

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-AZERBAYCAN
İLİŞKİLERİ: ARTAN İŞBİRLİĞİNİN DAĞLIK
KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Vüsal HALİLZADE

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi. Hayriye Asena DEMİRER

İstanbul - 2022

TEZ TANITIM FORMU

Yazar Adı Soyadı : Vüsal HALİLZADE

Tezin Dili : Türkçe

Tezin Adı : Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Artan İşbirliğinin Dağlık Karabağ Sorununa Etkisi

Enstitü : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Tezin Türü : Yüksek Lisans

Tezin Tarihi : 28.04.2022

Sayfa Sayısı : 147

Tez : Dr. Öğr. Üyesi Hayriye Asena DEMİRER

Danışmanları

Dizin Terimleri : Türkiye, Azerbaycan, Güney Kafkasya, Karabağ

Türkçe Özet : Türkiye'nin Milli Mücadele döneminden Azerbaycan'la ilişkileri Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) bağımsızlığa kavuşturulması etrafında sürmüştür. 1918 yılında kurulan ve Osmanlı devleti ile ilişkiler kuran AHC iki yıl gibi kısa bir süre sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) katılmıştır. 1990'lı yıllara kadar, uzunca bir süre SSCB'nin bir parçası olan Azerbaycan Cumhuriyeti, 1991

yılından sonra bağımsızlığını kazanmıştır ve bağımsızlığının hemen ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkileri siyasi ve ekonomik alanda gelişmeye başlamıştır. Azerbaycan, Türkiye'nin aracılığıyla Avrupa'ya dönük bir dış politika izlerken, aynı zamanda Rusya ile ilişkilerinde dengeli bir politika yürütmeye çalışmıştır. Bu tezde Türkiye ve Azerbaycan arasında otuz yıldan beri devam eden ilişkiler siyasi, ekonomik ve askeri boyutlarıyla ele alınacaktır. İlişkilerin ekonomik boyutundan bahsedilecek olursa Türkiye açısından, Azerbaycan ile yapılan enerji ve ulaşım alanlarındaki anlaşmalar, Türkiye'nin Rusya ve İran'a olan gaz bağımlılığı azaltarak enerji arz güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin Orta Asya devletlerini ve Çin'i, Türkiye ve Avrupa'ya bağlaması gibi stratejik boyutları üzerinde de durulacaktır. Diğer taraftan iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler açısından, Dağlık Karabağ Sorunu nedeniyle siyasi bir kriz yaşayan Azerbaycan'ın, toprak bütünlüğü konusunda Türkiye'nin siyasi desteğini almasının öneminin büyük olduğu söylenebilir. Türkiye Dağlık Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'a askeri ve siyasi destek verirken sorunun çözümünde rol oynamıştır. İkili ilişkiler bu yönüyle Türk Dış Politikası'nın (TDP) Güney Kafkasya'yla ilgili öncelikleri çerçevesinde gelişmiş, Türkiye hem Avrupa devletlerinin hem de kendi enerji güvenliğini sağlamış ve bu bölgede kendi siyasi mevcudiyetini ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın giriş bölümünde, içerik, amaç ve araştırma sırasında izlenen yöntem belirtilmiştir. Birinci bölümde, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin başlangıcı; Osmanlı devletinin Azerbaycan'ın bağımsızlığı için yaptığı askeri ve siyasi destek; Nahçıvan bölgesinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki önemi ve 1991 yılında kurulan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri incelenecektir. İkinci bölümde I. Karabağ

Savaşı'nda Türkiye-Azerbaycan ilişkileri incelenecektir. Üçüncü bölümde, toprakları Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan'ın koridor rolü üstlenmesinin önemi ile Türkiye-Azerbaycan enerji ve ulaşım projelerinin iki ülkeye sağladığı ekonomik faydaların yanısıra stratejik boyutu üzerinde de durulacaktır. Dördüncü bölümde, Türkiye'nin son yıllarda Güney Kafkasya'ya yönelik takip ettiği dış politikası, II. Karabağ Savaşı öncesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki önemli gelişmeler üzerinde durulacaktır. Beşinci bölümde ise Karabağ Sorunu'nun çözümü üzerinde durulacak, II. Karabağ Savaşı'nın stratejik kazancı olan Karabağ bölgesi ve Zengezur Koridoru'nun Türkiye açısından önemi tartışılacaktır.

Dağıtım Listesi : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Vüsal HALİLZADE

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE-AZERBAYCAN
İLİŞKİLERİ: ARTAN İŞBİRLİĞİNİN DAĞLIK
KARABAĞ SORUNUNA ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Vüsal HALİLZADE

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi. Hayriye Asena DEMİRER

İstanbul - 2022

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında; bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez olarak sunulmadığını beyan ederim.

Vüsal HALİLZADE

.../.../2022

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Vüsal HALİLZADE'nin "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Artan İşbirliğinin Dağlık Karabağ Sorununa Etkisi" adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler anabilim dalı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan *Dr. Öğr. Üyesi Hayriye Asena DEMİNER*

(Danışman)

İmza

Üye

Prof. Dr. Nezih Müsaoğlu

İmza

Üye

Prof. Dr. Murat Çemrek

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2022

İmzası

Prof. Dr. İzzet Gümüş

Enstitü Müdürü

ÖZET

Türkiye'nin Milli Mücadele döneminden Azerbaycan'la ilişkileri Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) bağımsızlığa kavuşturulması etrafında sürmüştür. 1918 yılında kurulan ve Osmanlı devleti ile ilişkiler kuran AHC iki yıl gibi kısa bir süre sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) katılmıştır. 1990'lı yıllara kadar, uzunca bir süre SSCB'nin bir parçası olan Azerbaycan Cumhuriyeti, 1991 yılından sonra bağımsızlığını kazanmıştır ve bağımsızlığının hemen ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkileri siyasi ve ekonomik alanda gelişmeye başlamıştır. Azerbaycan, Türkiye'nin aracılığıyla Avrupa'ya dönük bir dış politika izlerken, aynı zamanda Rusya ile ilişkilerinde dengeli bir politika yürütmeye çalışmıştır. Bu tezde Türkiye ve Azerbaycan arasında otuz yıldan beri devam eden ilişkiler siyasi, ekonomik ve askeri boyutlarıyla ele alınacaktır. İlişkilerin ekonomik boyutundan bahsedilecek olursa Türkiye açısından, Azerbaycan ile yapılan enerji ve ulaşım alanlarındaki anlaşmalar, Türkiye'nin Rusya ve İran'a olan gaz bağımlılığı azaltarak enerji arz güvenliğinin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin Orta Asya devletlerini ve Çin'i, Türkiye ve Avrupa'ya bağlaması gibi stratejik boyutları üzerinde de durulacaktır. Diğer taraftan iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler açısından, Dağlık Karabağ Sorunu nedeniyle siyasi bir kriz yaşayan Azerbaycan'ın, toprak bütünlüğü konusunda Türkiye'nin siyasi desteğini almasının öneminin büyük olduğu söylenebilir. Türkiye Dağlık Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'a askeri ve siyasi destek verirken sorunun çözümünde rol oynamıştır. İkili ilişkiler bu yönüyle Türk Dış Politikası'nın (TDP) Güney Kafkasya'yla ilgili öncelikleri çerçevesinde gelişmiş, Türkiye hem Avrupa devletlerinin hem de kendi enerji güvenliğini sağlamış ve bu bölgede kendi siyasi mevcudiyetini ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın giriş bölümünde, içerik, amaç ve araştırma sırasında izlenen yöntem belirtilmiştir. Birinci bölümde, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin başlangıcı; Osmanlı devletinin Azerbaycan'ın bağımsızlığı için yaptığı askeri ve siyasi destek; Nahçıvan bölgesinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki önemi ve 1991 yılında kurulan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri incelenecektir. İkinci bölümde I. Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Azerbaycan ilişkileri incelenecektir. Üçüncü bölümde, toprakları Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan'ın koridor rolü üstlenmesinin önemi ile Türkiye-Azerbaycan enerji ve ulaşım projelerinin iki ülkeye sağladığı ekonomik

faýdaların yanısıra stratejik boyutu üzerinde de durulacaktır. Dördüncü bölümde, Türkiye'nin son yıllarda Güney Kafkasya'ya yönelik takip ettiği dış politikası, II. Karabağ Savaşı öncesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki önemli gelişmeler üzerinde durulacaktır. Beşinci bölümde ise Karabağ Sorunu'nun çözümü üzerinde durulacak, II. Karabağ Savaşı'nın stratejik kazancı olan Karabağ bölgesi ve Zengezur Koridoru'nun Türkiye açısından önemi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Güney Kafkasya, Karabağ

SUMMARY

Turkey's relations with Azerbaijan since the period of the National Struggle revolved around the independence of the Azerbaijan People's Republic. Founded in 1918 and established relations with the Ottoman state, the Azerbaijan People's Republic (AHC) joined the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) shortly after two years. Until the 1990s, the Republic of Azerbaijan, part of the USSR for a long time, gained its independence after 1991, and immediately after its independence, Turkish-Azerbaijani relations began to develop in the political and economic spheres. Azerbaijan, while pursuing a pro-European foreign policy through Turkey, has also tried to pursue a balanced policy in its relations with Russia. In this thesis, the political and economic dimensions of the relations between Turkey and Azerbaijan, which have lasted for thirty years, will be addressed. In terms of the economic dimension of the relationship, from Turkey's point of view, the energy and access agreements with Azerbaijan have contributed to Turkey's energy security by reducing its gas dependence on Russia and Iran. It will also focus on the strategic dimensions of Turkish-Azerbaijani economic relations, such as linking Central Asian states and China, Turkey and Europe. On the other hand, in terms of political relations between the two countries, it can be said that it is important for Azerbaijan, which is experiencing a political crisis over the Nagorno-Karabakh conflict, to receive Turkey's political support on the issue of territorial integrity. Turkey has played a role in resolving the Nagorno-Karabakh conflict while providing military and political support to Azerbaijan. In this regard, bilateral relations have developed within the framework of Turkish Foreign Policy (TDP)'s priorities with the South Caucasus, Turkey has strengthened the energy security of both European states and has established its own political presence in the region.

In the introductory part of this study, the method followed in the context of the content, purpose and research is described. In the first part, the beginning of Turkey-Azerbaijan relations; Military and political support of the Ottoman state for the independence of Azerbaijan; The importance of the Nakhchivan region in Turkey-Azerbaijan relations and Turkey-Azerbaijan relations established in 1991 will be examined. In the second part, Turkish-Azerbaijani relations in the first Karabakh war will be examined. In the third section, the importance of Azerbaijan's role as a corridor in the South Caucasus region, as well as the economic benefits provided by the

Turkish-Azerbaijani energy and development projects to the two countries, will be emphasized. In the fourth section, Turkey's foreign policy towards the South Caucasus in recent years will focus on important developments in Turkish-Azerbaijani relations before the second Karabakh war. In the fifth section, the solution to the Karabakh problem will be discussed, and the importance of the Karabakh region, which is the strategic winner of the Second Karabakh War, and the Zengezur Corridor from the Turkish point of view will be discussed.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, South Caucasus, Karabakh

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
ÖNSÖZ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN TARİHİ İLİŞKİLERİ

1.1 1918’de Osmanlı-Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İlişkileri ve Nahçıvan’ın Statüsü	13
1.2 1991’de Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri	18

İKİNCİ BÖLÜM

I. KARABAĞ SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE-AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLERİ

2.1 Dağlık Karabağ Sorunu’nun Tarihi.....	21
2.1.1 I. Karabağ Savaşı’nda Türkiye’nin Tutumu	23
2.1.2 I. Karabağ Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye’nin Enerji Alternatifleri Arayışı (1994-2000)	29
2.1.3 Dağlık Karabağ Sorunu’na Çözüm Arayışları (1994-2007)	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. KARABAĞ SAVAŞI’NDA TÜRKİYE’NİN MÜDAHİL OLMASINA ETKİ EDEN EKONOMİK NEDENLER

3.1 Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinin Kurulması	38
3.2 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Hazar Enerji Politikaları.....	40
3.3 Ekonomik İşbirliğinde Enerji Sektörü ve Türkiye’nin Enerji Arz Güvenliği’nin Sağlanması	44

3.3.1 Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Bakü-Tiflis-Kars-Erzurum (BTKE) Projeleri.....	46
3.3.2 Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriatik Boru Hattı (TAP) Projeleri	48
3.3.3 Ekonomik İlişkilerde SOCAR'ın Katkısı	55
3.4 Türkiye ve Azerbaycan Ekonomik İşbirliğinde Ulaşım Sektörü	56
3.4.1 Büyük Tarihi “İpek yolu” Projesi	57
3.4.2 Lapis-Lazuli Koridoru ve TRACECA projesi	58

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. KARABAĞ SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN MÜDAHİL OLMASINA ETKİ EDEN SİYASİ ETKENLER

4.1 Değişen Türk Dış Politikası ve İlişkilerin Söylemden Stratejiye Yükselmesi.....	61
4.2 Karabağ Sorunu'nun Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Potansiyel Tehditleri	67
4.2.1 2008'de Yaşanan Rus-Gürcü Çatışması	69
4.3.2 2016'da Yaşanan “4 Günlük Savaş”	72
4.3.3 2020'de Yaşanan Tovuz Çatışması.....	74

BEŞİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNDA TÜRKİYE'NİN SİYASİ VE ASKERİ DESTEĞİ

5.1 II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Rolü	79
5.1.1 II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Askeri Desteği	85
5.1.2 II. Karabağ Savaşı'nda Türk Medyası'nın Tutumu.....	90
5.4 Karabağ'daki İstikrarın Türkiye Açısından Önemi	95
5.5 Zengezur Koridoru'nun Türkiye Açısından Önemi.....	100
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	115

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABGB	: Azerbaycan Barış Gücü Birliği
ADC	: Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AGİK	: Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
ASELSAN	: Askeri Elektronik Sanayi
ASK	: Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri
ASSC	: Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
BTD	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
EİÖ	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
GGK	: Güney Gaz Koridoru
INOGATE	: Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı Programı
KAE	: Küresel Askerileşme Endeksi
KEİT	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
MILGEM	: Milli Gemi Türkiye Cumhuriyeti Projesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
RUGS	: Rusya Ulusal Güvenlik Stratejisi
SOCAR	: Azerbaycan Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SUBAE	: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
ŞİÖ	: Şangay İş Birliği Örgütü
TAKM	: Askeri Statülü Kolluk Kuvvetleri Teşkilatı
TANAP	: Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TAP	: Trans-Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDP	: Türk Dış Politikası
TEU	: Kargo Konteyneri
TGA	: Ticaret Geliştirme Ajansı
THBHP	: Trans Hazar Boru Hattı Projesi
TİKA	: Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru
UEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
UKM	: Uluslararası Kongre Merkezi

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye ve Azerbaycan'ın 2010-2020 Yılları Arasında Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi (Milyon Amerikan Doları).	38
Tablo 2. Türkiye'nin Doğal Gaz ithalatında ilk sırada yer alan üç ülkeden, 2010-2020 yılları arasında Doğal Gaz ithalat miktarları (Milyon Sm3).	52
Tablo 3. Yayın Yapan Türk Televizyon Kanallarında II. Karabağ Savaşı Konusunun Yer Aldığı Programlar.....	91
Tablo 4. Dağlık Karabağ ile İlgili Haberlerin Çerçevesini Oluşturan Konular.....	94

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.** 2005-2010 Yıllarında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalat Kaynakları. 51
- Şekil 2.** Ülkeler Bazında Türkiye'nin 2020 Yılında Doğal Gaz İthalat Miktarları. .. 54
- Şekil 3.** Tranzit ve İşbirliği Anlaşması (Lapis-Lazuli projesi). 59

ÖNSÖZ

“Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Artan İşbirliğinin Dağlık Karabağ Sorununa Etkisi” adlı tez çalışması Türkiye açısından Güney Kafkasya’nın önemi, Türkiye-Azerbaycan ekonomik, siyasi işbirliği ve Türkiye’nin Dağlık Karabağ Sorunu’nda çözüm odaklı dış politikasını ele almıştır.

Tez çalışmamın başlangıcından sonuna kadar bilgi ve birikimi ile tezime katkı sağlayan ve yol gösteren değerli Hocam Dr. Öğr. Üyesi Hayriye Asena DEMİRER’E (İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler) benimle bilgi ve tecrübelerini paylaştığı için sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) ile Türkiye Cumhuriyeti (TC) arasındaki ilişkiler, Osmanlı dönemine kadar geri götürülebilir. 1917 yılında Çarlık Rusyası'nın (ÇR) dağıldığı dönemde, Azerbaycan halkı kendi bağımsızlığı için çalışırken bir yandan da Almanya ve İngiltere gibi bölgesel anlamda etkili olan devletlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. O dönemde TC'nin öncülü olan Osmanlı Devleti, Azerbaycan halkına siyasi ve askeri olarak yardım eden ilk ve tek devlet olmuştur. Dolayısıyla AHC'nin 1918 yılında bağımsızlığını elde etmesinde, Osmanlı'nın siyasi ve askeri desteğinin öneminin büyük olduğu söylenebilir. Azerbaycan, bu yıllarda Ermenistan'ın toprak iddiası üzerine Nahçıvan'ı kaybetme tehlikesiyle yüzleşirken, Türkiye ve ilgili devletler arasında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla Nahçıvan'ın, Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olarak kalması sağlanmıştır. Ancak Azerbaycan'ın kuruluşundan iki yıl gibi kısa bir süre sonra, 11. Ordu Azerbaycan'a girmiş ve Azerbaycan Parlamentosu Azerbaycan'ın SSCB'ye katılmasına dair resmi olarak bir Antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Azerbaycan'ın SSCB'ye katılması resmi kayıtlarda Azerbaycan'ın kendi özgür iradesi olarak gösterilmekle beraber, tarihi açıdan ilhak olarak değerlendirilmektedir. Tam da bu dönemde Zengezur bölgesi SSCB tarafından Ermenistan'a bırakılmış ve bu gelişme sonraki dönemlerde Türkiye-Azerbaycan arasından mevcut olan karadan irtibatın kesilmesine neden olmuştur. Sonuç olarak 27 Nisan 1920'de Azerbaycan SSCB'ye katılmış ve bu durum 70 yıl boyunca (1920-1990) Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin çok sınırlı bir boyutta sürmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle 1991 yılında SSCB'nin parçalanmasının ardından bağımsızlığını elde eden Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler yeniden hareket kazanmıştır. Ne var ki 1992 yılında Ermenistan, Karabağ'ı işgal etmiş ve 30 yıllık bir savaş sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Güney Kafkasya'da etkin devletler olan Rusya, İran ve Gürcistan ile uyumlu bir çerçevede yürütülmeye çalışılmıştır. Türkiye, hem II. Karabağ Savaşı'na kadar olan süreçte hem de savaş döneminde ve sonrasında Azerbaycan'a askerî ve siyasi alanlarda destek olmuştur. Türkiye ayrıca 1992 yılından itibaren Azerbaycan ile ekonomik ilişkiler kurmuş; ulaşım, enerji ve enerji dışı sektörlerde iş birliği yapmış ve eşzamanlı olarak askeri ilişkilerde de bir ilerleme sağlanmıştır. Ancak, Azerbaycan ekonomik açıdan tam bağımsızlığını kazansa da jeopolitik bakımdan hâlâ Rusya Federasyonu (RF) ile ortak bir politika izlemeye

mecbur kalmıştır. Burada en önemli nokta, RF'nun Batılı devletlerin güvenlik ittifakı olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) doğuya doğru genişlemesine, kendi nüfuz bölgesinin kontrolünün Batılıların eline geçeceği kaygısıyla tepki göstermesidir. Azerbaycan'ın çözmeye çalıştığı jeopolitik problemler genellikle bu gelişme etrafında şekillenmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren Azerbaycan'ın çözmeye çalıştığı bu jeopolitik problemlerle Türkiye de yakından ilgilenmiştir. Bu durumda jeopolitik ve jeoekonomik öncelikler Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını şekillendiren başlıca faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Jeopolitika; “coğrafyanın politika üzerine etkilerini araştıran disiplin” olarak tanımlanabilir. Jeopolitiğin temel unsurları coğrafya ve politika olmasına rağmen bu kavramın bir alt disiplini olarak jeoekonomi de sık sık gündeme gelmektedir. **Jeoekonomi** jeopolitik gücün ekonomik hedefler için nasıl kullanıldığına veya jeopolitik hedeflere ulaşmak için ekonomik araçların kullanılmasına vurgu yapar. Jeoekonomi kavramı genel olarak jeopolitik, uluslararası ekonomi ve stratejinin kombinasyonu olarak düşünülebilir (Akpınar ve Başbüyük, 2011, s.120). Bu kavram, ilk kez 1990 yılında Edward Luttwak tarafından, askeri gücün öneminin jeoekonomik güce yol açtığını iddia ettiği bir makalesinde kullanılmıştır. Buna göre devletler, uluslararası ilişkilerde başka bir devlet üzerinde güç uygulamanın bir aracı olarak jeoekonomi'yi kullanmaktadırlar. Jeoekonomik politikalara, RF'nun 2008'de kendisi ve AB arasında siyasi tartışmalar sürerken kışın ortasında Avrupa'nın bazı bölgelerine giden doğal gaz boru hatlarını kapatarak kendi enerji kaynaklarını stratejik hedeflere ulaşmak için kullanmasını örnek verebiliriz (“Jeoekonomi”, 2022).

Bu açıdan baktığımızda, siyasi ilişkilerin enerji güvenliği üzerinde olağanüstü bir etkisinin olduğunu görmekteyiz. Nitekim 1991 yılında SSCB'nin çöküşüyle birlikte Güney Kafkasya'da Dağlık Karabağ çatışması ortaya çıkmış ve bu sorun Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini ve Türkiye'nin bölgeye yönelik enerji odaklı dış politikasını belirleyen önemli bir faktör olmuştur. Bu bağlamda tezde Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki enerji odaklı dış politikası jeoekonomik açıdan ele alınacaktır. Bu çalışmada Dağlık Karabağ Sorunu açısından Kafkasya'daki jeopolitik değişimlerin neler olduğunu incelenecek ve bu jeopolitik değişimlerin Türkiye'nin Kafkasya'ya yönelik enerji politikalarını nasıl etkilediğini ve şekillendirdiğini ortaya koyulacaktır. Bu kapsamda II. Karabağ Savaşı'nın ardından Türkiye'nin bölgede elde ettiği avantajlar jeoekonomik açıdan açıklanılmaya çalışılacaktır.

Güney Kafkasya’da değişen jeopolitik durum Türkiye’nin jeoekonomik çıkarlarını doğrudan etkilerken; 1991 yılında SSCB’nin dağılması ve ardından 1991-1994 yıllarında Güney Kafkasya’da I. Karabağ Savaşı nedeniyle yaşanan istikrarsızlık, 1994 yılından itibaren ABD ve AB’nin Güney Kafkasya’ya yönelik enerji odaklı politikalarında dinamik bir dönem yaşanması, 2008’de RF-Gürcistan savaşı, 2009 yılında Türkiye-Ermenistan normalleşme süreci, 2016’da ve 2020’de Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ Sorunu etrafında yaşanan çatışmalar ve son olarak 27 Eylül 2020 yılında II. Karabağ Savaşı Kafkasya’da yeni bir jeopolitik durum değerlendirmesini gerekli kılmıştır. Biz çalışmamızda tarihsel perspektiften oluşan yeni durumun Türkiye’nin enerji güvenliği ve ulaşım ağlarına hakimiyeti açısından güvenlik algılamasına etkilerini ve Türkiye’nin II. Karabağ Savaşı’na müdahil olmasının sebeplerini tartışacağız. Tezin temel argümanları ise şöyle sıralanabilir: Öncelikle 1990’lı yılların başında Türkiye’nin Kafkaslar’da kendisinin ve Batılı devletlerin enerji arz güvenliğini sağlayan enerji projelerinin gerçekleştirilmesi için somut adımlar atamamasına I. Karabağ Savaşı engel olmuştur. İkinci olarak, Türkiye’nin I. Karabağ Savaşı’na müdahil olamamasının başlıca sebebi Batının Güney Kafkasya’yla ilgili henüz çıkar odaklı bir siyasi tutum sergilememesi nedeniyle Türkiye’nin bu konuda herhangi bir siyasi destek alamaması ve Rusya’nın bu bölgede hakimiyetini sert bir şekilde sürdürmeye çalışmasıdır. Üçüncü olarak, I. Karabağ Savaşı’nın bitişiyle birlikte bölgede oluşan istikrarlı ortam koşulları değiştirmiş ve AB’nin ve Türkiye’nin enerji alternatifleri arayışı için uygun koşullar yaratmıştır. Bu yeni konjonktürde Azerbaycan ve Batılı devletler arasında enerji alanında ilişkilerin geliştirilmesine dair “Asrın Anlaşması” imzalanırken, Türkiye de bölgede kendi nüfuz alanını oluşturmak için çalışmalarını artırmıştır. Özellikle 11 Eylül 2001 terör saldırılarıyla ABD’nin Orta Doğu’da başlattığı terörle mücadelesinin ardından Kafkaslarda da etkili olabilme çabaları, AB ve Türkiye’nin Hazar kaynaklı enerji politikaları arayışlarını olumlu yönde etkilemiştir. Böylece Kafkaslardan başlayan ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya nakledilen enerji transferine dair projelerin gerçekleştirilebilmesinde başlangıç için somut adımların atılması hız kazanmıştır. Son olarak, 2005 yılından 2020 yılına kadar gerçekleştirilen enerji projeleri sebebiyle Türkiye ve AB’nin enerji arz güvenliğinin sağlanmasının ve bu bölgede düğümlenen çeşitli ulaşım projelerinin Türkiye için ekonomik önem kazanması, Türkiye’nin II. Karabağ Savaşı’na müdahil olmasını gerektiren en önemli faktörler arasındadır.

Tezin çerçevesi açısından Türkiye-Azerbaycan ilişkileri incelenirken, Güney Kafkasya bölgesi ve bu bölgenin aktörlerine de değinilecektir. Çünkü Azerbaycan'ın bu bölgede yerleşmesi hem Azerbaycan'ın hem de Türkiye'nin bu bölge ile ilgili dış politikasını doğrudan, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini ise dolaylı olarak etkileyen bir faktördür. Türkiye'nin Kafkasya politikası için bir dönüm noktası olan 8 Ağustos 2008 tarihinde başlayan beş günlük Rus-Gürcü çatışması, Kafkasya'da dengelerin değişerek yeni bir jeopolitik durumun ortaya çıkmasına ve Türkiye'nin bölgede etkinliğinin kısıtlanmasına sebep olmuştur. Nitekim Rus-Gürcü çatışması, Batı'nın doğuya açılımda önem verdiği Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan koridorunu tehlike altına atmış, bu bölgeden Avrupa'ya petrol ve doğal gaz taşıyacak ve Rusya'ya alternatif olacak Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC) projesinin gerçekleşmesi önünde potansiyel bir tehdit oluşturmuş ve Batı'nın yeni bir ulaşım alternatifi arayışına girmesini tetiklemiştir. Böylece Ermenistan bu ulaşımında bir aktör olarak değerlendirilmiş ve doğuya engelsiz bir şekilde ulaşmak için Türkiye-Ermenistan sınırların açılması öngörülmüştür. Bu gelişmeler sonrası bölge ülkeleri ve bölgeye yönelik çıkarları olan aktörlerle beraber Türkiye de Kafkasya politikasını yeniden yapılandırma içerisine girmiştir. Bu bağlamda Türkiye Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu önerisini ortaya atmış ve Ermenistan ile Ağustos 2009 tarihinde normalleşme sürecini başlatmıştır. Bununla da Türkiye Kafkasya politikasında proaktif ve ön alıcı açılımlarda bulunmuştur. Ancak, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikada uyguladığı "komşularla sıfır sorun" odaklı politikası Türkiye'nin etrafını istikrarsız bölgelerden temizlemeği amaçlarken, bir yandan da Ermenistan'la ilişkileri normalleştirerek ekonomik hedefler doğrultusunda doğu ülkeleri ve Azerbaycan'la Ermenistan üzerinden ulaşımı hedeflemiştir. Buna karşın Rusya Ermenistan'a böyle bir fırsat tanımamış ve bununla beraber Gürcistan üzerinde baskı uygulamıştır. Nitekim Gürcistan'ın bu dönemde Batı'ya dönük politikasına ek olarak Ermenistan'ın Türkiye'yle ilişkilerini normalleştirilmesi Rusya'nın Güney Kafkasya'yla ilgili politikasına bir sorun yaratır ve dolayısıyla bu bölgede Rusya'ya bir tehdit oluştururdu. Hem Azerbaycan'la ilişkilerinin kötüleşmesi hem de bu sebeplerden dolayı Türkiye, Ermenistan'la normalleşmeyi rafa kaldırmıştır. Bu dönemlerde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri daha çok söylem düzeyinde kalmış ve beklenen stratejik düzeye çıkarılamamıştır. İlişkiler kapsamında sadece enerji alanında somut işbirliği gerçekleşse de bu durum siyasal alana yansıtılamamıştır. Buna karşın

Türkiye, Ermenistan'la başlattığı normalleşme süreci sonucunda Azerbaycan'la siyasi ve stratejik ilişkilerini kaybetmesi ve Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesinin mümkün olmayışı sebebiyle Kafkasya politikasını yeniden dizayn etmeye başlamış ve Azerbaycan'la ilişkilerinin stratejik ortaklık boyutuna geçirilmesini hedeflemiştir. Özellikle son on yılda siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda anlaşmalar imzalanması ve ilerleme elde edilmesinden hareketle iki ülke arasındaki ilişkilerin duygusal zeminden çıkarak yerel, bölgesel ve küresel gelişmeler ışığında stratejik işbirliğine dönüştüğü iddia edilebilir. Böylece 2010 yılında “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” ve Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi”nin kurulmasıyla yükselişe geçen bu ilişkiler, II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin müdahil olmasıyla 2020 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Coğrafi açıdan Kafkasya, Asya ve Avrupa arasındaki transit ticaret yollarının kesiştiği noktada yer alan Karabağ bölgesi, jeopolitik açıdan Ermenistan ve İran'ı da kontrol edebilecek bir konumda yer aldığı için büyük güçlerin ilgisini her zaman üzerine çekmiştir. Ayrıca maden yataklarıyla zengin olan ve Kafkasya'nın gıda maddelerinin önemli bir kısmını karşılama kapasitesine sahip bu bölge, Hazar Havzası'nın zengin doğal kaynak ve enerji rezervlerine olan yakınlığı sebebiyle de stratejik bir öneme sahiptir. Dahası bölgenin Orta Asya devletlerini Avrupa devletlerine bağlayan İpek Yolu üzerinde yerleşmesi, Çin açısından da bölgeye önem kazandırarak bölgenin stratejik önemini biraz daha arttırmaktadır. Bütün bu sebeplerden Karabağ bölgesinin Türk dış politikasında önemli bir yeri vardır. Bununla birlikte Dağlık Karabağ Sorunu nedeniyle Ermenistan, Güney Kafkasya'da tesis edilecek bir işbirliği platformunun önündeki en büyük engellerden biri olmuştur. Dolayısıyla Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'ın ticari ve diplomatik bağlarını olumsuz yönde etkilemiştir (Ancak, 2020, s.1135). Bu nedenle Türkiye'nin bölgeyle ilgili dış politikasını sorunun çözümü yönünde şekillendirdiği söylenebilir. Bu eksenle Dağlık Karabağ Sorunu devam ederken Türkiye, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a ilişkin haklı davasını Avrupa nezdinde dile getirmesine yardımcı olmuş ve Azerbaycan'ın batıya açılımını sağlamıştır. Sonraki dönemlerde Ahmet Davutoğlu'nun ileri sürdüğü çok yönlü bir Kafkaslar politikasının ortaya koyduğu, Türkiye'nin bir yandan yakın kara havzasında bölgesel güvenlik ve işbirliği alanlarındaki çalışmalara öncülük ederek, diğer yandan da ekonomik ve kültürel

alanlarda karşılıklı bağımlılık ilişkisini güçlendirecek adımlar atması stratejisine dayanarak, Türkiye hem Azerbaycan'la ekonomik ilişkilerini karşılıklı bağımlılık yaratacak biçimde geliştirmiş, hem de Karabağ Sorunu etrafında çözüm odaklı dış politika yürütmüştür. Bununla da Karabağ Sorunu'na çözüm arayışları daha büyük bir boyuta geçmiştir.

Diğer taraftan Ermenistan'da 8 Mayıs 2018 tarihinde Nikol Paşinyan'ın iktidara gelmesiyle bölgede bazı yeni gelişmeler yaşanmıştır. Zira Ermenistan'ın yeni Başbakanı Paşinyan'ın Rusya'ya değil, Batı'ya dönük bir politika izlemesi, bölgede yeni gerilimlere ve Rusya'nın Ermenistan'ı sıkıştırmasına sebep olmuştur. Ermenistan tarafından Azerbaycan'a yapılan provokasyonlar bardağı taşıran son damla olmuş ve Türkiye'nin de siyasi desteğini alan Azerbaycan, işgal altındaki topraklarını 8 Kasım 2020 yılında kurtarmıştır. Bu, aynı zamanda TDP için de bir başarıdır. Zira Karabağ ve Zengezur bölgelerinde kontrolün sağlanması, Azerbaycan-Türkiye arasında kesintisiz ulaşımın kurulmasına zemin hazırlamıştır ve böylece artık üçüncü bir devlete gerek kalmadan, Türkiye'den Azerbaycan'a doğrudan bir ulaşım hattı kurulabilmesinin önünü açmıştır. Halbuki Türkiye'nin Orta Asya pazarlarına ve Hazar bölgesi enerji kaynaklarına açılabilmesi açısından Güney Kafkasya ve Azerbaycan ile ilişkiler önem taşımasına ve Güney Kafkasya'da Karabağ Sorunu'ndan ötürü yaşanan istikrarsızlık Türkiye'yi ekonomik ve siyasî açılardan olumsuz yönde etkilemesine rağmen Türkiye, 1990 yıllarında SSCB'nin etkinliği ve bölgede süren istikrarsızlık nedeniyle Güney Kafkasya politikasını istenen seviyede tutamamış ve bu bölgede siyasi etkisini sürdürememiştir. Fakat Güney Kafkasya'da değişen jeopolitik durum Türkiye'nin bölgenin istikrarına daha fazla önem vermesine neden olmuştur. Öncelikle, 4 Nisan 2016 yılında Karabağ'da Ermenistan-Azerbaycan arasında yaşanan "4 Günlük Savaş" ve 12 Temmuz 2020 yılında Tovuz bölgesinde Ermenistan tarafından gerçekleştirilen provokasyon enerji boru hatlarına tehdit oluşturmuş, hem Türkiye hem de AB ülkelerinin enerji güvenliğini tehdit etmiştir. İkincisi, 5 Ağustos 2019'da Paşinyan'ın Karabağ'da yaptığı bir konuşmada Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirileceğine dair açıklama yapması, Ermenistan'ın yeni topraklar işgal etmesinin ve Türkiye'nin bölgedeki kontrolünü kaybedeceğinin sinyalini vermesi açısından etkili olmuştur. Üçüncüsü, yeni dönemde Türkiye'nin giderek artan enerji ihtiyacı ve Ermenistan'ın iddialarına karşın Orta Asya, Hazar Havzası ile ekonomik ilişkilerinde önem taşıyan ulaşım ağlarının güvenliğinin sağlanmasına duyulan gereklilik gibi

sebepler, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttırmasına neden olmuştur. Bütün bu nedenlerden ötürü Türkiye II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a siyasi, askeri destek vermiş ve Karabağ Sorunu'nun çözümünde rol oynamıştır. Türkiye, bu tutumuyla hem sorunun ortadan kalkmasını hedeflemiş hem de bu desteğin strateji ortaklık çerçevesinde gerçekleşmesini sağlamıştır.

Enerji alanındaki gelişmelerin bölgesel denkleme etkilerinden bahsedecek olursak, enerjide dışa bağımlı AB ülkelerinin alternatif kaynak arayışı bağlamında Hazar Havzası petrol ve doğal gazını Batı'ya taşıyacak boru hattı projelerinin başarılı bir şekilde faaliyete başlaması, Tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması girişimlerinin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine yeni bir ivme kazandırdığını söyleyebiliriz. Bu sebeple, tezimizde enerji projelerine ve bunların stratejik önemine de değineceğiz. Mesela 2016 yılı istatistiklerine göre Türkiye, Rusya'dan %57 oranında doğalgaz satın almıştır ve bu durumun Türkiye'yi bazı noktalarda Rusya ile uzlaşmak zorunda bıraktığı söylenebilir. Bununla birlikte, Trans-Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) ve Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) projeleri işlerlik kazandıktan sonra Türkiye'nin Rusya gazına olan ihtiyacı %57'den yüzde %33 oranına düşerken, Azerbaycan'dan ithal ettiği gaz ise yüzde %13'den yüzde %24'e yükselmiştir. Alternatif enerji boru hatları projeleriyle Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında Azerbaycan'ın rolünün artması, diplomasi alanında da Türkiye'nin daha güçlenmesine katkıda bulunmuş ve böylece Azerbaycan ile ilgili politikasında daha etkili olabilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca enerji bağımlılığında Rusya tekelden kurtulmaya çalışan AB ülkeleri Rusya'ya alternatif olabilecek enerji projeleri arayışına girerken Kafkasya'da bu alternatifler arasında Hazar kaynaklı petrol ve doğal gaz ön plana çıkmaktadır. Bu konuda ise TAP Türkiye'den geçmekle Azerbaycan'dan Avrupa'ya doğal gaz ihraç eden projelerden biridir. Bu kaynakların kısa yoldan taşınması ve güvenliğinin sağlanması en önemli gereklilik olurken Güney Kafkasya'daki istikrarın sağlanması ve alternatif ulaşım yollarının arayışı zaruru bir hal almaktadır. Fakat bu tür alternatif projelerin ve ulaşım ağlarının gerçekleşmesine engel olan ve geciktiren bazı sebepler olmuştur. Bu sebeplerin başında, eski Sovyet ülkelerinin Batılı ülkelerle işbirliğine girerek ekonomik alanda bağımsızlaşmasını tehdit olarak algılamasından ötürü Avrupa'ya enerji arz güvenliği üzerinden yumuşak güç uygulayan RF'nin engelleme çabalarını sayabiliriz. Benzer biçimde, RF'nin bölgede etkisi sebebiyle Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Güney

Kafkasya'yla ilgili politikaları da sınırlı ve başarısız kalmıştır. Ancak Türkiye II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a siyasi, enfarmasyon ve askeri alanda destek vererek "ben burdayım" diyebilmiştir. Nitekim savaş sırasında askeri ve siyasi destekle beraber, savaş sonrasında Türk-Rus uzlaşısı çerçevesinde bölgede istikrarın sağlanması için Rus barış birlikleriyle beraber 60 Türk askeri Karabağ'da görev yapmıştır. Yine savaş sonrası dönemde Zengezur Koridoru'nun açılması meselesi Azerbaycan tarafından ileri sürülürken Türkiye bu projenin gerçekleşmesi için Azerbaycan'a siyasi destekte bulunmuştur. Karabağ kurtarıldıktan sonra bölgede yapılan yol ve inşaat projelerinde pek fazla Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Projeleri gerçekleştiren şirketlerin yarısından çoğunun Türk şirketleri olması Türkiye-Azerbaycan karşılıklı işbirliğinin Karabağ bölgesi çerçevesinde de devam ettirildiğinin bir göstergesidir.

Ayrıca Azerbaycan, Türkiye ile doğrudan sınır komşusu olması, Hazar Denizi ile doğudaki Orta Asya devletleri ve Çin ile ekonomik ilişkiler sebebiyle de Türkiye açısından önemlidir. Zira Hazar Denizi kapalı deniz hukukuna tâbi olduğundan Türkiye, Hazar üzerinden Orta Asya devletleri ile irtibatını sağlayamamakta, bu sebeple Türkiye açısından Azerbaycan üzerinden Orta Asya ülkelerine en kısa sürede kara yolu ile ulaşma imkânı önemlidir.

Bu Tez genel anlamda Azerbaycan'ın TDP'sındaki yeri ve öneminin yanısıra Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorunu'ndaki tutumuna da odaklanacaktır. Azerbaycan'ın TDP açısından önemi incelenirken, I. Karabağ Savaşı döneminde Türkiye'nin Azerbaycan'la ekonomik ve siyasi ilişkileri bağlamında Türkiye'nin Karabağ'la ilgili tutumunun nedenleri değerlendirilecektir. Ardından, Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'yla ilgili tutumundaki değişiminin nedeni Türkiye'nin ekonomik alanda geleneksel "ithal ikameci" stratejisinin yerini "ihracata yönelik" bir stratejiye bırakması sebebiyle değişen dış politika öncelikleri açısından ortaya konulmaya çalışılacak ve Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası çerçevesinde Karabağ Sorunu ile ilgili tutumunun sonuçları değerlendirilecektir. Bu bağlamda Türkiye-Azerbaycan siyasi, ekonomik, askeri ilişkileri, Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasının otuz yılı (1990-2020) ele alınarak, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki siyasi etkinliği değerlendirilecektir. Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin ulaştığı boyut ve Türkiye'nin Karabağ Sorunu'nun çözülmesinde Azerbaycan'a yaptığı siyasi destek sebebiyle, özellikle Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin 2010'lardan itibaren en yüksek

düzeyine ulaştığı söylenebilir. Bu sebeple tezde Azerbaycan'ın Türk dış politikasında dönemsel olarak geri planda kalması ve ön plana çıkması, Türkiye'nin değişen dış politika öncelikleri ve bölgesel dinamikler açısından ele alınacaktır.

Tezin Problemi

Güney Kafkasya'nın tarihine baktığımızda 1828 yılından günümüze kadar olan dönemde Rusya'nın bu bölgede en güçlü aktör olduğunu görmekteyiz. Bu bölgenin halkları SSCB'nin çöküşünden sonra kendi bağımsızlıklarını ilan etseler de SSCB ile bu devletler arasında bazı bölgesel çatışmalar yaşanmıştır. Bölgede Rusya-Gürcistan arasında Abhazya-Osetya Sorunu ve Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ Sorunu ortaya çıkmıştır. RF'nun 1920'lerden bu yana, Azerbaycan'a yönelik politikası Türkiye ve Azerbaycan arasında kesintisiz bir coğrafi süreklilik oluşmasını engellemek olmuştur. Bunu öncelikle, Nahçıvan'ı Ermenistan'a vermeğe çalışarak denemiş, fakat Türkiye'nin Moskova ve Kars anlaşmalarını imzalamasıyla bu mümkün olamamıştır. Fakat Rusya, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün bir parçası olan Zengezur bölgesini Ermenistan'a vererek bu isteğinde başarılı olmuştur. Bununla birlikte RF, II. Karabağ Savaşı'nda Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu bu sebeple Azerbaycan'ın Karabağ'da yürüttüğü askeri operasyonların legal olmasını savunmuş ve ancak Azerbaycan uluslararası düzeyde tanınan Ermeni topraklarına girerse RF'nin müdahil olacağı açıklamasını yaparak âdeta Ermenistan'daki Batı yanlısı Paşinyan rejimini silah yardımı yapmak dışında bu savaşta yalnız bırakmıştır. Tezin temel problematiği, neden RF'nun II. Karabağ Savaşı'na Türkiye'nin müdahil olmasını engellemediği, neden 1990 yılında Türkiye Karabağ'ın işgaline kayıtsız kalırken, II. Karabağ Savaşı'na müdahil olduğu ve Türkiye'nin bu savaşla elde ettiği stratejik konumunu bölgede enerji arz güvenliğinin devamlılığı sağlayarak ve Hazar Havzası ulaşım ağlarının hâkimiyetini kazanarak devam ettirmesinin mümkün olup olmayacağıdır?

Tezin Amacı

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini analiz etmeğe çalışırken, sadece bir faktör üzerinde durmak, eksik ve yetersiz kalmaktadır. Bunun yanında, siyasi ilişkilerin gelişmesi, ülkeler arasında ticaret hacminin yükselmesi, karşılıklı işbirliğinin artması, Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'a desteği, ve Azerbaycan'ın giderek Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamasındaki artış, Türkiye ve Azerbaycan'ın stratejik ortak ve vazgeçilmez taraftar olması düşüncesini güçlendiren bir sonuç

yaratmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin 1990 ve 2020 yılında Dağlık Karabağ Sorunu'ndaki tutumunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasının siyasi ve ekonomik perspektiflerinin ve Azerbaycan'la ilgili dış politika önceliklerinin araştırılması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı gerek jeopolitik gerek jeostratejik gerekse jeoekonomik açıdan büyük bir önem arz eden Güney Kafkasya bölgesinin TDP'daki yerinin incelenmesi ve 2020 yılında Türkiye'nin bölgeye yönelik uygulamış olduğu politikanın, 1990 yılındaki politikasındaki farklılıkları ve bu farklılıkların nedenlerini Türkiye-Azerbaycan ilişkileri kapsamında reelpolitik açıdan analiz edilmesidir. Özellikle de Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin neden Azerbaycan ve özellikle de Dağlık Karabağ Sorunu'na fazla müdahil olmadığı ya da olamadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı bir diğer hedef ise Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ve Türkiye'nin Güney Kafkasya'da sergilemiş olduğu politik duruşun, Güney Kafkasya bölgesinde etkin olmaya çalışan diğer küresel aktörlerin pozisyonlarını ne ölçüde etkilediğinin ele alınmasıdır.

Tezin Önemi

Tez, Türkiye-Azerbaycan siyasi ve ekonomik ilişkilerinin derinleşmesini ve bunun Güney Kafkasya'da yer alan Rusya, İran, Gürcistan ve Ermenistan gibi diğer ülkelere etkilerini incelemesinin yanısıra Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası ve bu politikada etkili olan unsurları ortaya koymaya çalışması açısından önemlidir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politik çıkarlarının, Türkiye'nin Güney Kafkasya'da Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ Sorunu'na yaklaşımının tarihsel olarak nasıl değiştiğini, Türkiye'nin neden I. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a siyasi destek vermemişken II. Karabağ Savaşı'nda verdiğini, Karabağ'ın kurtarılmasında Türkiye'nin önemini, Azerbaycan'ın Soğuk Savaş sonrası dönemde ve 2020 yılında Türk dış politikasındaki yerini, Türkiye ve Azerbaycan'ın Zengezur bölgesi üzerinden birleştirilmesini, petrol ve doğal gazın Türkiye-Azerbaycan ekonomik işbirliğini ortaya koyacak biçimde Avrupa devletlerine iletilmesini, Azerbaycan aracılığıyla Türkiye'nin Asya devletleri ile ekonomik ilişkilerini, Türkiye ve Azerbaycan'ın Osmanlı döneminde başlayan Tarihi ilişkilerini, Soğuk Savaş sonrasında başlayan Siyasi ve Ekonomik ilişkilerinin otuz yılını (1990-2020) ele alarak Tez uluslararası ilişkiler literatürüne katkıda bulunacaktır. Bu çalışma, gelişmekte olan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin siyasi, ekonomik ve stratejik

boyutlarına ve bunun diğer bölge devletleriyle etkileşimine odaklanması açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Kurumsal / Kavramsal Çerçevesi: Tezde yöntem olarak Güney Kafkasya’da etkin olmaya çalışan güçler arasındaki çıkar çatışması ile Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin siyasi, ekonomik ve askeri boyutları realist ve liberal teorik [enerji işbirliği] çerçeveden ele alınacaktır.

Varsayımları: Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ile ilgili araştırmanın ana varsayımları şunlardır:

Hipotez 1: Türkiye’nin 1990’lı yıllarda iç ve dış dinamiklerin yanısıra Rusya etkeni sebebiyle Güney Kafkasya’ya dair herhangi bir müdahil dış politika izleyememesi, I. Karabağ Savaşı’na kayıtsız kalmasıyla sonuçlanmıştır.

Hipotez 2: Enerji boru hatları ve ulaşım alanında bölgesel işbirliği ve ekonomik bağların önceliği nedeniyle, Türkiye bölgenin bir güvenlik tehdidi olmaktan çıkartılmasını dış politika hedefi olarak belirlerken, enerji güvenliğinin sağlanması amacıyla Azerbaycan ile siyasi ilişkilerinin devamlılığını korumayı hedeflemiştir.

Hipotez 3: Nahçıvan’ın ve Zengezur’un doğuya kapalı oluşu Türkiye’nin doğudaki coğrafyalara açılımını engellemesi nedeniyle, Türkiye Karabağ sorununu çözmeyi hep istemekle beraber ancak uygun zaman ve fırsatlar oluşunca bunu gerçekleştirebilmiştir.

Hipotez 4: Türkiye’nin Azerbaycan ile karşılıklı işbirliğinde ve aynı zamanda Orta Asya devletleri ile ekonomik ilişkilerinde önem taşıyan ulaşım ağlarının güvenliğinin sağlanması ve bu ağlara yeni bir alternatif olabilecek Zengezur Koridoru’na ulaşmak amacıyla Güney Kafkasya’da etkinliğini arttırmaya ihtiyaç duymuş ve bu nedenle, Türkiye 1991 yılında I. Karabağ Savaşı’nda kayıtsız tutumundan farklı olarak 27 Eylül 2020 yılında Karabağ Sorunu etrafında Azerbaycan’a yakından destek sağlamıştır.

Sınırlılıkları: Tez, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini ele alırken, bir Yüksek Lisans Tezinin zaman ve kapsamına dair sınırlılıklar yüzünden Azerbaycan’ın yerleştiği jeopolitik bölgenin Osmanlı döneminden beri kazandığı önemle beraber

Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası çerçevesinde bölgesel ve küresel güçlerin de etkisiyle Dağlık Karabağ Sorunu'na yaklaşımına ve Türkiye-Azerbaycan siyasi, ekonomik, askeri ilişkilerine odaklanacaktır. Ayrıca bölgedeki duruma etki eden küresel etkenleri daha iyi açıklamak adına ABD-Çin ilişkileri, Rusya-Çin ilişkileri ve Türkiye-Çin ilişkilerine zaman sınırlılığı sebebiyle değinilememiştir.

Veri Toplama Tekniği:

Bu çalışmada, araştırma konusu ile ilgili literatür tarama yöntemi kullanılacaktır. Bu amaçla önce Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tarihsel süreç bağlamında araştırılacak; Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ortaya çıkışı, sebepleri, işlevselliği ve kazançları, yerli ve yabancı kitap, makale, dergi, dokümanlarla beraber internet veri tabanlı bilgiler taranarak, daha sonra da elde edilen bilgiler yorumlanarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Başvurulan kaynaklar, çalışmanın sonunda sistemli olarak listelenecektir. Sonuç bölümünde, tez çalışması boyunca üretilen sonuçlar bir araya getirilerek, bunlar üzerinden genel bir değerlendirmede bulunulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-AZERBAYCAN TARİHİ İLİŞKİLERİ

1.1 1918’de Osmanlı-Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İlişkileri ve Nahçıvan’ın Statüsü

Osmanlı’nın üyesi olduğu Müttefik Bloku’nun yenilgisinden sonra değişen siyasi durum, Evner Paşa’nın Azerbaycan ile ilgili siyasi görüşlerine yeni bir anlam kazandırmıştır. O dönemde İngiliz istihbaratı Enver Paşa’yı izliyor ve izlediği politikayı kendince analiz ediyordu. Arnold Cozef Toynbee’ye göre Enver Paşa, Azerbaycan’ın bağımsızlığının İngiltere tarafından tanınmasını çok önemli bir konu olarak görmüştür (Ağayev, 2008, s.45).

Bu dönemde, Azerbaycan Bolşeviklerin etkisine girdiği için Bolşevikler Müslüman halkı ordusuna asker olarak almıyordu. Kafkasya’da orduya yalnızca Ermeniler, Gürcüler ve Ruslar almıyordu. Bu da Azerbaycan’ın savunmasını zayıflatıyor ve Ermeni baskısının artmasına neden oluyordu. Rusya da bu duruma uygun politika izliyor ve Ermeni baskısına göz yumuyordu. Bu durumu göz önünde bulunduran Osmanlı yönetimi, Azerbaycan’ı söz konusu durumdan kurtaracak bir askeri sistem oluşturmak istiyordu. Kafkasya’da temelleri atılacak böyle bir askeri hareketin amaçlarından biri de Kafkasya’yı Ermeni ve Gürcü saldırılarından kurtarmaktı (Ağayev, 2008, s.27).

Mevcut durumda, Azerbaycan’a yardım için, 9 Haziran 1918’de Doğu Ordular Gurubunun teşkilat yapısı yeniden düzenlenerek Birinci Kafkasya Kolordusu ile 4. Kolordu birleştirildi ve böylece 9. Ordu kuruldu. Enver Paşa, Azerbaycan’da askeri teşkilatlandırmayı kurmak için Nuri Paşa’yı görevlendirdi. Nuri Paşa 300 kişilik subay kadrosuyla 8 Nisan 1918’de Musul’dan harekete geçti. Nuri Paşa Tebriz-Zengezur yoluyla 25 Mayıs’ta Gence’ye vardı ve Kafkas İslam Ordusu’nun kurulması çalışmalarına başladı (Yakuplu, 2013, s.18).

Osmanlı yönetimi Azerbaycan’ın bağımsızlığı için çaba gösterirken durumu zorlaştıran diğer bir etken ise Almanya’nın tutumu olmuştur. Almanya’nın baskıları sebebiyle Osmanlı, Azerbaycan’la ilgili bağımsızlık görüşmelerinin başlatıldığını açık bir şekilde dünyaya duyurmadı. Lakin Azerbaycan’ı Bolşevik-Taşnak

birleşmelerinden kurtarmak için Kafkas İslam Ordusu'nun kurulması işlemlerini de ihmal etmedi (Ağayev, 2008, s.45). Denilebilir ki; kültürel ve ulusal özellikleri yönüyle ortak iki devletin yakınlaşarak bir birlik oluşturması, hiç ortak yönü olmayan ülkelere göre daha kolaydır. “Böl, parçala ve yönet” anlayışı açısından bakıldığında Almanya, Osmanlı Devleti ve Azerbaycan'ın yakınlaşma ihtimalini göz önünde bulundurarak Kafkasya'da politik bir tutumla Osmanlı ve Azerbaycan'a zıt politika izlemeyi tercih etmiştir. Osmanlı Devleti için en önemli nokta, Bakü'nün Türk himayesine geçmesi ve Azerbaycan'a bırakılması, petrol ürünlerinin paylaşılmasında Rusya'ya yer verilmemesiydi. Osmanlı Devleti, Bakü petrolünün paylaşılmasında yalnızca Almanya'yı ortak olarak görüyordu. Bu noktada ortaya şu sonuç çıkmaktadır: Peki, neden Almanlar Türkler yerine Rusları tercih ediyorlardı? Çünkü Almanlar Türklerin Azerbaycan'da kalmalarını kendi çıkarları açısından tehlikeli görüyorlardı. Bu sebeple, sonuç olarak 27 Ağustos 1918'de Berlin'de Rus-Alman Anlaşması'nın imzalanmasıyla Bakü Rusya'ya bırakıldı ve Bakü petrolünün dörtte biri de Almanya'ya verilmesi kararlaştırıldı (Musa, 2013, s.46).

Gürcüler ve Ermeniler Kafkasya, özellikle de Bakü petrolünden dolayı Almanya ve Osmanlı arasındaki çekişmelerden haberdardılar. Ermeni ve Gürcülerin, Almanları yaşanan olaylara dâhil etmelerine misilleme olarak Azerbaycan temsilcileri Osmanlı ordularının ilerleyişine destek vermek istediklerini belirttiler. Azerbaycan tarafı görüşmeler için Berlin'e davet edilsede Azerbaycan tarafı, Osmanlı Devleti'nin böyle bir davetten haberdar edilmedikleri nedeniyle görüşme teklifini reddedip Almanya ile siyasi bir ilişki içine girmekten de kaçındı. (Hasanlı, 1998, s.73). Kısacası, Osmanlı ve Almanya ilişkileri iyi olmamasından dolayı Azerbaycan yönetimi, Osmanlı Devletine daha sıcak bakarak, Almanya'ya yanaşmamayı tercih etmiştir. Yine 5 Şubat 1919'da M.E. Resulzade'nin, Azerbaycan'ı kurtarma karşılığında, Osmanlı Devleti'nin petrol ihtiyacının karşılanmasını vurgulamıştır. Zira, o dönemde I. Dünya Savaşı'na girmiş Osmanlı Devleti açısından savaştan zaferle çıkabilmesi için petrol desteğinin büyük önem taşıdığına farkında olduğunu göstermektedir.

Almanlar, Türkleri farklı hedeflere çekerek onları Kafkasya'dan uzaklaştırmaya, dengeyi kendi lehlerine çevirmeye çalışıyorlardı. Ayrıca bölgede nüfuz sahibi bir Müslüman devletin olması Almanya'nın çıkarlarına da uymuyordu. Bunun yerine parçalanmış bir rejimin yönetimine girmiş Rusya, Almanya için daha uygun bir seçimdi (Aşırılı, 2007, s.40). Bundan dolayı Osmanlı ordusunun Azerbaycan

harekâtına Almanya'nın tepkisi sert olmuştur. Mareşal Lidendorf, hareketin durdurulması için, Enver Paşa'yı, Osmanlı devletinde görevli Alman subaylarını geri çekmekle tehdit etti. Enver Paşa, Almanları gücendirmemek için Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'na verdiği emirle, hareketin durdurulmasını istedi. Lakin Nuri Paşa, Halil Paşa'ya yazdığı özel ve gizli emirlerle Bakü'nün bir an önce ele geçilmesi gerektiğini belirtti. Almanların engelleme girişimleri olsa dahi çatışmaya girilmesini emretti. Talat Paşa 3 Eylül'de Azerbaycan'ın bağımsızlığı meselesini konuşmak için Berlin'e gitmek üzere yola çıktı. Talat Paşa, ilk olarak Hintze ve Lossow'la görüştü ve gizli Rus-Alman anlaşmasından dolayı rahatsızlığını ifade etti. Talat Paşa konuşmasını sürdürürken sevindirici bir telgraf aldı. Böylece Bakü'nün Osmanlı ordusu tarafından ele geçirildiğini öğrenmiş oldu (Yakuplu, 2013, s.22).

Osmanlı Devleti'nin diplomatik, politik ve askeri yardımı ile Azerbaycan 1918 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra, 27 Haziran tarihli bir kararla Azerbaycan dili, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) resmi dili ilan edildi. Bunun ardından 1 Ağustos 1918'de Azerbaycan Savunma Bakanlığı kuruldu. 17 Eylül'de hükümet Gence'den Bakü'ye taşındı ve Bakü AHC'nin başkenti olarak tarihteki yerini aldı (Veliyeva, Ahmedova ve Hüseyinova, 2018, s.24).

Enver Paşa Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine, Kafkas İslam Ordusu'nu kurmuş ve Nuri Paşa'yı Azerbaycan'a yardıma göndermişti. Ordunun, Kafkas İslam Ordusu adıyla kurulması ise bölgeye gelen Türk birliklerinin Çarlık Rusyası tarafından tehdit unsuru olarak algılanmamasını hedef almıştır. 15 Eylül 1918 'de Bakü'yü kurtaran Nuri Paşa kumandanlığındaki Kafkas İslam Ordusu, 130 bin şehit vermiştir ("Bakü Fatihisi Nuri Paşa", 2021).

Enver Paşa Umum Alem-İslam İhtilali Teşkilatı Başkanı olarak Azerbaycan'a geldi ve 1-8 Eylül 1920'de Bakü'de yapılan Doğu Halkları Kongresine katıldı. Enver Paşa, Azerbaycan sınırlarına jeopolitik yaklaşımın yanında aynı soyun kardeşliğinin ön safhada tutulmasını öngördüğünü, Azerbaycan'ın bağımsızlığının, buranın halkı için barış içinde ve mesut yaşamaları için paha biçilemez olduğunu söylemiştir (Ağayev, 2008, s.49).

Özetle; Osmanlı Devleti için Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve Nahçıvan'ın stratejik önemi Osmanlı'nın çıkarları açısından önemli olmuştur. Nahçıvan'ın

Azerbaycan'ın özerk bölgesi olarak uluslararası düzeyde tanınması yönündeki çabaları da Osmanlı devletinin bu politikasının devamı olarak düşünülebilir.

Karabağ'da olduğu gibi Nahçıvan üzerinde de Ermenilerin toprak iddiası mövcut olmuştur. SSCB'nin de desteğini alması açısından, Ermenistan'ın bu iddiası Nahçıvan'ın Ermenistan'a birleştirilmesi ile sonuçlana bileceği için tehlike arzemiştir. Osmanlı devleti stratejik önemi gereği bu toprakların Ermenistan'a birleştirilmesine karşı çıkmıştır. 13 Ekim 1921 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalanan Kars Antlaşması, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Nahçıvan üzerindeki ortak garantörlük haklarını ve Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir bölge statüsünde olduğunu teyit etmiştir (Öztiğ, 2018, s.416). Moskova Antlaşması Nahçıvan'ın Azerbaycan'a ait olduğunu, Kars Antlaşması ise Türkiye'nin garantörlüğünü sağlamaktadır. Türkiye'nin günümüzdeki Kafkasya sınırları Moskova, Kars ve 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşmaları ile kesinleşmiştir. Böylece Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri Moskova, Kafkasya'daki ilişkileri ise Kars Antlaşmasıyla belirlenmiştir (Karabulut, 2021, s.2). Türkiye 1921 Moskova ve Kars Antlaşmalarınca Nahçıvan'ın Azerbaycan'da kalmasını kabul etmiş, bunun sonucunda Nahçıvan'ın özerk statüsünün devamında dolaylı olarak bir güvence unsuru (Acara Özerk Cumhuriyeti'nde de olduğu gibi bir garantör) haline gelmiş ve Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünü kabul etmiştir (Okyar, 2017, s.87).

Kars Antlaşması, Moskova Antlaşmasına dayanılarak imzalanmıştır. Antlaşmaya taraf ülkeler arasındaki dostluk ve ticari ilişkileri daha iyi duruma getirmek için Tiflis'te bir konferans yapılmıştır. Anlaşmanın yürürlüğe konulmasıyla Osmanlı ve Azerbaycan sınır komşusu olarak kaldılar (Arslan, 2015, s.7)

Bu anlaşmalara anlam kazandıran faktörlerden biri de Atatürk'ün, Nahçıvan'ın, Hazar çevresinde yerleşen Türk devletlerini Osmanlı'ya bağlayan çok anlamlı bir kara hattı olduğunu savunmasıydı. Nitekim İngiltere ve Rusya gibi ülkelere Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan koparılması, Osmanlı İmparatorluğu ile Doğu-Türk ülkeleri arasındaki irtibatı kesme amacıyla gündeme gelmiştir (Çolak, 2001). Bu sebeple Rusya, İngiltere ve ABD, Ermenilere bu doğrultuda askeri ve finansal yardımlar yapmıştır. Bölgede baskılarını sürdüren bu devletler, Azerbaycan toprakları üstünde, Nahçıvan'ı da içine alan bir Ermeni devleti kurmayı planlıyorlardı. Gelecekte, Ermenistan'ın, bölgede Osmanlı için sorunlara neden olmasında bu planların etkisi

olduğu söylenebilir (Boy, 2018, s.559). Birinci Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan devletler, Osmanlı'yı yenmeye ve Rusya'daki Bolşevik iktidarını devirmeye çalışıyorlardı. Bu olayların ardından Nahçıvan meselesi çözülmesi çok zor bir sorun hâline gelmiştir. Büyük devletlerin çıkarlarına uyan Ermenistan, Nahçıvan'ı da işgal edip topraklarına katma isteğindeydi. Nahçıvan, Kazım Karabekir'e göre, Doğuya açılan kapı görevini görürken, Mustafa Kemal'e göre, bir Türk kapısı olarak görülüyordu (Atnur, 1998, s.367). Moskova ve Kars Antlaşmaları, Türkiye'nin Kafkasya ve özellikle Nahçıvan üzerindeki etki ve ilgisini belgeleyen önemli birer belge olarak, Türkiye ve Azerbaycan'ın temel bağlantı noktası olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin bugünkü statüsünü korumasını sağlamamışlardır (Karabulut, 2021, s.5).

Bununla birlikte, Nahçıvan meselesinde başarı elde edemeyen güçler, Zengezur'un Azerbaycan'dan koparılarak Ermenistan'a verilmesini sağlamışlardı. Bu politikaya uygun olarak başından itibaren Osmanlı'nın doğudaki jeo-politik olanaklarını sınırlamaya çalıştılar (Urud, 2005, s.88). Nahçıvan'ın Ermenistan'a katılması talepleri, ardından 1920 yılında Zengezur'un Rusya tarafından Ermenistan'a bırakılması ve 1923 yılında SSCB'nin Azerbaycan sınırları dâhilinde Dağlık Karabağ gibi özerk bir vilayeti tanıması birkaç amaca hizmet etmektedir: Osmanlı-AHC ilişkilerinin kendisi için oluşturduğu tehditden kurtulmak, Türkiye'nin Kafkasya üzerinden doğuya açılımını engellemek ve bu sayede Türkiye'nin kendi doğusundaki Rusya jeopolitik etki alanına girmesini engellemek. Buna benzer diğer bir gelişme, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması aşamasında Rusya'nın Ermenistan'ı desteklemesi ile Karabağ'ın işgal edilmesinde yaşanmıştır. Rusya'nın bu politikası, 1923 yılında Dağlık Karabağ özerk vilayetini tanımasıyla başlamış ve 1991 yılında Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlık isteği üzerine Karabağ'ın işgaliyle sonuçlanmıştır. Bu sebeple, hem 1918'de hem de 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanarak Batı'ya yönelmesi, Rusya tarafından bir tehlike sinyali olarak algılanmış ve bu tehlikeyi bertaraf etmek için Rusya Azerbaycan'dan toprak kopartarak Ermenistan'a devr etmiştir (Mustafa, 2019). 1920 yılından itibaren 70 yıl boyunca Azerbaycan SSCB'nin bir parçası olmuştu ve bu dönemde Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler neredeyse tamamen kopmuştu. Ancak 1990 yılında SSCB'nin çöküşünün ardından Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye-Azerbaycan arasında ilişkileri 70 yıl aradan sonra yeniden kurulmuştur.

Milli Mücadelenin başladığı dönemde TDP'nin bağımsızlık, egemenlik ve güvenliğin tesisi olmak üzere üç temel amacı olmuştur. Ankara hükümeti Milli Mücadele sırasında Batı'ya karşı Sovyetlere yakınlaşma politikasını takip ederek, dönemin güçlü devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından faydalanmakla gerçekçi bir dış politika stratejisi izlemiştir (Bölükbaşı, 2021, s.86). Osmanlı'nın bu dönemde Azerbaycan'a yönelik politikasında, bir taraftan petrol ihtiyacını karşılamanın, diğer taraftan Güney Kafkasya'da askeri mevcudiyetini sürdürmenin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bu açıdan, Nahçıvan'la ilgili, Moskova ve Kars anlaşmalarının imzalanması Türkiye'nin Rusya tarafından bölgede etkinliğinin sınırlandırılmasına karşı geliştirdiği bir dış politika stratejisi olmuştur. Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan koparılması Ermenistan'a bırakılması, daha sonra Zengezur'un Ermenistan'a bırakılması ve Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesi bunların hepsi Rusya'nın Türkiye'nin doğuya olan hareketliliğini kısıtlama hedefiyle ilişkilidir. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin doğuya açılabilmesi Zengezur ve Dağlık Karabağ meselelerinin çözülmesine bağlıdır.

1.2 1991'de Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (ADC) 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri, 1920 yılından itibaren kesildiyse de Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazanmasının ardından Türkiye tarafından 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınmasıyla yeniden tesis edilmiştir. Türkiye, 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. 30 Aralık 1991'den itibaren de Türkiye ve Azerbaycan arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur (Veliyev, Resullu ve Aslanlı, 2011 s.11). İki ülke arasında diplomatik ilişkiler; 14 Ocak 1992'de Azerbaycan Türkiye Büyükelçiliği'nin, Ağustos 1992'de, İstanbul Başkonsolosluğu'nun, kurulmasıyla daha da hareketlenmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye, Güney Kafkasya'da keskin bir dış politika sürdürmese de bölgede bağımsızlık kazanan devletlerle ilişkilerin kurulmasına olumlu yaklaşmıştır (Sancak ve Çakıcı, 2011, s.4).

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında Ayaz Mutallibov'dan sonra iktidara gelen Ebulfez Elçibey, dış politikada net bir şekilde Rusya'dan uzaklaşıp Türkiye ve Batı ülkeleriyle ilişkileri güçlendirmeye yönelmiştir. Ayrıca Elçibey yönetimi İran hâkimiyeti altındaki Güney Azerbaycan'a büyük ilgi göstermiş ve bu tutumu da Rusya

ve İran'ı son derece rahatsız etmiştir (Wakızaka, 2021, s.32). Elçibey döneminde Azerbaycan'ın dış politikasında Rusya'dan uzaklaşması ve İran hâkimiyetinde olan Güney Azerbaycan topraklarını Azerbaycan'la birleştirilmesi isteği, İran ve Rusya'yla ilişkilerin kötüleşmesine neden olmuştur. Bağımsızlığını henüz bir yıl önce kazanan bir devlet için çok iddialı olan bu tarz bir politika, bölgenin iki büyük aktörü olan İran ve Rusya'nın Azerbaycan karştı bir politika izlemesine neden olmuştur. Özellikle Elçibey'in Batı'ya dönük bir dış politika izlemesinden Rusya'nın rahatsızlık duymasının Azerbaycan için kötü sonuçları olmuştur. Aslında Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal etmesi de tam olarak bu yıllardan başlamıştır. O dönemde Rusya, I. Karabağ Savaşı'nda gizlice Ermenilere destek vererek Azerbaycan'ı dezavantajlı duruma düşürmüş, üstelik 1993 yılının Haziran ayında Gence'de Elçibey yönetimine karşı darbe girişimi meydana geldiğinde, darbecileri desteklemiştir. Darbe girişiminin iç savaşla sonuçlanacağı endişesiyle Elçibey, 1993 yılında cumhurbaşkanlığından istifa etmiştir. Böylece Azerbaycan'ın Rusya ve İran karştı politikası da sona ermiştir. Elçibey'in Batı yanlısı politikalar izlemesi, Türkiye ile Azerbaycan'ı yakınlaştıracakken Rusya Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgaline göz yummuş, hatta Ermenistan'a destek sağlayarak bu bölgede etkisini sürdürmüştür. Böylece Batı yanlısı olan Elçibey yönetimi döneminde Türkiye'yle ilişkiler pek fazla ilerletilememiştir (Wakızaka, 2021, s.33). Hatta bu dönemde, Elçibey'in Karabağ'da Ermeni saldırısına uğrayan sivilleri kurtarmak için Türkiye'den helikopter isteği geri çevrilmiştir. Türkiye'nin Karabağ'a yönelik kayıtsız tutumu da bu gelişmelerle ilişkilendirilebilir. Başka bir ifadeyle, Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin kötü olması, Türkiye'nin bölgeye müdahale edememesiyle de sonuçlanmıştır. Nitekim sonraki dönemlerde de Azerbaycan-Rusya ilişkileri, hem Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ve hem de Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası üzerinde son derece etkili olacaktır.

Elçibey'e yapılan darbe sonrasında Haydar Aliyev, Nahçıvan'dan Bakü'ye davet edilir ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilir. SSCB politbüro üyesi olan Aliyev, 1993 yılında iktidara geldikten hemen sonra Azerbaycan'ı tekrar Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üye yapmış ve Rusya ile ilişkileri toparlamaya önem vermiştir. Aliyev aynı zamanda, 1993 yılı itibarıyla Azerbaycan topraklarının %20'si üzerindeki Ermenistan işgalini durdurmaya çalışsa da, Azerbaycan'ın bir ordusunun bulunmaması ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle bunu başaramamıştır. Böylece Aliyev, dönemin siyasi kargaşası ve Azerbaycan'ın askeri gücünün yetersizliğini göz önüne

olarak Ermenistan ile I. Karabağ Savaşı'nı bitiren atşekes anlaşmasını imzalamak durumunda kalmıştır (Gürler ve Baghirova, 2021, s.567)

Aliyev'in Batı ve Rusya arasında bir denge politikası yürütmeğe çalıştığı da söylenebilir. Onun döneminde, Rusya'yla ilişkiler yumuşatılmış ve ayrıca Hazar kaynaklı petrol ve doğal gazın batıya ihracatı için boru hattı projeleri arayışına girilmiştir (Kasım, 2009, s.24).

1994 yılında Ermenistan ile Ateşkes imzalandıktan hemen sonra "Yüzyılın Sözleşmesi" imzalanmış, Azerbaycan'ın Türkiye'yle ve de Batılı ülkelerle ekonomik ilişkilerinde somut adımlar atılmıştır. 20 Eylül 1994'de Bakü'de Gülüstan Sarayı'nda imzalanan denizin derinliğinde yerleşen Azeri, Çırac, Güneşli yataklarının işlenilmesi ve gelir dağılımına ilişkin 400 sayfalık bu sözleşmeye 8 ülkeden (Azerbaycan, ABD, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya, Suudi Arabistan) 13 şirket (Amoco, BP, McDermott, Yunocal, SOCAR, LUKoil, Statoil, Exxon, Türkiye Petrolleri, Penzooil, Itochu, Remko, Delta) katılmışlardır. Böylece Azerbaycan'ın hem Türkiye'ye hem de batılı devletlere petrol ve doğal gaz ihraç edecek olan enerji projelerinin gerçekleştirilmesi için somut adımlar atılmıştır. Bu anlaşma sonraki dönemlerde 19 ülkeyi temsil eden 41 petrol şirketi ile daha 27 anlaşmanın önünü açmıştır ("Asrın Anlaşması", 2011). Bu çerçevede Türkiye-Azerbaycan ekonomik ve siyasi ilişkileri yükselişe geçmiştir. Ateşkes sonrası dönemde, Azerbaycan'ın Türkiye'yle hem siyasi hem de ekonomik ilişkilerinin hızla gelişmesi, Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin Türkiye-Rusya ilişkilerini ne denli etkilediğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türkiye ancak Rusya-Azerbaycan ilişkilerindeki gerginlikler aşılıp Azerbaycan'la ilişkilerin önü açıldıktan sonra, Dağlık Karabağ Sorunu çerçevesinde çözüm odaklı bir dış politika şekillendirebilme imkânına kavuşmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

I. KARABAĞ SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE-AZERBAYCAN SİYASİ İLİŞKİLERİ

2.1 Dağlık Karabağ Sorunu'nun Tarihi

Dağlık Karabağ Sorunu'nun kökeni XIX. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Bu sorun 1826 yılında, Çarlık Rusyası döneminde, Rus işgali ile Karabağ'ın dağlık bölgesine Ermenilerin yerleştirilmesi sonucunda başlamış ve 1920 yılında SSCB'nin Güney Kafkasya'yı işgal etmesine kadar olan dönemde Azerbaycan-Ermenistan arasında savaflara neden olmuştur. Bölge 1920 yılında Paris Barış Konferansı'nda (PBK) Azerbaycan toprakları olarak tanınmıştır. 5 Temmuz 1921'de Rusya Komünist Partisi Merkezi Komisyonu, Kafkasya Bürosu Azerbaycan sınırları içinde Şuşa şehri merkez olan "Dağlık Karabağ"ı özerklik verilmesini kabul ettikten sonra, Ermeniler 1923'te Dağlık Karabağ'ın Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne katılmasını gündeme getirmişlerdir (Azerbaycan-Ermenistan, Karabağ Sorunu ve Türkiye'nin tutumu, 2020).

Güney Kafkasya'nın SSCB tarafından işgal edilmesinin ardından, 1923 yılında bölgenin statüsü değiştirilmiş, 7 Temmuz 1923'te Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC) Merkez Yürütme Komitesi'nin kararı ile SSC bünyesinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB) kurulmuştur. Alınan bu kararla Dağlık Karabağ, Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olarak tanınmıştır. (Sandıklı, İsmayılov ve Gafarlı, 2014, s.19). Karabağ bölgesinin "Dağlık Karabağ" gibi ayrımcı statüde tanıtılması ve bölgeye özerkliğin verilmesi Ermenilerin bu bölge üzerinde olan iddialarını destekleyecek biçimde olmuş ve gelecekte toprak iddiası konusunda Ermenilerin işini kolaylaştırmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında bölgeye yeni Ermeni göçü gerçekleşmiş ve Ermeniler bu bölgede çoğunluk haline gelmeye çalışmışlardır. 1980'li yıllarda ise bölgede yeni krizler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1985'de Mihail Gorbaçov'un liderliğinde ekonomik sorunlara çözüm getirmek, bir yandan da demokratikleşmek amacıyla uyguladığı "*perestroyka* (yeniden yapılandırma) ve *glasnost* (açıklık)" politikaları ülke içindeki grupların aktifleşmesine zemin hazırlamış ve bu durumu fırsat bilen Ermeniler, DKÖB'nin Ermenistan'a katılması talebini gündeme getirmişlerdir. Bu talep SSCB tarafından kabul edilmemesinden dolayı Ermeniler,

Dağlık Karabağ'da yerleşen Ermenilerin self-determinasyon hakkını gündeme getirmiş ve bağımsızlık talebinde bulunmuşlardır (Asker ve Özpınar, 2021, s.86). *Perestroyka* sonrası birçok Ermeni yurtdışından gelerek önce Ermenistan'a, oradan da Karabağ'a yerleşmişlerdir (Balayev, 2014, s.50). 1987 yılında, Sovyet Rusya'nın bir parçası olan ve ASSC'ye bağlı özerk bir bölge olan Dağlık Karabağ nüfusunun çok büyük bir kısmının Azerbaycanlı olmasına rağmen, Ermenistan'a ilhak etmeye çalışan Ermeni yönetimi toplanan imzalar ile bölgenin Ermeni toprakları olarak tanınması konusunda merkezi Rusya hükümetinden talepte bulunmuştur (Uzer, 2017, s.72). Şubat 1987 yılında Ermeniler bölgede artan Ermeni çoğunluğunu esas alarak Dağlık Karabağ'ın Sovyet Ermenistanı'na bağlanması kararını alsalar da Sovyet Merkezi Komitesi (SMK) bu kararı kabul etmemiştir. Lakin bölgenin yönetimi Moskova'ya bağlanmış, bölgedeki Ermenilere her türlü destek verilmiş ve bölgede olağanüstü hal ilan edilmiştir. Alınan kararlar Azerbaycan'ın bölge üzerinde olan hukuki yetisini kaybetmesine neden olmuş, Ermenilerin bölgede hak iddiasının önü açılmıştır. Bu durum Azerbaycan-Ermenistan arasında savaşlarla sonuçlanan Dağlık Karabağ çatışmasının başlamasına neden olmuştur (Sandıklı, İsmayılov ve Gafarlı, 2014, s.19).

Dağlık Karabağ'da silahlı çatışma durumu, Azerbaycan Hava Yolları'na ait AN-2 uçağının 29 Ekim 1991'de Askeran bölgesinde düşürülmesiyle başlamış, 1994 yılında yapılan ateşkes anlaşmasıyla işgal edilen toprakların Ermenistan tarafında kalmasıyla son bulmuştur (Paşa, 2021, s.200). 24 Eylül 1991'de ateşkese varmak için Azerbaycan ve Ermenistan arasında, Jeleznovodsk kentinde Yeltsin ve Nazarbayev'in garantörlüğünde anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma ilk ateşkes anlaşması olmakla beraber, 20 Kasım 1991'de içinde Azerbaycan hükümeti üyelerinin, adalet ve güvenlik yetkililerinin, iki Rus generalinin, Kazak ve Rus gözlemcilerinin olduğu helikopter, Ermenilerin kontrolündeki bölgeden açılan ateş ile düşürüldükten sonra ateşkes anlaşması işlerliğini kaybetmiştir (Caferov ve Aslanlı, 2016b, s.244). 1991 yılından 1994 yılına kadar olan dönemde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. 18 Şubat 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova protokolü imzalanmıştır. 9 Mayıs 1994'te ise Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ve eski DKÖB'deki ayrılıkçı Ermeni liderliğinin temsilcileri arasında ateşkes imzalandıktan sonra, sık-sık ateşkes ihlali yaşanmasına ve bazen bu ihlallerin savaşa dönüşeceğine ilişkin beklentiler oluşmasına rağmen, 27 Eylül 2020 yılına kadar işlerliğini

korumuştur (Caferov ve Aslanlı, 2016b, s.251). Bu sorun jeopolitik rekabeti de beraberinde getirmesi nedeniyle, RF sonraki dönemlerde bu sorunla yakından ilgilenmiştir.

2.1.1 I. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Tutumu

Kafkasya, Avrupa ve Asya'nın sınırından yer alan Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yerleşen bir bölgedir. Güney Kafkasya eski SSCB'den ayrılan üç ayrı devlet olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın oluşturduğu bölgeyi ifade eder (Ancak, 2020, s.1114). Kuzey Kafkasya ise RF'nun güney sınırları dahilinde Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yerleşmekle Gürcistan ve Azerbaycan'ın kuzey sınırında yer alan bir bölgedir. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya'nın RF açısından önemli olmasının başlıca sebebi, RF'nin Ulusal Güvenlik Stratejisinde (RUGS) Kuzey Kafkasya'nın en öncelikli güvenlik alanı, Güney Kafkasya'nın ise "yakın çevresi" olarak tanımlanmasıdır. Bu sebeple, Rusya bu bölgelere yapılacak herhangi bir girişimi kendi güvenliği açısından tehdit olarak tanımlamıştır (İzzetgil, 2016, s.66). Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından ardından Kafkasya hem bölgedeki etnik çatışmalar, hem de bölgenin enerji kaynakları açısından zengin olması ve jeostratejik öneminden dolayı süper güç ve bölgesel güçlerin çıkarları açısından önemli olması sebebiyle savaş merkezlerine dönüşmüşlerdir. Bölgedeki etnik çatışmaların merkezinde ise, Gürcistan'ın iki federal bölgesi olan Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlık için yaptıkları savaş ve Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Karabağ Sorunu yer almaktadır. Bu savaşlar büyük ölçüde, Rusya'nın Güney Kafkasya'nın bu üç yeni bağımsız devleti ile ilişkilerinin belirlemiştir (İsmayılov, 2013, s.98).

Kafkasya'nın Rusya'nın dış politika öncelikleri arasında yer almasının başka bir sebebi, Rusya'nın yeniden imparatorluk haline gelmesini savunan Aleksandr Dugin'in, ABD'nin deniz merkezli Atlantikçi jeopolitiğine yaslanan "Yeni Dünya Düzeni"nin karşısına, Avrasyacı bir Rus imparatorluğunu koyması olarak ifade edilebilir (Yılmaz, 2015, s.114).

Bu bağlamda, Karabağ Sorunu Rusya'nın jeopolitik öncelikleri ve çıkarları çerçevesinde farklı bir konuma sahip olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere Rusya, Güney Kafkasya'yı yakın çevresi olarak kabul etmekte ve bölgede kendi

gücünü yeniden tesis edebilmek için de Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ Sorunu'nu dış politika araçlarından biri olarak kullanmakta ve çatışmayı kendi denetiminde tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca Ermenistan'da askeri üssünün olması nedeniyle, Rusya Ermenistan'ı bu bölgedeki tek müttefiki olarak görmektedir (Şihaliyev ve Yılmaz, 2015, s.35).

Türkiye açısından ise Güney Kafkasya şu sebeplerden önemlidir. Öncelikle, Güney Kafkasya Türkiye açısından Hazar enerji kaynaklarına ve Orta Asya devletlerine ulaşımında önem taşımaktadır. Güney Kafkasya bu kapsamda hem Avrupa-Asya arasında sık olan ulaşım ağları üzerinde hâkimiyetin sağlanması hem de enerji alternatiflerinin oluşturulması açısından yakın olması sebebiyle önemli bir bölgedir. Bu sebeple, Türkiye bölgede siyasi denge kurmak adına, Rusya'nın Ermenistan'ı kendi tarafına çekmesine karşılık, Azerbaycan ve Gürcistan ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Türkiye özellikle de Azerbaycan'ı Ermenistan'ın asılsız iddialarına karşı açık şekilde destekleyen tek ülke konumundadır.

Buna karşılık İran, bölgede Rusya'yla uzlaşma içinde olmuştur. İran'ın, kendisinin Güney Kafkasya'da ve Orta Asya'daki imkanları bakımından, başından beri realist bir tutum içinde olduğu söylenebilir. Fakat İran zaman zaman Türkiye'nin Güney Kafkasya'da ve Orta Asya'da hakim güç olmasına da karşı çıkmaya çalışmıştır. İran ve Rusya, Türkiye'nin bölgedeki etkisini azaltmaya çalışmakta ve Ermenistan da bu konuda onların yanında yer almaktadır. Kısaca bölgede bir Moskova-Erivan-Tahran hattı oluşmuştur. Buna karşılık Bakü, Kafkasya politikasındaki çıkarları büyük ölçüde örtüşen Erivan-Moskova-Tahran ilişkilerinin sıkı olmasından her zaman endişe duymuştur (Neciyev ve Gasımlı, 2020, s. 1272). Böylece Azerbaycan bu üçlüye karşı Türkiye'yle ilişkileri sıkılaştırma yolunu seçerken, bölgede Rusya ve İran'ın etkinliğini azaltmak isteyen Türkiye de Azerbaycan'la yakınlaşmayı tercih etmiştir.

RF ise üç sebepten Türkiye'nin kendisine karşı bir rakip olarak potansiyelinin farkındadır. Öncelikle, Türkiye'nin yeni bir model ülke rolü üstlenmesi bölgedeki etki alanını artırarak, RF'nun bölgedeki etkisini azaltabilir. İkinci olarak Türkiye; tarih, kültür, din ve dil bakımından Sovyetlerden bağımsızlaşan bazı ülkelerle ilişkilerinde avantajlara sahiptir ve bunları kullanarak Pan-Türkizm kartını oynayabilir ya da Türk-İslam değerleri etrafında bir birlik için cazibe merkezi oluşturabilir. Üçüncü olarak, bir NATO üyesi olarak Türkiye vasıtasıyla Amerikan askerlerinin bölgeye gelmesi söz konusu olabilir. Böylece özellikle de NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" programı ile

bölge devletleriyle kurulacak askeri savunma alanları RF için büyük bir tehdit unsuru haline gelebilir. Bütün bunlar gelecekte RF'nun bölgede etkinliğinin ve kontrolünün azalmasına ya da ortadan kalkmasına sebep olabilir. Dolayısıyla RF'nun Hazar Denizi'nde, Orta Asya'da ve Kafkasya'da Türkiye'ye zıt politikalar yürütmesi bu üç konu başta olmak üzere, Türkiye'yi kendisine rakip olarak görmesiyle açıklanabilir (Ünalmiş ve Şafak, 2019, s.2). Özellikle SSCB dağıldıktan sonra bölgede oluşan boşluğu doldurmak Türkiye'nin en büyük hedefi olmuş ve bunu gerçekleştirmek için karşısına Rusya ve İran'ı alan Türkiye, aynı zamanda arkasına ABD'yi ve Avrupa'yı almıştır. Avrupa'nın, Rusya'nın tekrar eski topraklarını alarak güçlenmesini istememesi ve İran'daki radikal İslam'ın da bu bölgeyi etkilemesinden endişe duyması sebebiyle Türkiye, bu bölge ülkeleri için bir model olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde genel olarak Kafkasya dış politikasında psikolojik ve diplomatik açıdan hazırlıksız yakalanmıştır. Bu hazırlıksızlıktan dolayı, Soğuk Savaş ve sonrasında oluşan atmosferin getirdiği fırsatlar arasında bir uyum sağlanamamıştır (Kocaman, 2015, s.108). Türkiye'nin böyle bir olaya hazırlıksız yakalanması ve bölgedeki istikrarsızlık nedeniyle istediği pılanları uygulayamaması, kendi açısından oldukça olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu sebeplerden dolayı Türkiye, 1990'lı yılların başında Kafkaslarda etkili bir dış politika izleyememiştir (Kocaman, 2015, s.98).

RF, jeopolitik nedenlerden dolayı Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini kısıtlamaya çalışmıştır. RF, bir taraftan da NATO'nun doğuya doğru genişleme politikasına, son dönemdeki Ukrayna'yı işgal girişiminin de daha net bir biçimde gösterdiği gibi, sert bir biçimde karşı çıkması sebebiyle, Azerbaycan'ın da dâhil olduğu Güney Kafkasya'da siyasi nüfuzunu sürdürmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yeni kurulduğu 1991-1992 yıllarında Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeni kazanmış olması, yönetiminin sürekli değişmesi ve siyasi çatışmaların yaşanması, ekonomik ve siyasi olarak zayıflamasına neden olmuştur. Tam da bu dönemde, Büyük Ermenistan ideolojisi etrafında toplanan Ermeni siyasi partilerinin destek verdiği ve içinde terör gruplarının da bulunduğu unsurlar, Azerbaycan'da yaşanan karışıklıktan yararlanarak Karabağ'a saldırmışlardır. Aslında Ermeni terör gruplarının 1988-1989 yıllarından beri, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde terör faaliyetleri içinde oluşu, Azerbaycan-Ermenistan arasında çatışmalara zemin oluşturmuştur. 1991 yılında bölgede Karabağ çatışması ortaya

çıktıktan sonra bu sorun, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkileri de belirleyen bir faktör olmuştur.

Nitekim 1990'lı yıllarda Sovyet-sonrası coğrafyada yaşanan çatışmalar ve istikrarsızlık TDP açısından son derece önemli sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu çatışma bölgelerinin çok önemli bir kısmının Türkiye'ye komşu ya da yakın coğrafyalarda olması sebebiyle Türkiye'nin güvenlik endişeleri önemli ölçüde artmıştır (Erol ve Emre, 2011, s.31). Bu gelişmeler, Türkiye'nin I. Karabağ Savaşı'ndaki tutumunu da etkilemiştir. I. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri destek sağlamamasının arkasında, yeni bir Kıbrıs sorunu yaratmama düşüncesinin olduğuna ilişkin yorumlar da yapılmıştır (Gökçe, 2011, s.1148). Türkiye'nin Kars ve Gümrü Antlaşmaları'ndan doğan haklarını kullanarak Ermenilerin, Nahçıvan bölgesine yaptıkları saldırıları askeri müdahale ile durdurmak yetkisi bulunmaktadır. Ancak Başbakan Turgut Özal'ın 1989 yılında Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında Karabağ Sorunu'nun Sovyetlerin bir iç çatışması olarak değerlendirmesi, Mayıs 1992 tarihinden itibaren sorunun AGİT'in bünyesinde çözülmesine yönelik girişimlerde bulunulmasının Türkiye için en doğru adım olarak görülmesi, Türkiye'nin Eylül 1992'de Ermenistan'a yüz bin ton buğday satarak o sırada Azerbaycan'ın bu ülkeye uyguladığı ambargoyu etkisizleştirmesi ve Ermenistan'la 1992-1993 yılı kış boyunca üç yüz milyon kilowatt-saat elektrik enerjisi satmasına ilişkin bir enerji anlaşması imzalanması gibi gelişmeler olayların başlangıcında Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemediğinin, Batı'nın ve Rusya'nın tepkisini çekmek istemediğinin bir göstergesi olarak görülebilir (Gökçe, 2011, s.1148). Nitekim Özal'ın 1989'daki değerlendirmesi, Azerbaycan'la ilişkilerde ilk kırılma noktasını oluştururken, İkinci kırılma noktası ise, 1992 yılında Azerbaycan-Ermenistan çatışması sırasında Türkiye'nin Ermenistan'a buğday ve elektrik ihracatı yapması olmuştur (Ekşi, 2009, s.103). Bu duruma sebep olan bazı faktörler olmuştur. İç ve dış dinamikler Türkiye'nin bölgedeki öneminin zayıflamasına ve böylelikle I. Karabağ Savaşı'ndaki siyasi tutumuna etki etmiştir. Dış dinamikler açısından; SSCB'nin çökmesi Batı Avrupa'nın Türkiye'ye güvenlik açısından gereksinmesinin azalmasına neden olmuştu. Ayrıca bölgedeki istikrarsızlık nedeniyle Avrasya gerilimlerinde Türkiye'nin ciddi bir katkı getiremeyeceği anlaşılmış ve bu ülkenin AT'nin güvenliğini sağlayabilir gerekçesiyle örgüte alınmasının gereksiz olduğu kabul edilmişti. Bununla beraber 1990 yıllarda Azerbaycan'ın bağımsızlık isteği üzerine

Batı'ya yönelik bir politika izlemesi Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde soğuk bir devrenin yaşanmasına neden olmuş, buna karşın RF siyasi ve askeri güç uygulayarak Azerbaycan'ın Batı'yla ilişkilerini engellemiştir. Üstelik SSCB çökmüş olsada hala Kafkasya'da jeopolitik olarak etkisini sürdürmüştür. ABD'ye gelince, enerji arz güvenliği açısından Ortadoğu'da petrol akışı ABD tarafından güvenceye alınmıştı. Avrasya'da istikrarın sağlanması için kendisinin Rusya'ya ihtiyacı olan ABD hem Rusya pazarını ele geçirmeye önem verdiği için, hem de Vladimir Jirinovski gibi fanatiklerin güçlenmesinden korktuğu için Rus rejimini desteklemekteydi (Oran, 1996, s.360).

İç dinamikleri açısından ise zayıf düşen ekonomi I. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin siyasi tutumuna etki eden önemli etken olmuştur. Türkiye 1990'lı yılların başında altı Türki ülkeye 1,5 milyar dolarlık yardım vermiş, ayrıca 1993 yılında dört kıtadaki 32 ülkeye toplam 2,9 milyar Amerikan Doları hacminde ekonomik yardım yapmıştır. Türkiye, aynı dönemde üç kıtada çeşitli felaketlere uğrayan 28 ülkeye de çeşitli biçimlerde 213 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur. Böylelikle Türkiye'nin 1992'deki bütçe açığı 4,2 milyar Amerikan Doları, 93'te ise 9,2 milyar Amerikan Doları olarak gerçekleşirken, 1995-1996'da ödemesi gereken dış borç taksiti 8,7 milyar Amerikan Doları olup, iç borçlar da çığ gibi artmıştır. Diğer yandan Kürt Sorunu da hem Türk diplomasisini hem de ekonomiyi olağanüstü zorlamıştır. Bu durumda ise Türkiye yetersiz imkân ve güç sebebiyle Güney Kafkasya'da etkili bir dış politika izleyememiştir (Oran, 1996, s.361).

Böyle bir durum 1990'lı yılların başında askeri ve ekonomik açılardan Azerbaycan için de geçerli olmuştur. Azerbaycan, bağımsızlığını yeni kazandığı zamanlarda, askeri ve ekonomik gücünün çok yetersiz olması nedeniyle Ermenistan'ın provokasyonlarına karşı koymakta zorlanmıştır. Sovyetler Birliği parçalansa da RF bölgenin kontrolünü elinde buldurmaya devam etmiş, bu nedenle Sovyetler Birliği dönemi ülkelerinin bağımsızlık kazanma istekleri RF tarafından bastırılmaya çalışılmıştır. Bölgede RF'nun müttefiki durumundaki İran'ın da Azerbaycan'ın bağımsızlığı konusunda pek istekli olmadığı söylenebilir. Türkiye ise o zamanlar Sovyetler Birliği'ne karşı siyasi ve askeri alanda etkili olacak kadar güçlü değildi. Azerbaycan'a destek verme konusunda Sovyetler Birliği ile karşı karşıya kalacağı için, bu konuda gereken adımı atamamış olabileceği düşünülebilir. Türkiye'nin, Karabağ'la ilgili işgale neden engel olamadığı yönünde şunlar söylenebilir: Öncelikle, o dönemde

TDP Batı yönelimliydi ve bu sebeple özellikle Sovyetler Birliği'ne dâhil Kafkasya, Türkiye için bir dış politika hedefi değildi. Yani henüz bu konuda herhangi bir somut adım atılmamıştı. Üstelik Türkiye'nin bu bölgeye yönelik müdahalesi doğrudan Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmış müdahale olarak algılanabilirdi. İkinci olarak, Sovyetler Birliği yeni parçalanmış olsa da Rusya hâlâ belli bir askeri ve ekonomik güce sahipti. Üçüncüsü, Kafkasya'da yaşanan siyasi ve askeri meseleler Sovyetler Birliği'nin kendi iç politikası olarak algılanmaktaydı. Dördüncüsü, Türkiye jeostratejik öneminden ötürü Soğuk Savaş süresince Batılı ülkelerle kurduğu ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerin devam ettirilmesinin mümkün olmadığını ve Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından entegre olmaya çalıştığı Batı devletlerinin daha güvenli ortamlara kavuştuğunu görmekte ve üç yanında ortaya çıkan çatışmaların sorunlarıyla karşı karşıya kalmak istememekteydi (Denizhan, 2010, s. 18).

Diğer taraftan, 1990'ın sonlarında SSCB'nin dağılması ve Kafkasya ve Orta Asya'da yeni kurulan devletlerin bağımsızlıklarını kazanması, bu ülkelerin Türkiye ile ilişkilerini geliştirmelerine imkân tanıyordu (Denizhan, 2010, s.18). Bu da Türkiye açısından, Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle kaybedeceğinden çekindiği stratejik önemini yeniden kazanma beklentisi, Orta Asya'ya kadar uzanan bir coğrafyada baş aktör olma umudu, enerji dâhil olmak üzere yeni kaynaklara hâkim olabilmek imkânı, artması muhtemel ekonomik ve ticari ilişkiler için önemli fırsatlar anlamına geliyordu. Bununla birlikte RF'nunun bölgesel dengeler bağlamında öncelikli tehdit olarak görülmeye devam edilmesi, bölgedeki etnik temelli anlaşmazlık ve çatışmaların Türkiye'ye yansımaları ve küresel rekabetin bölgesel dengelere etkileri ya da ortaya çıkması muhtemel istikrarsızlıklar, bu dönemdeki risk ve tehdit faktörleri arasında sayılabilir (Toprak, 2020, s.22). Bu sebeple, 1989-1991 yılları arasında Türkiye'nin yeni bağımsız devletlerin milliyetçi eylemlerine karşı ilgisiz kaldığı ve daha çok Moskova merkezli bir dış politika izlediği söylenebilir.

1991-1995 yılları arasında ise Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlığını ilan eden devletleri ilk tanıyan devlet olmuş ve giderek RF karşıtı bir politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye Azerbaycan'da etkili olabilmek adına Azerbaycan Ordusunu kurmak, eğitmek ve geliştirmek amacıyla Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması imzalamış, 1992 yılında askeri eğitim, işbirliği ve lojistik destek gibi faaliyetler başlatmıştır (Yüce, 2016, s.56). Fakat SSCB'nin dağılmasının ardından, onun yerini RF'nunun aldığı zamanla görülmesi Türkiye'nin bu bölgede

fazla etkili olamamasına sebep olmuş ve sonuçta Türkiye bölgede Rusya'yı dışlamadan dengeli ve işbirliğine dayanan bir politika izlemeyi tercih etmiştir. (Denizhan, 2010, s.18). Bu sebeple, I. Karabağ Savaşı'ndan önce ve savaş döneminde Türkiye-Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkiler fazla geliştirilememiş ve Türkiye Orta Asya'da ve Güney Kafkasya'da Rusya faktörü sebebiyle fazla bir siyasi varlık da gösterememiştir. Bu aynı zamanda Türkiye'nin I. Karabağ Savaşı'nda kayıtsız kalmasının da nedenidir.

2.1.2 I. Karabağ Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye'nin Enerji Alternatifleri Arayışı (1994-2000)

Soğuk Savaş sonrası Kafkasya ve Orta Asya'da yeni ülkelerin ortaya çıkması, TDP'na geniş bir hareket alanı sunmuştur. Batının da desteklediği bu politikada, Türkiye model ülke olarak öne çıkmıştır. Bu durum çatışmaların çözümünde diyalogun öne çıkmasını sağlamış ve Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarına yönelik bir adım olmuştur (Erol ve Emre, 2011, s.32). Dahası Türkiye'yi ekonomik ve siyasi açılardan olumsuz yönde etkileyen Kafkasya'daki istikrarsızlığın I. Karabağ Savaşı'nın bitişiyle sona ermesi Türkiye'nin Kafkasya devletleriyle ekonomik ilişkileri için de fırsatlar yaratmıştır (Tavkul, 2007, s.52). Bu noktada Azerbaycan yönetiminin daha savaş devam ederken 1990'lı yılların başında enerji faktörünün dış politik hedefler doğrultusunda kullanılması stratejisinin önemine de dikkat çekmek gerekir. Bu politika, Rusya'nın baskısını azaltmayı ve Batı'nın desteğini alarak sorunun çözümünü hedeflemiştir. Böylece enerji kaynakları Azerbaycan'ın Batı ile ilişkilerinde stratejik önemde bir faktör olarak rol oynamış, bu süreçte AB Azerbaycan'la ilişkilerini TACIS programı çerçevesinde TRACECA, "Avrupa'ya Petrol ve Doğal Gazın Nakledilmesi ile İlgili Devletlerarası Program" (INOGATE), "İnsani Yardım" (ECHO) ve diğer programlar çerçevesinde yürütmüştür (Memmedli, 2017, s.210).

Bu dönemde Türkiye'nin Güney Kafkasya'yla ilgili dış politika öncelikleri açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye'nin SSCB'nin yeni dağıldığı dönemden itibaren Kafkasya'ya yönelik politikasındaki dış politika öncelikleri şöyle sıralanabilir:

Öncelikle, Soğuk Savaştan sonra resmi olarak ilan edilmiş olmasa bile, yakın çevre doktrinini uygulamak. Ahmet Davutoğlu döneminde bu konuda daha kesin bir

hedef ortaya konmuştur. İkincisi, Rusya ve İran bağlamında bölge ülkelerinin Ermenistan üzerinden kendisine yönelik olası tehlike ve tehditleri sınırlandırmak. Üçüncüsü, “Komşularla sıfır sorun” politikası çerçevesinde sınır devletleriyle mümkün olduğu ölçüde stratejik ortaklıklar geliştirmek. Dördüncüsü, Bölgedeki doğal kaynaklara ulaşarak, kendi ihtiyaçları için alternatif oluşturmak, ayrıca bu kaynakları Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara çıkarmakla direkt ekonomik gelir elde etmek ve bölge devletleri için alternatif yol oluşturarak bu devletleri kendisine bağımlı hale getirmek. Beşincisi, Orta Asya’ya ulaşımında güvenilir bir yola sahip olmak (Batı ve ABD’den farklı olarak hem de etnik neden ve hedeflerden dolayı). Son olarak, bölgede çıkar odaklı politika yürüten diğer büyük güçlerle ilişkilerinde pazarlık unsuru olarak kullanabileceği bir koza sahip olmak (Aslanlı, 2013, s.18).

Dış politikadaki bu öncelikler sonraki dönemlerde Türkiye’nin Azerbaycan’la ilişkilerini belirleyen en önemli faktörler olmuştur.

I. Karabağ Savaşı sonrası dönemde Türkiye’nin yukarıda bahsedilen bu önceliklerinin TDP’na yansıdığını da görmekteyiz. Türkiye’nin I. Karabağ Savaşı’nın ardından bölgeye uyguladığı dış politikası kendi kaynağını 1980’li yılların sonunda değişen dış politika önceliklerinden almaktadır. Bu öncelikle kendisini, Turgut Özal döneminde (1983-1993) geleneksel “ithal ikameci” ekonomi politikasının yerini “ihracat öncelikli” bir politikaya bırakmasında göstermektedir. Bu dönemde, Türkiye’nin ittifak politikası ve siyasi paktlar alanında ise, Batıya bağlanmaktan ziyade, Türkiye ile diğer ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı geliştirmeye çalıştığı Türkiye’nin Batı ve Doğu arasında “köprü” rolüne vurgu yapıldığı görülmektedir. Günümüzde gerçekleştirilen enerji ve ulaşım projeleri de bu politikaların devamı niteliğindedir. Türkiye’nin etnik konularda da giderek, ideolojik bir yaklaşımdan uzaklaşarak, kültürel bir bakış açısı geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu yeni yaklaşım, Kafkasya’da ve Orta Asya’da yeni bağımsızlık kazanan Türk milliyetli devletler üzerinde “yumuşak güç” boyutunu ön plana çıkarmaktadır (Ataman, 2003, s.51). Özellikle 1980’li yılların sonunda yaşanan Körfez Savaşı, petrol krizi, küreselleşme gibi sorunların ortaya çıkması, Türkiye açısından Kafkaslar ve Orta Asya gibi pazarların önem kazanmasına neden olmuştur. Fakat bu yönde uygulanacak enerji odaklı politikaları engelleyen bazı faktörler olmuştur. Özellikle 1990’lı yılların başında I. Karabağ Savaşı nedeniyle Kafkasya’da yaşanan istikrarsızlık ve Rusya’nın

bu bölgede Türkiye'yi dışlamaya çalışması gibi sebepler Türkiye'nin enerji politikalarını engeleyen faktörler olmuştur (Kocaman, 2015, s.101).

Fakat I. Karabağ Savaşı 1994 yılında yapılan ateşkes anlaşmasıyla bittikten sonra Türkiye, Azerbaycan'la ilişkilerinde enerji merkezli bir politika yoluna girmiştir. Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikası iç ve dış dinamiklerin etkisiyle şekillenmiştir. Türkiye'nin 1990'larda doğusundaki bu yeni devletlere yönelik politikasında etkili olan dış faktörler arasında, ABD'nin başlangıçtaki İran'ın Orta Asya'ya yayılma tehlikesine karşı, bölgede Türkiye'nin etkin bir politika izlemesini teşvik etmesi sayılabilir. Diğer dış faktörler ise, SSCB'nin dağılmasını ardından bölgede bir "boşluk" oluştuğuna dair bir algı oluşması ve bu bölgede etkili dış politika yürütülmesine istek, Batı'nın doğuya doğru genişleme stratejisi çerçevesinde gelişmiş ve bu da NATO üyesi olması nedeniyle Türkiye'yi etkilemiştir. (Oran, 1996, s.354). Türkiye'nin 1990'larda doğusundaki bu yeni devletlere yönelik enerji odaklı dış politikasını iç dinamikler açısından etkileyen faktörler ise şunlardır: Birincisi, Ekonomik açıdan geleneksel "ithal ikameci" ekonomi politikasının yerini "ihracat öncelikli" bir politikaya bırakmasının ardından 1980'li yıllarda gerçekleşen dışa açılış, ihracatı ön plana çıkarmış ve dolayısıyla yeni pazarlar gerektirmiştir. Ancak 1987 yılından sonraki dönemlerde özellikle de 2 Ağustos 1990'da yaşanan Körfez Savaşı'yla Libya ve Irak pazarları önemini yitirmiş ve bu yeni pazarlarda belirsizlik ortaya çıkmıştır. Irak ve Kuveyt arasında yaşanan Körfez Savaşı'nın yarattığı istikrarsızlık ortamında Türkiye'nin ilk elde 9,5 milyar dolar zarar ettiği görülmüştür. Bu tarihte yapılan Avrupa Topluluğu'na (AT) giriş başvurusu dondurulmuş, ayrıca Türkiye'nin petrol ve doğalgaz gereksinimleri de etkili olmuştur. İkincisi, siyasal açıdan, Türkiye, Türki Cumhuriyetlerle ilişkiler kurarak hem AT karşısında güçlenmeği hem TDP'nı Yunanistan endeksinden kurtarmayı, hem de uluslararası arenada yalnızlıktan kurtulmayı amaçlamıştır. Üçüncüsü, psikolojik açıdan, Türkiye kendisinden daha zayıf olan ve kendisiyle ilişkiler kurmaya gayret eden devletlere kültür ihraç ederek "yumuşak güç" uygulamayı hedeflemiştir. İç dinamikler açısından; 1990'larda TDP'nin eksenin doğuya yönelmesi ve buna bağlı olarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (1992) ve Türkiye'nin Hazar etrafında yerleşik olan Türki devletlere yönelik enerji odaklı dış politikası ilk başta Batıcılık'tan ayrı ve bir alternatif olarak gözükse de, aslında Batı tarafından desteklenen girişimlerin daha güçlü yürütülmesine yönelik bir Batıcı politikanın sonucudur (Oran, 1996, s.355). Bu açıdan

Türkiye'nin dış ticaret hacmini artırmak amacıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) gibi birçok uluslararası örgütte aktif roller üstlenmesi de dikkat çekicidir. Yine bu dönemde Türkiye bir taraftan kendisi ile KEİB ve EİÖ ülkeleri arasındaki “ekonomik sınırları” kaldırmaya çalışmış, diğer taraftan da Ortadoğu ülkelerine, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne serbest ticaret antlaşmaları önerisinde bulunmuştur (Ataman, 2003, s.52). Özellikle de Kafkasya, Türkiye sınırında yer alması nedeniyle, ihracata dayalı bir ekonomik ve ticari düzen kurulması adına aktif olunması gereken bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Güney Kafkasya, Türkiye tarafından hem Hazar merkezli enerji kaynaklarına ulaşmada ve enerjinin Batılı pazarlara ulaştırılmasında, hem Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya pazarına ulaşmada, hem de Orta Asya'ya ulaşmada ve ticaret yapmada ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu ilişkiler ağının kurulması için bölgenin bir güvenlik tehdidi olmaktan çıkartılması TDP'nin hedefleri arasında olmuştur (Çelikpala, 2010, s.98).

Bu açıdan Türkiye'nin Hazar'a kıyısı olan Azerbaycan ve Türkmenistan gibi Türki devletlere yönelik yukarıda bahsedilen siyasal ve psikolojik boyutları olan politikaları temelinde, Türkiye'nin ve bölge devletlerinin ekonominin kalkınmasının ve bölgedeki enerji arzının genel güvenliğinin sağlanmasına yöneliktir. Çünkü bölgeden enerji ithal etmeyi sadece Türkiye değil AB ülkeleri de istemektedir. Türkiye'nin kendi enerji arz güvenliğini sağlayabilmesi içinse, Türkiye'nin Hazar Havzası ve enerji kaynaklarıyla zengin olan Orta Asya Türk devletlerine çıkışını sağlayacak Güney Kafkasya'ya hâkim olması veya en azından burada siyasi mevcudiyet göstermesi gerekmektedir. Bu sebeple, Türkiye I. Karabağ Savaşı sonrası dönemde bir taraftan Azerbaycan ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmeyi, diğer taraftan Karabağ Sorunu'nun çözüme kavuşturulmasını istemekteydi. Nitekim, Dağlık Karabağ Sorunu sadece Azerbaycan'la enerji alanında ekonomik ilişkilerin daha derin ve verimli şekilde kurulmasını geciktirmekle kalmamakta, Türkiye'nin diğer Hazar Havzası devletleriyle ekonomik ilişkiler geliştirmesini de olumsuz yönde etkilemekteydi. Dolayısıyla, Türkiye Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülmesi için Azerbaycan'a diplomatik destek vermesinin yanısıra, siyasi ilişkilerini destekleyecek biçimde askeri ilişkilerin kurulması gibi stratejik adımlar da atmıştır.

Bu dönemde TDP ile beraber Azerbaycan'ın dış politikasında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın raporuna göre, I. Karabağ

Savaşı sonrası ülkenin stratejik güvenliğini ve dış politikasını şekillendiren başlıca üç jeopolitik ve jeoekonomik faktör olmuştur: 1. Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü, 2. Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının Avrupa piyasasına çıkarılması, 3. Batı ile yakın ilişkilerin kurulması ve Avro-Atlantik yapıya entegre olmaya yönelik istek (Memmedli, 2017, s.210).

Bu önceliklerin de etkisiyle I. Karabağ Savaşı sonrasında Türkiye için Azerbaycan, Kafkasya ve Hazar civarındaki doğal kaynaklardan pay alabilme ve diğer bölge aktörleri üzerinde etkinlik kurabilme adına büyük bir önem kazanmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan, Türkiye'nin Kafkaslar'daki stratejik ortağı haline gelmiş, Azerbaycan'la ilintili her türlü iç ve dış politika konusu, Türkiye'nin kendi meselesi olarak görülmüştür. Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki ulusal güvenlik politikası, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bağlamında Türkiye'nin siyasi ve ekonomik çıkarları ile kesişmektedir. Türkiye, bir taraftan da Türk Cumhuriyetleri ile siyasi ilişkilerini sıkılaştırmaya çalışmıştır. Artık Türkiye'nin eski Sovyet coğrafyasına yönelik yeni yaklaşımında, 1990'lar boyunca Azerbaycan öncelikli olmaya başladığından Türkiye, üstünlük ve nüfuzunu öncelikle Kafkasya'da oluşturmaya özen göstermiştir (Solak, 2003, s.71).

2.1.3 Dağlık Karabağ Sorunu'na Çözüm Arayışları (1994-2007)

Türkiye, her zaman Dağlık Karabağ Sorunu'na yaklaşımında Azerbaycan gibi problemin barışçıl yollarla çözülmesinden yana olmuştur (Aras, 2015, s.119). Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ Sorunu kapsamında Azerbaycan'ın barış yoluyla çözüme çalıştığı 1993 yıllarında, Türk diplomatları bölgeyle Avrupa başkentleri arasında diplomasi seferleri yürütmüş, özellikle AGİT'in konuyu gündeme almasında etkili olmuşlardır (Aydın, 2013, s.166). Türk yetkililerinin yaptıkları önemli yardımlardan bir diğeri de, Azerbaycan'ın Batı'ya entegre olmasının sağlanmasıdır. Aralık 1993'de Süleyman Demirel'in arabuluculuğuyla Haydar Aliyev Paris'i ziyaret etmiştir. Paris'e yapılan ilk ziyaretin ardından Azerbaycan Devlet Başkanı'nın Avrupa başkentlerini ziyaretleri birbirini izlemiştir. Bu ziyaretler sonrası Azerbaycan'ın Avrupa devletleriyle ilişkiler kurmasının önü açılmış ve dolayısıyla soruna çözüm noktasında Azerbaycan'a avantaj sağlamıştır. Aliyev'in Şubat 1994'te Ankara'ya ziyarette bulunması ise Türkiye-Azerbaycan ilişkilerin asıl dönüşüm noktası olmuştur. Bu ziyaret karşılıklı yabancılaşmayı sona erdirmiş, ekonomik ve

siyasi ilişkiler açısından yeni bir başlangıcı olmuştur (Aydın, 2013, s.166). Karabağ Sorunu'nun barışçıl yollardan çözümü için düzenlenen AGİT'in, 24 Mart 1992'de Helsinki toplantısında yeni bir grup oluşturulmuştur. ABD, Rusya ve Fransa'nın eşbaşkanlığını yaptığı AGİT Minsk Grubu üyeleri arasında Türkiye de yer almıştır (Gökçe, 2011, s.1145).

Birleşmiş Milletler 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları kabul ederek Ermenistan'ı işgalci bir devlet olarak tanımlamıştır. Bu kararlarda, bir an önce bölgedeki Ermeni birimlerinin Azerbajan'ın topraklarının %20'sini oluşturan işgal edilmiş olan bölgelerinden çekilmesini ve bölgeyi Azerbaycan'a bırakmalarını istenmekteydi. Ancak Ermenistan tarafı bu taleplere uymamış ve 2020 yılına kadar işgalci tutumunu devam ettirmiştir. I. Karabağ Savaşı sonrasında 1994 yılında ateşkes imzalandıktan sonra, Dağlık Karabağ Sorunu'nun barışçıl yollarla çözümü uluslararası örgütlerin yardımıyla masada tartışılmıştır. 2020 yılına kadar olan dönemde AGİT, barış yoluyla çözüm için üç öneri sunmuştur, Bunlardan ilki, 17 Temmuz 1997 tarihinde sunulan "Paket Çözüm", ikincisi 2 Aralık 1997'de sunulan "Aşamalı Çözüm", sonuncusu ise Kasım 1998'de ise sunulan "Ortak Devlet" önerisidir (Şihaliyev ve Yılmaz, 2015, s.33). Önerilerin ilk ikisi Ermenistan, üçüncüsü ise Azerbaycan tarafından reddedilmiştir. Böylece 2020 yılına kadar sorunun barışçıl biçimde çözümü mümkün olmamıştır. Sorunun barışçıl yollarla çözümünü zorlaştıran en önemli faktör olarak, Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülmesinde etkili olabilecek devletlerin bu konudaki tutumları ve özellikle de RF'nun tutumundan bahsedilebilir (Kasımlı, 2015, s.24)

Ermenistan 15 Mayıs 1992'te BDT'na üye devletlerin Taşkent'te imzaladığı Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) katılmış ve 10 Şubat 1995'te ise "Kollektif Güvenlik Anlaşması'na Üye Devletler Arasında Kolektif Güvenlik Konsepti" adlı anlaşmayı kabul etmiştir. 21 Ekim 1994'de Rusya Gümrü ve Erivan'da olmak üzere iki askeri üs kurmaya başlamıştır. Bu üssler daha önce de var olmakla birlikte bu tarihten itibaren resmileştirilmiştir. Ağustos 1997'de Ermenistan-Rusya arasında imzalanan Dostluk ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması'nın üçüncü maddesine göre, anlaşmaya varan devletlerin barış ve güvenliğinin tehdit edilmesi durumunda, BM anlaşmasınının 51. maddesi gereğince askeri yardım da dahil olmak üzere birbirlerine yardım edeceklerdir. Bu durum Azerbaycan'ın Karabağ'ı askeri yolla geri almasını engelleyen en önemli faktör olmuştur. Nitekim Azerbaycan'ı kendi

yasal haklarından yararlanarak işgâl altında olan topraklarını askeri yolla geri alma teşebbüsünde bulunması halinde, Rusya'nın siyasi ve askerî müdahalesi ile karşılaşma tehlikesiyle yüz yüze bırakılmaktadır (Şihaliyev ve Mustafayev, 2016, s.120). Diğer taraftan Ermenistan KGAÖ'ye üye olmakla Rus askerî üslerini kendi topraklarında konuşlandırmış ve böylece kendisini hem Türkiye ve Azerbaycan'dan korumuş, hem de RF'nu Dağlık Karabağ'ın güvenliğinin garantörü olarak görmüştür. Rusya, Azerbaycan'ın da bu örgüte üye olması için ısrar etse de Azerbaycan bu örgüte üye olmamıştır. Zira aralarında devam eden çatışma sebebiyle Azerbaycan'ın Ermenistan ile aynı askeri blokta yer alması, Azerbaycan açısından gelecekte Dağlık Karabağ'ı askeri yolla işgalden kurtarmasını engelleyebileceği için kabul edilmemiştir (Şihaliyev ve Mustafayev, 2016, s.121).

1990'ların başında Azerbaycan'ın temel öncelikleri bağımsızlığına kavuşmak, bağımsızlığını güçlendirmek ve Ermenistan saldırıları ve eşzamanlı olarak ortaya çıkan bölücülük girişimleri karşısında toprak bütünlüğünü sağlamak olmuştur (Caferov, Aslanlı, 2016a, s.3). Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı'nın raporunda Dağlık Karabağ Sorunu, Azerbaycan'ın enerji kaynakları ve Avrupa ile ilişki ve Avrupa-Atlantik yapılarına daha geniş entegre olmak için güçlü istek, bu ülkenin dış ve güvenlik politikasının temel jeopolitik faktörleri arasında yer almıştır (Telli, 2011, s. 284). Türkiye ise, Azerbaycan'ın askeri eğitim ve ekonomik kalkınmasına en çok destek sağlayan devlet olmuştur. Azerbaycan askeri gücünü geliştirirken biryandan da soruna barış yoluyla çözüm arayışına girmiştir. Azerbaycan dış politika öncelikleri nedeniyle bağımsızlığının ilk evrelerinde NATO'ya üye olmaya çalışmıştır. Bu politikada da Azerbaycan, Türkiye ile uzlaşma içinde olmuştur. Azerbaycan 1997 yılından itibaren Barış İçin Ortaklık çerçevesinde ordusunu NATO standartlarında yapılandırma politikasını uygulamak için Örgütün Planlama ve Analiz Süreci programında aktif yer almaya başlamıştır. 1997 yılından itibaren Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri (ASK) bünyesinde Azerbaycan Barış Gücü Birliği (ABGB) de bu politikanın sonucu olarak oluşturulmuştur. Bu çerçevede, ABGB'nin bir grup askerle Kosova Türk Taburu Görev Birliği oluşturması da gerçekleşti. Bu birlikler Kosova'da birlikte görev yaptılar (Askerzade, 2009, s.3). Birlikte tatbikatlar yapan Türkiye-Azerbaycan birlikleri başka ortak iş birliklerine de imza atmışlardır. Türkiye-Azerbaycan askeri iş birliği 26 Ağustos 2010'da imzalanan "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardımlaşma" anlaşmasıyla sürdürülmek istenmiştir. Askeri

mühimmatların birlikte üretilmesi bu anlaşmanın sonrasında başlamıştır (Veliyev, Resullu ve Aslanlı, 2011 s.11). Karşılıklı iş birliğinin diğer bir sonucu olarak Türkiye'nin desteği ile Azerbaycan'da da Türkiye'de olduğu gibi komando birliği tesis edilmiştir. Azerbaycan ordusunun bugünkü anlamda standartlara ulaştırılması da Türkiye'nin güvenlik politikasının bir parçası olarak gerçekleşmiştir. Bunu jeopolitik olarak da yorumlayabiliriz: Türkiye, NATO üyesi olmakla beraber Güney Kafkasya'da etkili bir politika yürüten bir devlettir. Bu kapsamda ABD'nin NATO ile Rusya jeopolitiğine yaklaşmaya çalıştığı düşünülürse Türkiye-ABD siyasi birliğinin olduğu çıkarımını da yapmak mümkündür. Bu konuda Türkiye-ABD ilişkileri, Türkiye-NATO üzerinden Güney Kafkasya jeopolitik mekânına, dolayısıyla Azerbaycan'a da yansıdığı söylenebilir. Bu tür bir jeopolitik karmaşa Dağlık Karabağ Sorunu'na da yansımıştır.

Dağlık Karabağ Sorunu masada tartışılırken, 2005 yılında Azerbaycan açısından bazı olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. 2 Mart'ta Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Mamedyarov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan arasında Prag'da sorunu'nun çözümüyle ilgili yeni görüşmeler başlamıştır. Görüşmeler başlamadan önce Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) Karabağ'la ilgili karar almıştır. Strazburg'da kabul edilen ve Britanyalı parlamenter David Atkinson'un okuduğu rapora göre, Ermenistan'ın ilk defa saldırgan bir devlet, Dağlık Karabağ'ın ise ayrılıkçı bir rejim olarak tanınmasının ve Atkinson'un raporu yorumlarken, Dağlık Karabağ'ın kendi geleceğini belirleme hakkının bulunmadığını da belirtmesinin Azerbaycan'ın görüşmeler esnasında elini güçlendirdiği söylenebilir. Diğer taraftan karara tepki gösteren Ermeniler, Batılı devletlerin Hazar bölgesindeki enerji çıkarları için böyle bir karar aldığını savunmuşlardır. Bu rapor sonrasında Ermeni yönetimi ilk defa Karabağ'dan çekilmeyi düşünmüştür (Gökçe, 2011, s.1146).

29 Kasım 2007 tarihinde E. Memmedyarov ve V. Oskanyan Madrid'de Minsk Grubu Eşbaşkanları ile görüşmelerinde, güç kullanmama ilkesi çerçevesinde yeni bir barış planı sunmuşlardır. Azerbaycan ve Ermenistan tarafından ılımlı karşılanan bu plan Madrid Prensipleri olarak adlandırılmıştır. Bu prensiplere göre; Dağlık Karabağ'ın çevresindeki işgal edilen topraklar boşaltılacak, Laçın koridoru açılacak, göçmenler yurtlarına geri dönecek, uluslararası güvence sağlanacak, Dağlık Karabağ Ermenilerine kendilerini yönetme hakkı tanınacak, Dağlık Karabağ'ın hukukî statüsünün belirlenmesi için inisiyatif kullanılacaktır. ABD, Rusya, AB ve Türkiye

Madrid ilkelerinin uygulanmasının ilk aşamasında etkili olmuşlardır. Madrid ilkelerine göre, Sarkisyan'ın Karabağ'dan çekilmesi karşılığında Karabağ'ın kendi kaderini belirleme hakkını doğacaktır. Ermenistan'nın bu hakkı elde etmesi Azerbaycan'ın toprak kaybıyla sonuçlanabilirdi. Çünkü bu bölgeye Rus barış birliklerinin gelmesi ve dolayısıyla Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarında anti-terör operasyonları yapma imkânının tamamen ortadan kalkması anlamına gelecekti. Bunun sonucunda bölge Bakü'nün kontrolü dışına çıkacağı ve göçmenlerin işgal edilen bölgelere geri dönüşü de mümkün olmayacağından Azerbaycan, bu seçeneğe kesin olarak karşı çıkmıştır. (Sariahmetoğlu, 2016, s.114). Barış yoluyla ileri sürülen tekliflerde toprak bütünlüğünün bir bütün olarak sağlanmamasından dolayı Azerbaycan yönetimi bu tür önerileri kabul etmemiştir. Bu durumda geriye sorunu askeri yolla çözmekten başka alternatif kalmamıştı denilebilir. Ancak askeri çözüm de 1990'lı yıllarda Rusya'nın Azerbaycan üzerinde devam eden baskıları ve Türkiye'nin Güney Kafkasya'da etkinliğinin olmaması sebebiyle mümkün olamamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. KARABAĞ SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN MÜDAHİL OLMASINA ETKİ EDEN EKONOMİK NEDENLER

3.1 Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkilerinin Kurulması

2 Kasım 1992'de Azerbaycan ile Türkiye arasında küçük, orta büyüklükteki işletmelerinin (KOBİ) geliştirilmesi, ticaret, teknik ve ekonomik iş birliği, yatırımların teşviki ve korunması ile turizm alanlarında işbirliğine yönelik ilişkin kredi anlaşması, ulaşım altyapısının kurulmasına ilişkin anlaşma, karayolu taşımacılığına ilişkin anlaşma ve diğer belgeler imzalandı. Böylece ekonomik ilişkilerin hukuki çerçevesinin oluşturulmasında önemli adımlar atıldı. (Beroxdarlı, 2015 s. 13). Yine Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini geliştirmek adına dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev 30 Nisan 1997'de İstanbul'da gerçekleşen Karadeniz Ekonomik Forumu İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'ne katıldı. Bir hafta sonra 5-8 Mayıs tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi. Ayrıca 5 Mayıs 1997'de Ankara, Azerbaycan ve Türkiye arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayilerin Geliştirilmesine Yönelik İşbirliğine Dair Hükümetler Arasında Stratejik İşbirliğinin Derinleştirilmesi Hakkında Bildiri Ek protokolüyle, elektrik alanında iş birliği anlaşması ve diğer belgeler imzalandı (Beroxdarlı, 2015 s. 14) İmzalanan belgeler, ekonomik ilişkilere somut olarak yatırımlarla yansımıştır. Türkiye Azerbaycan'da petrol dışı sektörlerde yatırım yaparken Azerbaycanlı şirketler Türkiye'de özellikle enerji ve kimya sektörlerine yatırım yapmıştır. 2002-2019 arasında Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan yatırımlar 11 milyar Amerikan Doları, Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan yatırımlar ise 19,5 milyar Amerikan Dolarını bulmuştur. Azerbaycan Türkiye'ye özellikle petrokimya sektöründe stratejik yatırımlar yaparken, Türkiye'de Azerbaycan'a enerji sektöründe petrol dışında inşaat, bilgi ve iletişim, finans ve sigortacılık (Azerbaycan Sanayi Bankası, Azerbaycan Ziraat Bankası, Azer-Türk Bankası gibi), gıda üretimi, nakliye ve tekstil alanlarında yatırımlar gerçekleştirmiştir ("Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkiler", 2021)

Karşılıklı yatırımların yanı sıra dış ticarete de Türkiye ve Azerbaycan arasında ithalat ve ihracata yönelik adımlar atılmaktadır. 2014 yılında Azerbaycan'da 800'den fazla Türk firması faaliyet göstermiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracat ürünlerinde ilk sırada gemiler, makineler, mekanik cihaz ve aletler yer almaktadır. Türkiye de

Azerbaycan'dan mineral yakıtlar, madeni yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünleri ithal etmektedir (Yesevi ve Tiftikcigil, 2015, s. 39).

Tablo 1. Türkiye ve Azerbaycan'ın 2010-2020 Yılları Arasında Gerçekleşen Dış Ticaret Hacmi (Milyon Amerikan Doları).

Yıllar	Azerbaycan'ın İhracatı	Azerbaycan'ın İthalatı	Dış Ticaret Hacmi
2010	170.893,7	771.442,4	942.336,1
2015	1.477.256,7	1.171.385,4	2.648.642,1
2016	1.185.663,1	1.181.578,1	2.367.241,2
2017	1.393.786,1	1.273.792,6	2.667.578,7
2018	1.825.980,2	1.576.829,1	2.367.241,2
2019	2.862.694,6	1.646.801,5	4.509.496,1
2020	2.596.464,1	1.562.814,6	4.159.278,7

Kaynak: Akal, H. Mustafa, A. ve Hasanov, G. (2020, s.19). Türkiye ile Azerbaycan'ın Dış Ticaret Gelişimi. *Journal Of Business And Trade*, 1(1), 16-26

Türkiye, İtalya'dan sonra Azerbaycan ile en büyük ticaret hacmine sahip ikinci ülkedir ("2020 yılı Türkiye-Azerbaycan ticaret istatistikleri hakkında", 2021). 2010 yılından, 2019 yılına kadar Türkiye ve Azerbaycan arasında gerçekleşen ticaret hacmi artarak devam etmiştir. Ancak 2020 yılında bu rakamlarda düşüş görülmüştür. Bu düşüş, pandemi sürecinin her iki devletin karşılıklı ticaretini olumsuz etkilemesine bağlanabilir.

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerinde enerji dışı sektörlerin yanı sıra, enerji sektörü de ekonomik ilişkilere katkı sağlamıştır. Enerji sektörü daha ağırlıklı olup farklı projelerin yardımıyla daha da genişletilmiştir. Böylece 2007 yılından itibaren Türkiye enerji arz güvenliğini sağlayan enerji projeleri ön plana çıkmıştır. Zira bu projeler sonraki dönemlerde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmiş, Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'ndaki tutumu üzerinde de etkili olmuştur.

3.2 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Hazar Enerji Politikaları

1990’lı yıllarda Türkiye’nin Kafkaslarda izlediği bölgesel politikayı genel değerlendirmeler ve ortaya konulan öncelikler çerçevesinde eleştirirken, Türkiye’nin SSCB’nin çöküşüyle başlayan süreci doğru okuyamadığı ve bölgesel gelişmeler karşısında doğru zamanda doğru adımlar atamadığı kanısına varabiliriz. Bu durum, Kafkasların bir bütün olarak, etkili sonuçlar yaratacak ve vizyoner bir bölgesel dış politikanın alt unsuru olmasını engellemiştir. Bir süre sonra gecikmenin ve sebeplerinin farkına varılsa da, geç kalınmıştır. Davutoğlu, Karabağ Sorunu’nun genel Kafkaslar meselesinin önemli bir parçası olduğunu kabul etmekle birlikte, meselenin çözümünün ya da en azından “sağlıklı bir zemine” oturtulabilmesinin ancak süreklilik ve tutarlılık arz eden kapsamlı bir bölgesel strateji geliştirilmesine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Bu stratejinin geliştirilebilmesinin, çok yönlü bir Kafkaslar politikasının belirlenmesi ve yakın kara havzasının diğer bölgeleri arasında bağlantılar kurulmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Ayrıca, komşu ülkelerle olan bu engellerin aşılmasında birbirine paralel iki politikanın aynı anda uygulanmasının çok önemli olduğunu savunmuştur. Bu stratejiye göre, Türkiye’nin bir yandan yakın kara havzasında bölgesel güvenlik ve işbirliği alanlarındaki çalışmalara öncülük ederek, diğer yandan da ekonomik ve kültürel alanlarda karşılıklı bağımlılık ilişkisini güçlendirecek adımlar atması gerekmiştir. Türkiye’nin dış politikasında dışa dönük stratejik adımların atılmasını savunan bu politika, Azerbaycan’ın dış politika öncelikleriyle de uyumludur (Davutoğlu’dan akt. Çelikpala, 2010, s.105).

Bu durum bölgesel güvenlik açısından da geçerli olmuştur. Zira Hazar Havzası ile Güney Kafkasya bölgesinde güvenliğin sağlanması hem Türkiye hem de Azerbaycan’ın öncelikleri arasındadır. Bu bağlamda, bölge devletleri ve diğerleri açısından Türkiye ve Azerbaycan’ın ulusal güvenlik politikalarına etki eden faktörlerin, ulusal güçlerin ve çıkar hedefleyen devletlerin askeri, enerji, enformasyon ve ekonomik güvenlik stratejilerinin ve bu sayede jeopolitik duruma ilişkin olası senaryolarının araştırılması hem Türkiye, hem de Azerbaycan’ın dış politikasında yer almaktadır. Nitekim AB’nin enerji güvenliğini sağlamak amacıyla Hazar Havzası’na yönelmesi de bu tespitlerimizi desteklemektedir. Ayrıca Hazar Havzası ve Güney Kafkasya’da Rusya’nın, KGAÖ’nün, NATO’nun, ABD ve Avrupa Birliği’nin jeostratejik çıkarlarının, Azerbaycan’ın bölgesel güvenlik politikasına ve jeostratejik çıkarlarına etkisinin araştırılması da her iki ülkenin dış politikasının kesişen

yönlerindedir. Diğer yandan Türkiye, İran ve diğer bölge ülkelerinin Hazar Havzası ve Güney Kafkasya bölgesel güvenliği politikalarının yorumlanması, ulusal güvenlik açısından Azerbaycan'ın dış politikasında önem arz eden konulardır (Hesenov, 2016, s.19). Türkiye ve Azerbaycan'ın dış politika açısından benzer önceliklere sahip olmaları hem her iki devletin uyum ve uzlaşma içinde olmalarına, hem de ortak politikalarını beraber yürütmelerine imkân tanımıştır.

Yukarda belirttiğimiz üzere Türkiye'nin bir yandan yakın kara havzasında bölgesel güvenlik ve işbirliği alanlarındaki çalışmalara öncülük ederken, bir yandan da, ekonomik ve kültürel alanlarda karşılıklı bağımlılık ilişkisini güçlendirecek adımlar atması, Azerbaycan'la ekonomik ilişkilerini karşılıklı bağımlılık yaratacak biçimde geliştirilmesine ve bu ilişkilerin ciddiyet kazanmaya başladığı dönemlerden itibaren Karabağ Sorunu etrafında çözüm odaklı dış politika yürütmesine imkan tanımıştır. Azerbaycan elbette Karabağ Sorunu çerçevesinde ABD, Fransa gibi başka devletlerden de yardım alabilirdi ve bu devletlerin Güney Kafkasya'da etkin güç haline dönüşmelerine imkân sağlayabilirdi. Ancak Karabağ Sorunun'un çözümünde Azerbaycan'ın Türkiye'yi ön plana çıkarmasının da çeşitli sebepleri vardır ve bunlardan en önemlileri şu şekilde sıralanabilir: 1) İran ve Rusya'nın, ABD ve Fransa'nın bölgede mevcudiyetine olumsuz yaklaşımları (örneğin H. Aliyev döneminde ABD'nin Hazar'a donanma getirme isteğine Rusya ve İran kesin olarak karşı çıkmıştır); 2) 2000'li yıllardan itibaren Türkiye-Azerbaycan arasında ekonomik işbirliğinin başlaması ve Türkiye'nin Azerbaycan enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştırarak enerji talep güvenliğini sağlaması; 3) İki ülke arasında enerji alanında yürütülen işbirliğinin zamanla TDP'da önem kazanması ve ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilere olumlu biçimde yansımaları; 4) Türkiye'nin Hazar enerji kaynaklarına ve Orta Asya'ya ulaşımında Güney Kafkasya'yı kullanması zorunlu olduğundan Azerbaycan'la siyasi ilişkilerine önem vermesi; 5) Her iki devletin dış politika önceliklerinin uzlaşması.

Diğer taraftan Ermenistan ile ilişkilerde, ise Ermeni diasporasının faaliyetleri ve başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelerin parlamentolarından "soykırım" tasarılarının geçirilmesi girişimlerinin, Türkiye'nin genel dış politikasına ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerine olumsuz etki ettiği söylenebilir (Çelikpala, 2010, s.98). Dahası Hazar kaynaklı enerji projelerinin güzergâhı belirlenirken, Azerbaycan dış politika öncelikleri nedeniyle Ermenistan'ı bu tür projelerden uzak tutmaya çalışmıştır. Sonuç

olarak Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik dış politika öncelikleri kesişmiştir. Bu sebeple Türkiye, Dağlık Karabağ Sorunu nedeniyle 3 Nisan 1993 yılında Ermenistan sınırlarını kapatarak, Ermenistan'ı uluslararası kurallara uymaya mecbur bırakmıştır (Ozinian, 2018, s.24). Böylece Ermenistan doğu ve batı sınırlarının kapalı olması ve denize çıkışı olmaması sebebiyle, Türkiye sınırları kapattıktan sonra dış ticaret ilişkilerini sadece Gürcistan ve İran üzerinden yapabirmiştir (Bocutoğlu, Bulut, 2012, s.239). Karabağ Sorununun çözümü noktasında her iki devletin stratejik hamleleri birbirini tamamlar niteliktedir: Türkiye'nin Ermenistan ile sınırlarını kapatması ve Azerbaycan'ın enerji projelerinde Ermenistan'a yer vermemesi, Ermenistan'ın ekonomik olarak olumsuz yönde etkilenmesini ve Dağlık Karabağ Sorunu'nda uluslararası hukuk kurallarına uymak zorunda kalmasını amaçlamıştır.

Özal döneminde TDP'da ortaya çıkan "ihracata yönelik" stratejinin I. Karabağ Savaşı sonrası dönemde Güney Kafkasya açısından uygulamaya konulması, Azerbaycan'ın da dış politikasında yer alan enerji kaynaklarının satışı ve batı ile yakın ilişkiler kurulması stratejisi ile uyum sağlamış, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin hızlı gelişimine de etki etmiştir. Uluslararası sistemin temel güç merkezleri olan ABD, AB ülkeleri doğal enerji kaynakları ile zengin olan Hazar Havzası'yla ciddi şekilde ilgilenmeye başlamış ve böylece Azerbaycan'ın yeni enerji stratejisi olumlu sonuçlanmıştır (Memmedli, 2017, s.211). Özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD'nin Güney Kafkasya'da etkin olmaya çalışması Batı ile ilişkiler kapsamında Türkiye'nin Hazar enerji politikalarını etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu saldırının gerçekleşmesinin ardından küresel terörizme karşı mücadele dünya gündeminde yer almaya başlamıştır. Bu kapsamda ABD'nin hem terörle mücadele hem de dünya siyasetinde ve ticaretinde daimi güç olabilmesi için Orta Asya ve Kafkasya'ya hakim olabilmesi ve bu bölgeye doğrudan müdahil olması gerekmiştir. Bu açıdan ABD'nin Afganistan'a girmesi ve hem de Orta Doğu'da etkili bir politika izlemeye çalışması bir bakıma kendisine Kafkasya'ya doğrudan müdahale etme şansı tanımıştır. Nitekim ABD'nin Afganistan'daki operasyonları sürdürmesi için Hazar Denizin'den geçmesi gerekmiştir. ABD 2000'li yılların başında Azerbaycan'la geliştirilen ilişkilere dayanarak jeopolitik olarak Rusya'ya yaklaşmak adına Hazar Denizi'ne askeri donanma getirmeyi bile hedeflemiştir (Kocaman, 2015, s.98). Bununla beraber AB'nin %40 oranında Rusya'ya olan bağımlılığı ve bazı ülkelerin Ukrayna üzerinden gelen Rus gazına tamamen bağımlı olması sebebiyle

AB'ni Rusya bağımlılığından kurtarmaya çalışan ABD, Rusya'nın bölgede kendisine alternatifler oluşturulacak enerji projelerini engelleme girişimleri ve baskılarını zayıflatılmaya da çalışılmıştır. Sonarki dönemlerde Orta Doğu ve Orta Asya gazını Avrupa'ya ulaştıracak olan Nabucco projesinin Rusya'nın etkisiyle rafa kaldırılması bu duruma bir örnek olmuştur ("Enerji Savaşları: ABD-Rusya", 2019).

Türkiye ise bu bölgede etkili olabilmek için yetersiz olan imkânlarını Avrupa'dan aldığı destekle kapatmayı ve bu sayede Avrupa'yla birlikte oluşturulan plan ve programları başlangıç için yeterli seviyeye getirmeyi amaçlamıştır. Bir yandan Avrupa'dan yardım alınırken; bir yandan da, Rusya'dan uzaklaşmadan bölgede iyi bir başlangıç yapılması planlanan bu işbirliğinde, Türkiye'nin en büyük gücü ve kazancı Hazar bölgesindeki petrol ve enerjinin batılı ülkelere ulaşımında önem taşıması olmuştur. Süleyman Demirel ve Turgut Özal döneminden başlatılan bu dış politikayla birlikte Türkiye, ABD destekli enerji projeleri ile yeni çıkarlar elde etmiştir. Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan odaklı bir bölgesel denge kurulmasının temelini oluşturan bu projeler, başlangıçta ABD'nin de desteklediğini almıştır (Caşın, 2012). Nitekim bu çerçevede 20 Eylül 1994 yılında batılı devletlerle Azerbaycan arasında ekonomik alanda imzalanan "Asrın Anlaşması"nın bir sonucu olarak Azerbaycan'dan Türkiye'ye petrol akışını sağlayan BTC projesi işlerliğe alınmıştır. Böylece Türkiye 1994 yılında imzalanan "Asrın Anlaşması"yla Hazar enerji diplomasisini başlatmıştır. 2005 yılında BTC ve 2007 yılında Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE) projelerinin gerçekleştirilmesi, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ve Türkiye-Türkmenistan-Azerbaycan ile geliştirdiği üçlü mekanizmalar sayesinde bölgesel işbirliğinde siyasi bir çerçeve sağlamıştır. BTC projesi 2005 yılında işlerliğe alınmasının ardından Azerbaycan petrolüyle beraber Türkmen ve Kazak petrolünü de Türkiye'ye ihrac etmektedir. Bu proje Orta Asya devletlerine ulaşımında Kafkasya'yı ön plana çıkaran ilk enerji projesi olmuştur (Semercioğlu, 2020, s.124).

2000'li yıllardan sonra bölgede 1990'lı yıllara oranla oluşan istikrarın da etkisiyle Azerbaycan'la ikili ilişkiler, ortaklığın sağlanması adına, istikrar ve kurulu düzenin devamı prensibi çerçevesinde şekillendirilmiştir (Çelikpala, 2010, s.98). s.208). Böylelikle doksanlı yılların zorlu güvenlik ortamı nedeniyle, Soğuk Savaş sonrası dönemin sunduğu yeni fırsatları kullanamayan Türkiye 2000'li yılların daha istikrarlı ortamında bu fırsatları değerlendirmiştir. Stephen F. Larrabe, Soğuk Savaş sonrası uygulanan bu politikayı yeni stratejik çevreye uyum olarak tanımlamaktadır.

Bu durum ise komşular ile iyi ilişkiler kurmakla yakından ilişkili olmuştur (Erol ve Emre, 2011, s.32).

3.3 Ekonomik İşbirliğinde Enerji Sektörü ve Türkiye'nin Enerji Arz Güvenliği'nin Sağlanması

1990'lı yıllardan itibaren doğal gazın enerji tüketimindeki payının giderek artması Türkiye'nin petrolün yanı sıra doğal gaz ithal etmeye de başlamasıyla sonuçlanmıştır. 2000'li yılların başında petrol hala enerji tüketiminde ilk sırada yer alsa da, doğal gaz üçüncü sıraya kadar yükselmiştir. Bu bağlamda, bulunabilirlik, erişilebilirlik ve kabul edilebilirlik prensiplerini içeren ve uygun fiyattan ve yeterli miktardaki enerjiyi sağlama olarak tanımlanan enerji arz güvenliği de son derece önemlidir hale gelmektedir. Arzın ve talebin farklı coğrafyalardan gelmesi nedeniyle, enerji arz güvenliğinde, üretim ve taşıma güvenliğinin sağlanması en önemli sorunların başında gelmektedir (Bayraç, 2010, s.119). Bu sebeple Hazar Havzası enerji kaynakları, 2000'li yılların başında hem Azerbaycan'ın coğrafi yakınlığı ve alternatif oluşturulması, hem de 7 milyar ton petrol, 2,6 trilyon metreküp doğal gaz rezerviyle doğal kaynaklar bakımından zengin bir bölge olması sebebiyle, Türkiye açısından ön plana çıkmıştır. (Yazar, 2011, s.22; Şanlı, 2008, s.19). Bir süre sonra Türkiye enerji güvenliğinin sağlanması amacıyla Hazar havzasına yönelik enerji diplomasisini başlatmıştır (Kantörün, 2010, s.103).

Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle jeopolitik ve jeoekonomik oluşumların merkezinde yer alan bir ülke olarak, enerji güvenliğini geliştirmeyi ve uluslararası bir enerji geçiş koridoru ve enerji merkezi olmaya çalışmaktadır. Petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının Asya-Avrupa arasında dağıtımında güvenli bir ülke olan Türkiye, yaptığı boru hatları antlaşmaları ile de enerji dağıtım merkezi olmasına ilişkin önemini her geçen gün artırmaktadır. Özetle Türkiye, coğrafi konumunun, jeopolitik ve jeostratejik öneminin sağladığı avantajlarla bölgedeki ülkelerle etkin enerji antlaşmaları yaparak enerji merkezi olma konusundaki dinamikliğini artırma yoluna girerken Hazar Havzası, Türkiye'nin enerji jeopolitiğini oluşturan en önemli enerji kaynaklarından biri olarak öne çıkmaktadır (Harunoğulları, 2020, s.177).

Türkiye'nin Hazar Havzası'na yönelik enerji faaliyetlerini Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve BOTAŞ şirketleri yürütmektedir. Azerbaycan'daki Mega Proje, Şah Deniz Gaz Projesi, yabancı devletlerle ortaklaşa girilen ve riskin dağıtıldığı bir

projedir (Aydın, 2012, s.216). Azerbaycan 18 Ekim 1991’de bağımsızlığını ilan ettikten sonra BP, McDermott, PENZOIL, UNOCAL, RAMCO ve STATOIL gibi birkaç yabancı şirketle Azeri, Çırac ve Güneşli petrol ve doğalgaz sahaları konusunda anlaşmışlardır. TPAO bu konsorsiyuma %2,5 pay ile katılmıştır. Bölgesel ve uluslararası aktörler boru hattı güzergâhları üzerinde çalışmaya başlamıştır. 9 Kasım 1992’de imzalanan muhtıradaki Azerbaycan petrolünün taşınması için, Bakü-Novorossisk, Baku-Poti ve Bakü-Ceyhan olmak üzere üç boru hattı seçeneği değerlendirilmiştir. 28 Şubat 1993’te imzalanan protokolde, Bakü-Ceyhan tanker trafiği için en ekonomik, en verimli ve en az riskli olarak kabul edilmiştir. 9 Mart 1993’te Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Hazırlık Anlaşması imzalanmıştır. 29-30 Nisan 1993 tarihli “Petrol ve Doğal Gaz Fırsatları” konferansında Türkiye “Enerji Köprüsü” olarak tanıtılmıştır (Yesevi, Tiftikçigil, 2015, s. 39). İmzalanan anlaşmaların devamı olarak Azerbaycan ile Türkiye arasındaki enerji ve ulaşım alanındaki projeler, 20 Eylül 1994’te yapılan “Yüzyılın Sözleşmesi” kapsamında kabul edilen petrol arama ile başlamış ve sonraki yıllarda genişletilmiştir. TPAO’nun yabancı petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyumda temsil edilmesi, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik iş birliği gelişiminin gerçek tezahürü olmuştur (Beroxudarli, 2015 s. 14). Diğer yandan, iki ülke arasındaki ekonomik bağlar BTC ana ihracat petrol boru hattının 2005 ortalarında ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının 2007 başlarında işletmeye alınmasıyla daha da güçlenmiştir (Beroxudarli, 2015 s. 16)

Azerbaycan ve Türkiye’nin ortak olduğu büyük bölgesel projelere; Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE), Bakü-Tiflis-Kars (BTK), TANAP ve TAP projeleri örnek verilebilir. Bu projeler, bölgedeki ekonomik entegrasyonun güçlendirilmesinde ve enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu uluslararası taşımacılık ve enerji projeleri, Azerbaycan ve Türkiye’nin bölgedeki konumunu güçlendirmeyi, uluslararası taşımacılığın mesafesini ve süresini kısaltmayı, stratejik önemlerini artırmayı, bölgesel enerji güvenliğini sağlamayı, bu ülkelerin transit ve ticaret operasyonlarını artırmayı, istihdamı ve refahı genişletmeyi amaçlamaktadırlar.

AB’ne ve NATO ya üye olan Doğu Avrupa ülkeleri enerji konusunda Rusya’ya bağımlı hale gelmişlerdir. AB, enerji arz güvenliği bakımından çok ciddi bir problem olan bu bağımlılığın azaltılması için enerji kaynaklarını ve enerji boru hatlarının geçtiği güzergâhları çeşitlendirme stratejisi izlemiştir. Bu bağlamda zengin doğalgaz

ve petrol yatakları olan Orta Asya ve Kafkaslar, Rusya'ya bağımlılığın azaltılmasında AB tarafından önemli bir fırsat olarak görülmüştür (Özkan, 2010, s.124). Enerji arz güvenliği için gerçekleştirilen projelerden ilki Bakü-Tiflis-Ceyhan olurken, TAP-TANAP projeleri de bu politikanın devamı olarak AB ülkeleri tarafından tercih edilmiştir. Rezervlerin Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını sağlayacak en uygun boru hattı projelerinin Türkiye topraklarından geçmesi hem Türkiye'nin ekonomisine katkı sağlamış hem de Türkiye'nin stratejik önemini daha da arttırmıştır.

Diğer taraftan Türkiye'nin enerji talebinin ağırlıklı olarak dış kaynaklardan karşılanması, enerji kıtlığı ve güvenliği sorununu gündeme getirmiştir. Türkiye'nin enerji kaynakları bakımından kıt olması, enerji üretim kapasitesini artırmak için gerekli maliyetlerinin yüksekliği, işletmelerin devreye girme zamanının uzunluğu ve doğal gazın 98% kısmının ithal edilmesi enerji güvenliğini olumsuz yönde etkileyen sebepler arasında sıralanabilir. Türkiye, Avrupa'da Almanya'dan sonra Rusya'nın en büyük doğalgaz müşterisi olmuştur. Türkiye'nin, Rusya ve İran dışında doğalgaz tedarik edebileceği diğer kaynaklar sınırlı olmuş ve bu durum Türkiye'nin Rusya karşısındaki pazarlık gücünü sınırlandırmıştır (Hodalogulları ve Aydın, 2016, s.85). Fakat ilerleyen dönemlerde Azerbaycan'dan ihraç olunan doğal gazın artması, Rusya'dan ihracatı yapılan doğal gaz oranının ciddi derecede düşüşüne sebep olmuştur. Bu sayede Azerbaycan'dan ihraç edilen petrol ve doğal gaz, Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığının azaltılmasında etkili olmuş ve bu sebeple Rusya'ya bir alternatif olarak öne çıkmıştır.

3.3.1 Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Bakü-Tiflis-Kars-Erzurum (BTKE) Projeleri

Azerbaycan petrolü Sangaçal terminali vasıtasıyla iki hatla Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa petrol boru hatları ile Karadeniz sahilinde bulunan Supsa terminaline ve Novorossiysk limanına ihraç edilmektedir (Zengin, Sarıyev, 2002, s.97). Türkiye'nin coğrafik konumunun verdiği avantajlardan faydalanarak çeşitli uluslararası petrol ve doğal gaz boru hatları projelerinin geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda, BTC projesi, Hazar Havzasında bulunan Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerde üretilen ham petrolün, boru hattı ile Akdeniz'e taşınması, buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması amacı ile geliştirilmiştir (Zengin Esedov, 2009, s.101). 29 Ekim 1998

tarihinde Ankara’da biraraya gelen Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Gürcistan Devlet Başkanları ortak bir deklarasyon imzalayarak, bu projeye siyasi destek verdiklerini açıklamışlardır. 27 Ekim 1998 tarihinde de ABD’den Ticaret Geliştirme Ajansı (TGA) ile T.C. Hazine Müsteşarlığı tarafından, “Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye’nin ilgilendiği Diğer Boru Hatları için Kısmi Danışmanlık Hizmet Anlaşması”na yönelik 823.000 ABD Doları tutarında Hibe Anlaşması imzalanmıştır (Zengin ve Esedov, 2009, s.101).

Nitekim Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin yeni kurulmaya başladığı dönemde, 18 Kasım 1999 günü Avrupa Şurası’nın İstanbul’da yapılan görüşmesinde, Haydar Aliyev dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze ile BTC faaliyeti ile ilgili anlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşma ile kurulan BTC boru hattının Türkiye ekonomisine doğrudan ve dolaylı olarak etkileri olmuştur. İki farklı yönde gelişen bu etkiler şöyle analiz edilebilir: BTC’nin Türkiye ekonomisine dolaylı yolla etkisi inşaat aşamasında Türkiyeli şirketlerin inşaat faaliyetlerini yürütmeleri şeklinde olmuştur. Böylece Ceyhan limanında, boru hattının sonlanacağı terminalde, Türkiye şirketleri için yeni imkânlar yaratılmıştır (Bal ve Alper, 2010, s. 351). Türkiye ekonomisi, imalat ağırlıklı olması nedeniyle, daha çok tamamlayıcı görev üstlenmiştir. Bölge ülkelerinin ekonomisi ise ham madde ağırlıklıdır. Kısacası bölge ülkeleri daha çok petrol dışı sektörlerde Türkiye’ye ihtiyaç duymuşlardır. Böyle de olsa, bölgede Türkiye etkililiği politik alan da içinde olmak üzere arttığı ifade edilebilir (Bal ve Alper, 2010, s. 351).

BTC’nin Türkiye ekonomisine doğrudan etkisi de Türkiye’nin gün içinde BTC aracılığı ile 666 bin varil, bir yıl içinde ise 243 milyon varil petrol ithal etmesi şeklinde olmuştur. Ayrıca 1. Faz Denizi’nin Azerbaycan kesimindeki Şah Deniz sahasından Türkiye’ye her yıl 6,6 milyar metreküp gaz satışı yapılmaktadır (Semercioğlu, 2020, s.124). BTC Türkiye’ye 2008 boyunca 3,5 milyar dolar döviz kazandırmıştır. Ceyhan terminali-Kerkük- Yumurtalık hattı ile 70 milyon ton petrol gelirken, ek olarak BTC ile 50 milyon ton petrolün gelmesiyle Kerkük Yumurtalık boru hattının kapasitesi 120 milyon tona ulaşmıştır (Yakupzade, 2010).

BTC projesinden hemen sonra ise Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz projesi işlerliğe alınmıştır. 12 Mart 2001’de Azerbaycan-Türkiye arasında aynı zamanda BOTAŞ-SOCAR arasında 6,6 milyar metreküp hacminde doğal gaz ithalatına dair bir anlaşma imzalanmıştır. “Şahdeniz 2” projesi adı verilen bu proje AB tarafından da

desteklenmiştir. Rusya'ya gaz bağımlılığının azaltılması maksadıyla bu proje hızla inşa edilmiştir ("Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı", 2021).

Türkiye, Orta Doğu ve Kafkasya gibi petrol yatakları bakımından zengin olan bölgelerle AB arasında uzanan bir köprüdür. Bu bölgelerden elde edilen petrol ve doğal gaz, borularla Türkiye üzerinden AB ülkelerine ulaştırılmaktadır. Enerji projeleri Türkiye'nin enerji piyasasında önemini arttırırken, Türkiye'yi AB için stratejik bir ülkeye çevirmiştir (Ercan, 2011, s.8).

Özetle; enerji ulaşım alanında Azerbaycan'ın, Türkiye için önemli bir ortaklığı söz konusu olduğu, Bakü-Tiflis-Kars demir yolu, Çin ve Avrupa ülkeleri arasında en kısa güzergâh olması nedeniyle, Bakü'yü Balkan devletlerine bağladığı için de bu projenin çok büyük önem arz ettiği söylenebilir (Yakupzade, 2010). Kısaca BTC ve BTE projeleri, Azerbaycan'dan Türkiye'ye petrol ve doğal gaz akışını sağlayan ilk boru hattı projeleri olarak, Türkiye açısından enerji arz güvenliğinin sağlanmasında Rusya'ya bir alternatif oluşturmuşlardır. Bu projeleri, TAP ve TANAP projeleri takip etmiştir.

3.3.2 Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriatik Boru Hattı (TAP) Projeleri

Türkiye 1990'larda ortaya çıkan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla, 1994 yılında Hazar enerji diplomasisini başlatmıştır. Bununla beraber Türkiye'nin 1990'lı yıllardan itibaren ihracata yönelik bir dış politika izlemesi, Batı'nın enerji arz güvenliği üzerinde olumlu bir etki de yaratmıştır. Bu sebeple Türkiye'nin Hazar enerji diplomasisi, hem Azerbaycan'nın hem de Batı'nın çıkarlarıyla uyum içindedir. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda Türkiye üzerinde Batı'ya petrol ve doğal gaz ihraç eden enerji projelerinin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Zira 1990'lı yılların başında Azerbaycan ve Ermenistan arasında I. Karabağ Savaşı yaşanmaktaydı ve bölgede bir kaos hakimdi. Dolayısıyla ancak 1994 yılında Karabağ Savaşı'nın ateşkes anlaşmasıyla dondurulmasından sonra, Türkiye bu politikayı uygulamaya fırsat bulabilmiştir. 2007 yılında BTC ve BTE gibi projelerin gerçekleştirilmesinin ardından, 2012-2013 yıllarında TAP-TANAP projelerinin anlaşması imzalanmış ve 2017 yılında da yürürlüğe girmiştir. Böylece bu projeler vasıtasıyla hem Türkiye Azerbaycan'dan

yaptığı doğal gaz ithalatını arttırmış, hem de AB üeleri Azerbaycan'dan doğal gaz ithalatına başlamıştır.

Enerji ve ulaşım alanında Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkileri hızla gelişirken, BTC projesinden sonra ekonomik ilişkilere katkı sağlayacak bir diğer enerji projesi de TANAP işletmesi olmuştur. TANAP Hazar denizinin Azerbaycan'a ait "Şahdeniz 2" petrol rezervini ve Hazar denizinin diğer bölgelerinde üretilen doğal gazın Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya taşınması görevini yerine getirmektedir. TANAP Güney Kafkasya Boru hattı ve TAP ile Güney Gaz Koridoru'nun bir bölümüdür. Güney Gaz Koridoru 3500 km uzunluğundadır ve üç ayrı bileşenden ibarettir. Bunlardan ikisi TAP ve TANAP diğeri ise Güney Kafkasya Boru Hattı Projesi'dir (GKBHP) (Azerbaycan gazını dünya piyasasına ihrac eden boru hattı, 2021)

TAP-TANAP projesinin gerçekleşmesinde rol alan Avrupa devletleri enerji ihtiyaçlarını Rusya, Orta Doğu (Kuzey Afrika) ve Avrupa ülkelerinden (Norveç ve İngiltere) sağlamaktadır. Norveç ve İngiltere ciddi üretim düşüklüğü nedeniyle Avrupanın enerji ihtiyacını tam olarak ödeyememiştir. Rusya ve Orta Doğu gazına bağımlılığı hızla artan AB enerji güvenliğini sağlamak için çeşitli boru hattı projelerine önem vermiştir (Laçiner, Ekinci ve Kılıç, 2009, s.4). AB devletleri doğalgaz ithalatının %90'nı boru hatlarıyla yaptığı için enerji kaynaklarından, Avrupa'ya uzanan boru hattı güzergâhı alternatifleri de daha önemli hale gelmiştir. Bu alternatifler içinde Türkiye de önemli bir güzergâh olarak yer almıştır (Laçiner, Ekinci ve Kılıç, 2009, s.3).

16 Haziran 2012'de iki devlet arasında imzalanan TANAP Antlaşması Azerbaycan'ı Türkiye için önemli bir enerji partnerine dönüştürürken, aynı zamanda Türkiye'yi Azerbaycan gazının Avrupa'ya ihracatında önemli bir devlete çevirmiştir. Şubat 2013'de ise Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bir enerji koridoru olan TAP'nin oluşturulmasıyla ilgili anlaşma imzalanmıştır. Proje Azerbaycan doğalgazının İtalya'ya ulaştırmakla Azerbaycan ve Türkiye'yi Avrupa devletleri için güvenilir bir stratejik enerji ortağına dönüştürmüştür (Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, 2020, s.526). Azerbaycan 2020 yılında TAP projesi ile Avrupa'ya 10 milyar metreküp doğal gaz ihraç etmiştir. Gün içinde Avrupa'ya 28 milyon metreküp doğal gaz ihraç eden bu projenin yıllık ihracat kapasitesinin iki katına çıkarılması ve

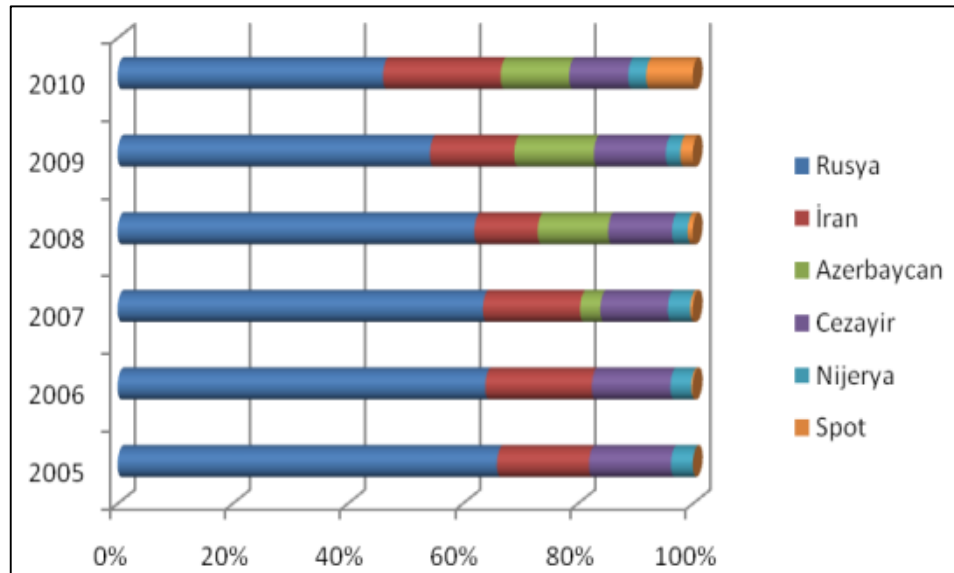
yıllık 20 milyar metreküpe ulaştırılması hedeflenmektedir (“TAP ile Avrupa’ya ihraç olunan Azerbaycan gazı”, 2020).

Azerbaycan’da Güney Gaz Koridoru (GGK) Beyanatının imzalanmasından sonra, GGK, Avrupa’nın enerji politikasında önemli bir proje olarak değerlendirilmiştir. Hazar denizinden Türkiye’ye oradan da Avrupa’ya gaz taşıyan boru hattı, bu bölgede yerleşen diğer boru hatlarına göre daha güvenlidir. Bu proje, ilerleyen dönemlerde Türkmenistan, İran, Katar, Kuzey Irak ve Doğu Akdeniz ülkelerinin kaynaklarının dâhil edilmesiyle daha da genişletilebilir (Erdoğan, 2017). Bununla birlikte TAP ve TANAP, AB enerji güvenliği için büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu proje, Avrupa devletlerinin Rusya’ya olan doğal gaz bağımlılığını azaltmakta ve onlara enerji güvenliği sağlamaktadır. Güney Gaz Koridoru’nun önemli ayaklarından birini oluşturan TANAP, devamında TAP ile birleşmektedir. TAP inşaatının resmi açılış töreni Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, İtalya ve Türkiye’nin üst düzey yetkililerinin katılımıyla 18 Mayıs 2016 tarihinde Selanik’te gerçekleştirilmiştir. Proje 878 km uzunluğunda ve Adriyatik Denizi’nden geçerek İtalya’ya ulaşmaktadır (“Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi”, 2021). Bu proje Azerbaycan ile komşusu Orta Asya devletlerini de Avrupa piyasasına ulaştırıyor. TANAP’ın devamı olan TAP, GGK’nın Avrupa’ya açılan bölümünü oluşturmakta ve böylece GGK TAP ile tamamlanmaktadır.

SOCAR’ın en stratejik yatırımlarından biri olan TANAP projesi, Hazar’dan çıkarılan gazın Avrupa’ya nakli için önemli bir değişiklik sağlamış ve Türkiye’nin Avrupa’ya doğal gaz ihracatının temelini oluşturmuştur ve dahası Avrupanın enerji arz güvenliği konusunda Türkiye’nin stratejik önemini arttırmıştır. Türkiye TANAP’a yaklaşık %30 oranında BOTAŞ ile ortakdır. Birinci aşamada 16 milyar metreküp ve son aşamasında 31 milyar metreküp doğal gaz taşınması planlanan TANAP ile Türkiye %30 oranında doğrudan gelir elde etmiştir (Furuncu, 2018, s.554). TANAP projesinin dolaylı olarak Türkiye ekonomisine sağladığı katkılardan bir diğeri de, ithal edilen doğal gazda gerçekleşen indirim olmuştur. Gerçekleştirilen doğal gaz ithalatı sayesinde Türkiye’nin toplam ithal ettiği doğal gazın bin metreküpünde ortalama 38-57 Dolar arasında bir indirim elde etmiştir. Proje Türkiye’ye 2018 yılından itibaren toplamda yıllık 1,8-3,3 milyar Amerikan Doları ek indirim sağlarken, 2045 yılına kadar sağlanacak olan toplam indirimin ise 94,8 milyar Amerikan Doları olacağı beklenmektedir (Furuncu, 2018, s.556).

Türkiye'nin doğal gaz güvenliğini sağlayan ve bu bölgenin en uzun boru hattı olan TANAP, Türkiye'nin ulusal şebekesine ilk gaz akışını, 30 Haziran 2018'de gerçekleştirmiştir. Bu boru hattından önce Türkiye, Rusya gazına yüzde 57% oranında bağımlı hâldeydi. TANAP faaliyete başladıktan sonra Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığı yüzde 33% oranına inmiştir ("Türkiye'nin En Çok Doğal Gaz İthal Ettiği 3 Ülke: Rusya, İran, Azerbaycan", 2022). TANAP konusunda Türkiye'nin bu girişimi, onu Rusya gazına karşı daha az bağımlı hale getirmekle kalmayıp, siyasi alanda da Türkiye'ye dış politika konularında daha özgürce karar verme imkânı sağlamıştır. Çünkü Rusya'nın kendisine olan gaz bağımlılığı sebebiyle zaman zaman Türkiye'ye karşı siyasi anlamda yumuşak güç uyguladığı söylenebilir.

TANAP ile birlikte 1 Eylül 2018 tarihinde Organize Toptan Doğal Gaz Satış Piyasası açılmıştır. Bu piyasa Türkiye'nin doğal gazın fiyatlandırmasında etkin bir role sahip olmasına imkân tanımış ve Türkiye'nin enerji ticareti merkezi olma hedefi doğrultusunda büyük önem taşımıştır ("2018 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu", 2022). Türkiye'de doğal gazın boru hattıyla iletimini ise BOTAŞ şirketi gerçekleştirmektedir ("2012 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu", 2022). 2007 yılında BTC projesi işlerliğe alındıktan hemen sonra Türkiye, Azerbaycan'dan doğal gaz ithalatına başlamıştır ("2010 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu", s.25).

Şekil 1. 2005-2010 Yıllarında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalat Kaynakları.

Kaynak: ("2010 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu", EPDK / Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, s.25)

Ekonomik ilişkilerde yapılan anlaşmalar ve enerji projelerinin işlerliğe alınmasıyla Türkiye, Azerbaycan'dan boru hatları ile doğal gaz ithal etmeye başlamıştır. 2007 yılında BTE projesi vastasıyla Azerbaycan'dan yapılan ithalat diğer yıllara oranla az olsa da, 2008 yılından itibaren Türkiye'nin Azerbaycan'dan doğal gaz ithalatı artmaya başlamıştır. 2019 yılından itibaren Azerbaycan'dan gaz ithalatının artması nedeniyle, Türkiye'nin Rusya ve İran gazına bağımlılığı azalmış ve 2020 yılında Türkiye'nin Azerbaycan'dan doğal gaz ithalatı en yüksek orana ulaşmıştır. Bu değişimle Türkiye'nin 2005 yılından 2015 yılına kadar olan dönemde Rus gazına artan bağımlılığı, 2017 yılından itibaren düşüş göstermeye başlamıştır. 2005 yılından itibaren Türkiye'nin Rusya'dan gaz ithali 2020 yılında %33 oranla en düşük seviyeye ulaşmıştır.

Böylelikle TANAP projesi sayesinde Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği doğal gaz ciddi derecede artmıştır. TAP projesi ise Avrupa devletlerine ilk doğal gaz akışını sağlayan doğal gaz boru hattı projesidir. TANAP projesi Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlayan, TAP projesi ise Türkiye'den Avrupa'ya doğal gaz ihraç eden ve bu sayede Türkiye'yi Avrupa devletlerinin enerji güvenliğinde stratejik bir konuma yükselten doğal gaz boru hattı projesi olması sebebiyle önemlidir.

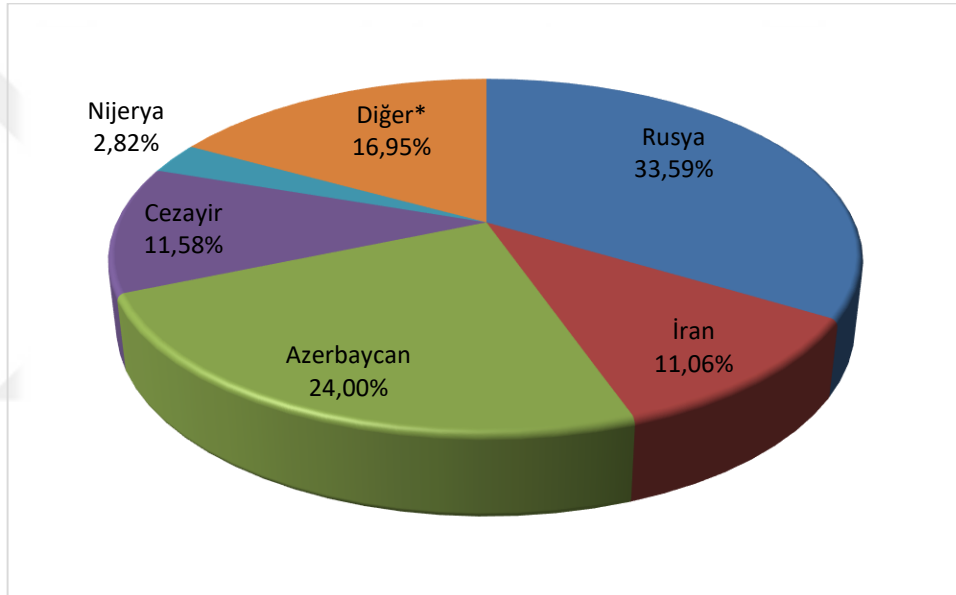
Tablo 2. Türkiye'nin Doğal Gaz ithalatında ilk sırada yer alan üç ülkeden, 2010-2020 yılları arasında Doğal Gaz ithalat miktarları (Milyon Sm³).

Ülke	Rusya		İran		Azerbaycan	
	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)
2010	17.576	46,21	7.765	20,41	4.521	11,89
2011	25.406	57,91	8.190	18,67	3.806	8,67
2012	26.491	57,69	8.215	17,89	3.354	7,3
2013	26.212	57,9	8.730	19,28	4.245	9,38
2014	26.975	54,76	8.932	18,13	6.074	12,33
2015	26.783	55,31	7.826	16,16	6.169	12,74
2016	24.540	52,94	7.705	16,62	6.480	13,98
2017	28.690	51,93	9.251	16,74	6.544	11,85
2018	23.642	47,02	7.863	15,64	7.527	14,97
2019	15.196	33,61	7.736	17,11	9.585	21,2
2020	16.166	33,59	5.321	11,06	11.548	24,00

Kaynak: (“2020 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu”, EPDK / Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, s.10, 2022)

Türkiye 2010 yılında %46 oranında Rusya, %12 oranında Azerbaycan gazı ithal etmiştir (2010 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, 2022, s.24). Rusya'dan yapılan doğal gaz ithalatı 2012 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2012 yılı verilerine göre Türkiye, %58 Rusya, %7 oranında Azerbaycan'dan doğal gaz ithal etmiştir (2012 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, 2022). 2018 yılında, Rusya'dan ithal edilen doğal gaz miktarı %46,95 olurken Azerbaycan'dan ithal edilen doğal gaz miktarı %14,97 olmuştur (Doğal Gaz Piyasası 2018 Yılı Sektör Raporu, 2022). Böylece Türkiye-Azerbaycan arasında yapılan enerji projelerinin etkisiyle Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığı azalmıştır. 2019 yılından itibaren Rusya'dan ithalat %33 oranına düşmüş,

Azerbaycan'dan ithalat ise %21 oranına yükselmiştir (2020 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, 2020). Bu oran 2020 yılında biraz daha yükselerek %24'e ulaşmıştır. Projenin AB ülkeleri için önemi Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılması olmuştur. Proje işlerliğe alındıktan sonra Türkiye TANAP'ın devamı olan TAP ile AB ülkelerine doğal gaz ihracatı yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda AB ülkeleri birnevi doğal gaz ithalatında Türkiye'ye bağımlı hale gelmiştir. Buradan çıkarım yaparak; TAP ve TANAP'ın, AB ülkeleri açısından Türkiye'nin stratejik önemini arttırdığını, Azerbaycan'ın ekonomisine önemli katkılar sağladığını ve Türkiye'nin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığını azalttığını söyleyebiliriz.

Şekil 2. Ülkeler Bazında Türkiye'nin 2020 Yılında Doğal Gaz İthalat Miktarları.

Kaynak: ("2020 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu", EPDK / Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, s.11, 2022).

Alınan sonuçlara göre ilişkiler ekonomik boyutta devam ederken Türkiye'nin enerji arz güvenliği açısından olumlu sonuçlanmıştır. Siyasi sorunlar ve krizler nedeniyle ithalat yapılan ülkelerden gelen gaz akışının kesilmesi Türkiye'nin enerji güvenliğini tehlike altına atabilmesinden dolayı, enerji boru hatlarının çeşitliliği enerji arz güvenliği açısından olumlu sonuçlar vermektedir. Bu projelerle Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik kalkınmasına katkı sağlayan bir diğer aktör de Türkiye'nin enerji sektörüne yatırım yapan Azerbaycan Petrol Şirketi'dir (SOCAR).

3.3.3 Ekonomik İlişkilerde SOCAR'ın Katkısı

Enerji sektöründe BTC, TAP ve TANAP gibi petrol boru hatları, Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerine katkıda bulunduğu gibi, 2008 yılından itibaren SOCAR da bu ilişkilere katkıda bulunmaya başlamıştır. “SOCAR Türkiye”, 2006 yılında kurulmuştur. 2008 yılında Türkiye'nin en güçlü sanayi şirketi Petkim'in 51% hissesi “SOCAR Türkiye” şirketi tarafından satın alınmıştır. 14 Ağustos 2015'de Goldman Sachs International, SOCAR Türkiye'nin %13 hissesini satın aldıktan sonra, SOCAR Türkiye'nin ortaklık yapısı %87, Goldman Sachs International'ın hissesi %13 olmuştur (“Socar Türkiye, Türkiye'de Entegre enerji”, 2021)

SOCAR, İzmir Aliğa'da yerleşen Türkiye'nin en büyük petrokimya tesisi PETKİM'İ satın alarak Türkiye'de yatırımlar yapmaya başlamıştır. 30 Mayıs 2008 tarihinde SOCAR ve Turcas Enerji A.Ş (STEAŞ), Petkim Petrokimya Holding'i 2 milyar 40 milyon dolar (Amerikan) bedelle satın almıştır. (Baloğlu, 2010, s.4). 30 Aralık 2011 tarihinde Petkim'in %51 oranında dolaylı ana hissedarı STEAŞ'ın %25 hissesine sahip olan Turcas Petrol A.Ş. hisselerini SOCAR'a devretmiş ve hisselerin tamamı SOCAR'a geçmiştir. Turcas yüzde 25'lik hissesini SOCAR'a sattıktan sonra İzmir Aliğa'da temeli atılan Star Rafineri'nde yüzde 18,5'lik ortaklık ile işbirliğine devam etmiştir (Baloğlu, 2012, s.4).

Türkiye'nin ekonomisine katkı sağlayan, SOCAR'ın yatırım planı 19,5 milyar Amerikan Doları olmakla beraber, bu şirket Türkiye'nin en önemli üretim şirketlerinden biri olmayı hedeflemektedir. SOCAR Türkiye, petrokimya, lojistik, rafinaj, elektrik üretim ve toptan doğalgaz satışı yapan şirketlerle faaliyet göstermektedir. Bu şirket gelecekte Türkiye şirketi PETKİM Petrokimya Holding A.Ş'yi, Türkiye'nin ilk “Kimya Endüstri Parkı” konumuna getirmeyi de hedeflemektedir. Aynı zamanda SOCAR, bölgede Faz-1 ve Faz-2 rüzgâr enerjisi santrallerine 55 milyon Euro tutarında yatırım yaparak bölgenin enerji ihtiyacına katkı sağlamakta, Türkiye de tek noktaya yapılan en büyük özel sektör yatırımını yapmaktadır. Şirket tarafından STAR Rafineri'ne yapılan bu yatırımla, 10 milyon ton petrolü işleme kapasitesi de Türkiye'nin hizmetine sunulmuştur (“Socar Türkiye, Türkiye'de Entegre enerji”, 2021). Aynı zamanda şirketin ürettiği Petkim ürünleri 6 bin üretici tarafından kullanılmaktadır. En fazla kullanım payı ise KOBİ'lere aittir. Bu konuda, SOCAR 3,09 milyar Amerikan Doları piyasa değeri ile Türkiye'nin güçlü şirketleri arasındadır. 2017 yılında 1 milyar 389 milyon Türk Lirası kar elde eden şirket, Türkiye petrokimya

ürünlerinin %18'ni karşılamakla, 2020 yılında Avrupa'nın en önemli petrokimya şirketlerinden biri konumuna gelmiştir. Bununla beraber Petlim, entegrasyonun gerçekleşmesi için lojistiğin temelini oluşturuyor. Ege bölgesinin en büyük, Türkiye'nin ise üçüncü büyük limanı olan Petlim, 1,5 milyon adet TEU kargo konteyneri yükleme ve transfer toplam faz kapasitesine sahiptir ("Socar Türkiye, Türkiye'de Entegre enerji", 2021).

SOCAR Türkiye'ye büyük oranda yatırımlar yapmakla birlikte 2012 yılında TANAP projesini de imzalamıştır. Projenin temeli 2015 yılında atılmıştır. SOCAR ve SOCAR Türkiye ise, TANAP'ın hissedarları olmuşlardır. Bu proje, TAP ile birleşerek Avrupa'ya gereken doğal gazı iletmektedir. TANAP aynı zamanda Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlayan en büyük projelerden biridir. TANAP Türkiye'yi enerji koridoru haline getirmekle Azerbaycan ve Türkiye'yi enerji konusunda güçlü devletler konumuna yükseltmiştir.

3.4 Türkiye ve Azerbaycan Ekonomik İşbirliğinde Ulaşım Sektörü

Enerji projeleri, şirketler ve enerji sektörüne yapılan yatırımların yanı sıra; Çin, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan lojistik yüklerin Azerbaycan'dan geçerek Türkiye'ye ulaşmasını sağlayan projeler, Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerine önemli maddi katkılar sağlamaktadır. Türkiye ve Azerbaycan'ı birleştiren ulaşım alanları, Çin'in de ekonomik olarak desteklediği İpek Yolu Projesi, Lapis-Lazuli Koridoru Projesi, Avrupa-Kafkasya-Asya-Taşımacılık Koridoru (TRACECA) projesi ve yeni dönemde eklenmesi beklenen Zengezur Koridoru Projesi'dir. Bu projeler, güzergâhlarının geçmesi açısından, tarihi İpek Yolu projesinin devamı niteliğindedirler. Aşağıda detaylı biçimde incelenecek ulaşım ilişkileriyle ilgili gelişmeler, hem ekonomik ilişkilere doğrudan etki etmesi hem de bu devletlerin engelsiz bir şekilde birbirleriyle bağlantı kurmaları, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine biraz daha katkı sağlamaktadır. Nitekim Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinde önem verdiği bu ulaşım hatlarının güvenliğinin sağlanması, Güney Kafkasya politikasının önemli önceliklerinden biridir. Zira Güney Kafkasya'da düğümlenen ulaşım ağlarına herhangi bir tehdit ortaya çıktığında bölgede siyasi ve sonrada askeri mevcudiyetini ortaya koymuştur.

3.4.1 Büyük Tarihi “İpek yolu” Projesi

Ulaşım alanında bir diğer proje, **İpek yolu** projesidir. İpek yolu vasıtasıyla, tarihi dönemlerde Çin’den Avrupa devletlerine genellikle ticari amaçla yolculuklar yapılmıştır. Bu yol güzergâhının başka güzergâhlara göre daha kısa olması sebebiyle ulaşımda tercih edilmiştir (“Azerbaycan tarihi ipek yolu tecrübesi ve perspektivleri”, 2021).

Fakat Azerbaycan, Sovyetler Birliği’ne katıldıktan sonra İpek Yolu eski işlevini kaybetmiştir. 1923 yılında Zengezur’un Ermenistan’a bırakılması ve 1994 yılında Karabağ’ın Ermenistan tarafından işgal edilmesiyle Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ulaşım da kuzeyde Gürcistan üzerinden kurulmak zorunda kalmıştır. Bu sebeplerle Azerbaycan’ın bağımsızlık kazanmasıyla başlayan yeni dönemde, Tarihi İpek Yolu da yeniden gündeme gelmiştir (İsayev, 2012, s.15). Asya’dan Avrupa’ya uzanan Taşıt ve Enerji projelerinin hepsinin, Tarihi İpek Yolu’nun devamı niteliğinde olması sebebiyle İpek yolu Azerbaycan’a ciddi anlamda değer katan bir projedir. İpek Yolu’nun yeniden canlanmasıyla güzergâh üzerinde Çin, Azerbaycan ve Türkiye, Avrupa piyasalarına kolayca ulaşabilir hale gelmişlerdir. Bu gelişmeler, Azerbaycan ve Türkiye’nin önemi biraz daha artırmasının yanısıra, iki ülkeye ek gelir de kazandırmaktadır. Zira İpek Yolu, Asya’da üretilen ürünlerin Avrupa’ya en hızlı, en güvenli ve en düşük maliyette sevk edilmesini mümkün kılmaktadır. Özellikle TRACECA, Lapis Lazuli ve İpek Yolu’nun karada devamı Çin’den Avrupa’ya uzanan demiryolu projeleri, Türkiye ve Azerbaycan ekonomisine büyük oranda katkı sağlamaktadır (Emrahov, 2011, s.72).

II. Karabağ Savaşı’nın bitmesinin ardından, imkanları biraza artan İpek Yolu Projesi artık en iyi günlerini yaşamaktadır. Çin’den başlayan demiryolu Azerbaycan’dan geçerek, en son Avrupa’ya ulaşacak ve ek olarak demir yolu güzergâhı olan Türkiye üzerinden Orta Doğu’ya da uzanacaktır. İpek Yolu’nun yeni güzergâhında Avrupa’da; Türkiye, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Rusya, Ermenistan, Arnavutluk, Macaristan, Bosna-Hersek, Polonya, Belarus, Hırvatistan, Çekya, Karadağ, Estonya, Slovakya, Letonya, Litvanya, Makedonya, Moldova, Sırbistan, Slovenya, Orta Asya’da; Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan. Doğu Asya’da; Çin, Moğolistan. Güney Asya’da; Afganistan, Hindistan, Bangladeş, Pakistan, Nepal, Bhutan, Sri Lanka, Maldivler. Güneydoğu Asya’da; Singapur, Myanmar, TimorLeste, Laos, Kamboçya, Brunei, Vietnam, Tayland, Malezya, Filipinler, Endonezya. Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da; Birleşik Arap

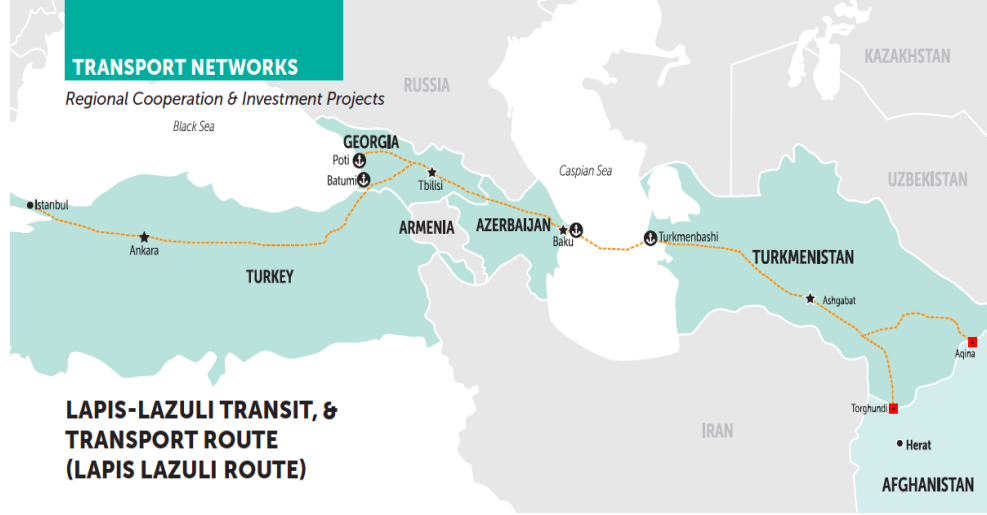
Emirlikleri, İnan, Irak, İsrail, Kuveyt, Yemen, Filistin, Lübnan, Umman, Suudi Arabistan, Suriye, Mısır, Ürdün, Bahreyn, Katar olmakla toplamda altmış beş ülke mevcuttur (Atar, Şahin ve Çavuşoğlu, s.346).

Proje Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerinde de öne çıkmaktadır. Çin 2008 yılında Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında üçüncü sırada yer alırken, son 10 yılda Türkiye'nin Çin'den ithalatı yüzde %49 oranında yükselmiştir. Türkiye 2017'de Çin'den 23,3 milyar Amerikan Doları değerinde ithalat yapmıştır. 2008 yılında bu rakam 15,6 milyar dolar olmuştur ("Türkiye'nin son 10 yılda ihracat ve ithalat ilişkileri", 2018). Son 10 yılda Türkiye'nin Çin'den yaptığı ithalatın %49 oranında artış göstermesi Azerbaycan'dan geçen ve Türkiye ile Çin'i birleştiren ulaşım projelerinin önemini ortaya koymaktadır. Bu da ulaşım ağlarının güvenliği nedeniyle Türkiye'nin Azerbaycan'la siyasi ilişkilerini şekillendiren ve Dağlık Karabağ Sorunu'nda Türkiye'nin tutumuna etki eden sebeplerden biridir.

3.4.2 Lapis-Lazuli Koridoru ve TRACECA projesi

15 Kasım 2017'de Aşkabat'ta Afganistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Türkmenistan arasında transit taşımaların kolaylaştırılması, aynı zamanda bu ülkelerin sınırları boyunca taşımacılığın güvenliğinin sağlanması için Lapis Lazuli anlaşmasının imzalanmıştır. Lapis-Lazuli anlaşmasının maddeleri anlaşmaya taraf ülkelerin topraklarında başlayan ve biten bütün transit taşımacılıklar için geçerli olup, anlaşmanın maddeleri anlaşmaya taraf ülkelerin topraklarında taşımacılığın kolay bir şekilde gerçekleştirilmesini temin etmek, taşımacılıkta güvenliği sağlamak, sınır hatlarında teknoloji yardımıyla gümrükten geçişi kolaylaştırmak, yük taşımacılığında rekabeti arttıracak tedbirleri almak şeklinde özetlenebilir ("Lapis-lazuli corridor", 2021).

Anlaşmanın getirdiği en olumlu sonuç, denize çıkışı olmayan Afganistan'ın bölge ülkeleriyle ticaret ve ekonomik ilişkilerini geliştirmek ve Afganistan mallarının kısa ve güvenli bir yolla Avrupa piyasasına taşınmasını sağlaması olmuştur. Proje, 2 milyar dolar değerinde olup başlangıç merkezi Afganistan-Türkmenistan sınırında bulunan Aqina ve Torqundi şehirleridir.

Şekil 3. Transit ve İşbirliği Anlaşması (Lapis-Lazuli projesi).

Kaynak: “Lapis-lazuli corridor”, <https://www.google.com/search?q=lapis+lazuli+koridoru> , 2021)

Koridor yardımıyla yüklerin Afganistan’dan Türkmenistan’ın deniz limanına, oradan Bakü Ulusal Deniz Ticaret Limanı’na, Bakü Limanı’ndan demiryolu aracılığıyla Gürcistan’ın Poti ve Batum limanlarına, oradan da Türkiye’ye ve Türkiye’den Avrupa ülkelerine taşınmasına karar verilmiştir. Lapis Lazuli, doğudan batıya uzanan taşımacılık koridoru görevini gören sonuncu bir anlaşmadır. Anlaşma Afganistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devletlerini kapsamaktadır. Aslında Lapis-Lazuli Anlaşması, TRACECA’yı tamamlamaktadır. Zira TRACECA Afganistan’ı içine almayan bir projeydi. Eğer Afganistan’ın TRACECA’ya üyelik başvurusu başarılı olsaydı, bu durumda Lapis-Lazuli projesine ihtiyaç duyulmadan Afganistan TRACECA vasıtasıyla Avrupa’ya çıkış yolu bulmuş olurdu. Fakat İran’ın Afganistan’ın üyeliğini kabul etmemesi sebebiyle, Afganistan projenin dışında kalmıştır.

Sonuç olarak Afganistan ve Türkmenistan dünya piyasalarına çıkabilmek için Lapis-Lazuli anlaşmasını imzalamışlardır. Fakat buradaki taşımacılık büyük miktarlara ulaşmamıştır. Taşımacılığın en fazla yapıldığı proje TRACECA’dır. BTK demiryolu faaliyete başladıktan sonra daha da yükselişe geçmiştir (“Demirden ipek yolu Traceca: projesi”, 2021). Bu proje Türkmenistan’ın ve Afganistan’ın katılımıyla Türkiye’nin Kafkasya’ya ve Orta Asya’ya rahat bir şekilde ulaşabilmesini sağlamıştır. Bu projenin devamını oluşturan ve ulaştırma koridorunun Asya-Avrupa bağlantısını oluşturacak Kars-Tiflis-Bakü demiryolu projesine dair bir anlaşma ise Şubat 2007’de

Tiflis'te Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanmıştır ("Demirden ipek yolu Traceca: projesi", 2021).

Dolayısıyla birbiriyle ilişkili Lapis-Lazuli ve TRACECA projeleri, ulaşım alanında Orta Asya'nın Türkiye'ye bağlanması açısından son derece önemlidir. Mart 2021 yılında TRACECA'nın Azerbaycan kısmında taşınan yüklerin hacmi 10.176,2 bin tona ulaşmıştır. Yüklerin 5.636,0 bin tonu (%55,4) karayolu ile 3.349,4 bin tonu (%32,9) demiryolu ile, 1.190,8 bin tonu (%11,7) deniz yolu ile taşınmıştır. Söz konusu ulaşım koridoru ile taşınan yüklerin %23,5'i veya 2.393,9 bin tonunu transit yükler oluşturmaktadır (T.C Ticaret Bakanlığı, 2021 Yılı İlk Çeyreğinde Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA) Yük Taşımacılığı Hakkında, 2021). 1994'te gelişmekte olan ülkelerin pazarlarının Avrasya ülkelerinin ihracatındaki payı neredeyse tekel durumunda olsa da, yeni dönemde Kırgızistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın gelişmiş ülkelere gerçekleştirilen ihracatının büyük çoğunluğu AB ülkelerine yapılmaktadır (Golovko, 2013, 178). İpek Yolunun devamı ve Türkiye'nin dâhil olduğu demiryolu projesi olan Marmaray ise Çin'in Bir Kuşak Bir Yol projesinin orta koridorunu oluşturmaktadır. Proje 29 Ekim 2013 tarihinde hizmete girmiştir. Avrupa yakasındaki Halkalı ile Asya yakasındaki Gebze ilçelerini kesintisiz, modern ve yüksek kapasiteli bir banliyö demiryolu sistemiyle birbirine bağlamaktadır. Marmaray İstanbul'un ulaşım sorununa rahatlama getirmesi ile beraber Türkiye'nin stratejik konumu açısından da önem arz etmektedir (Tutar ve Koçer, s.622).

Fakat sözü geçen tüm enerji ve ulaşım projelerinin Avrupa ve Türkiye'nin doğudaki coğrafyalarla ilişkilerinde önem taşıyan tek güvenlik koridoru olan, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan koridoru, Gürcistan ve Rusya arasında çıkan çatışmalardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Tüm gerçekleştirilen enerji ve ulaşım projeleri Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini stratejik bir boyuta taşıyan projeler olmakla birlikte, sonraki dönemlerde Türkiye'nin Karabağ Sorunu'na yaklaşımını etkileyen faktörler olmuştur. Zira 2008'de yaşanan Rus-Gürcü çatışmasının ardından 2009 yılında TDP'da önemli değişimler yaşanmıştır. Türkiye "Komşularla sıfır sorun" politikası etrafında şekillendirdiği bu yeni dış politikasında Ermenistan'la normalleşme sürecini başlatarak Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasına çalışmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. KARABAĞ SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'NİN MÜDAHİL OLMASINA ETKİ EDEN SİYASİ ETKENLER

4.1 Değişen Türk Dış Politikası ve İlişkilerin Söylemden Stratejiye Yükselmesi

Türkiye'nin Güney Kafkasya'yla ilgili dış politika önceliklerinin değişmesinin büyük bir kısmı I. Karabağ Savaşı'nın ardından gerçekleşmiştir. Bu sebeplerin büyük bir çoğunluğu ekonomik etkenler olurken, 2008 yılından itibaren bunlara siyasi etkenler de eklenmiştir. 2009 yılında Türkiye'nin dış politikada “komşularla sıfır sorun” politikasını uygulaması Güney Kafkasya'ya da yansımış, bu çerçevede Abdullah Gül döneminde Ermenistan ile normalleşme süreci başlatılmıştır. Bu normalleşme Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum ilişkilerde, üçüncü büyük kırılma noktası olmuştur. Zira Türkiye'nin Ermenistan açılımı ile Karabağ'da Ermeni işgali bitmeden Türkiye'nin sınırları açacağı beklentisi oluşturmuştur (Ekşi, 2009, s.103). Ancak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde normalleşmenin Rusya faktörü ve Azerbaycan'la yaşanan gerginlik gibi sebeplerden mümkün olmadığının anlaşılması, Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkilerini yeniden gözden geçirmesine neden olmuş ve bu ilişkileri stratejik bir boyuta taşımıştır.

AKP hükümetinin 2002 yılından itibaren dış politika danışmanlığını yürüten Davutoğlu, Türk dış politika konseptini belli prensipler çerçevesinde formüleştirmiş ve Mayıs 2009 tarihinde Dışişleri Bakanı olduktan sonra bu prensipleri uygulamaya başlamıştır. Davutoğlu bu prensipleri uygularken Türkiye'nin yeni dış politikasının temelde tarihsel, kültürel ve jeopolitik konuma bağlı olarak stratejik bir derinliğe dayandığına vurgu yapmıştır. Bu sebeple, sadece Batı ile ilişkileri esas alan tek boyutluluk yerine, çok boyutlu bir dış politika izlenilmesini ön plana çıkarmıştır. Davutoğlu aynı zamanda, Ortadoğu ile sınırlı kalan çok boyutluluğu Kafkasya'ya da taşıırken, edilgen, kendi sınırları ötesinde aktif bir diplomasi izlemeyen eski dış politika anlayışından uzaklaşmıştır. Böylece Türk dış politikasında radikal dönüşüm de diyebileceğimiz, “komşularla sıfır problem” politikası gibi yeni prensipler çerçevesinde Kemalist anlayışın ileri sürdüğü Türkiye'nin bugüne kadar etrafının düşmanlarla çevrili olduğu sendromunu aşmayı hedeflemiştir. Türkiye'nin dış politikada komşularıyla sorunlarını çözme odaklı bu yaklaşım, Türkiye'nin çevresine güvenlik üreten ve yakın çevresine güvenlik ihraç eden bir ülke olarak ortaya

çıkmasını savunmuştur. Başka bir deyişle, bu politika Türkiye'nin bölgesinde ve küresel politikada "oyun kurucu" ve "düzen koyucu" bir aktöre dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda Kafkasya'ya yönelik açılımları, çok kulvarlı dış politika prensibinin bir yansıması olarak görmek mümkündür. Nitekim Türkiye, bir yandan Ermenistan ile normalleşme sürecini bir yandan da Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu (KİİP) girişimini devreye sokmayı hedeflemiştir. Türkiye bu tür bir dış politikayla, Kafkasya'da normalleşmeyle beraber KİİP açılımları ile bölgedeki sorunları çözerek etkinlik alanını genişletmeyi ve bölgede güvenlik üreten bir aktör olmayı öngörmüştür. Tüm bu politikaların uygulanmasına ve TDP'nin şekillenmesine etki eden en önemli faktör, beş günlük Rus-Gürcü çatışması olmuştur (Ekşi, 2009, s.105).

Ağustos 2008 tarihindeki Rus-Gürcü çatışmasından sonra Türkiye, Kafkasya politikasını çatışma sonrası oluşan dengelere göre yeniden şekillendirmeye başlamış ve ilk aşamada KİİP ile Kafkasya bölgesini TDP'nin öncelikleri arasına almıştır. Nitekim 2008 Rus-Gürcü çatışması sonrasında Güney Kafkasya'da değişen siyasi durum, beraberinde Türkiye'nin ulusal güvenlik sorunuyla yüzleşmesini getirmiş ve TDP'nin de yeni bir paradigma sorunuyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Böylece çatışma Türkiye'nin Kafkasya politikasını yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. Bu çatışmadan sonra Türkiye, Kafkasya'da proaktif bir politika izlemeyi hedeflerken, Kafkasya'da KİİP ile inşa etmeyi amaçladığı barış ve istikrar ortamının öncelikle Ermenistan'la ilişkilerin geliştirilmesinden geçtiğini öngörmüş ve bu nedenle Türkiye, Ermenistan'la normalleşme sürecine ivme kazandırmıştır (Ekşi, 2009, s.107).

Türkiye'nin Ermenistan'la normalleşme sürecine girmesini tetikleyen en önemli faktör 2008 yılında yaşanan Rus-Gürcü çatışması olmuştur. Batı ülkeleri Rus-Gürcü çatışmasından önce doğuya açılmak için Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan koridorunu tek güvenli koridor olarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda Batı ülkelerinin Gürcistan ve Azerbaycan'a yardım ve yatırımı artırmıştır. Batılı ülkeler, Gürcistan'a yönelik askeri, maddi ve mali destekleri yoğunlaştırarak, Gürcistan ile ilişkileri daha da güçlendirmiştir (Kasım, 2009, s.192). Rusya ise buna karşı Ermenistan ve İran ile ilişkileri geliştirmeye yönelmiştir. Bölgede tecrit edilen Ermenistan'ın Batı dünyasına yeterince entegre olamamasından faydalanan Rusya, Ermenistan'ı tamamen kendisine bağımlı hale getirerek Kafkasya'daki konumunu daha güçlendirmeye çalışmış ve bu

sayede Rusya için, “Türkiye ve Batı ülkelerine karşı kale” olarak Ermenistan’ın önemi daha da artmıştır. Bununla beraber 2008 yılında Rus-Gürcü Savaşı patlak verince Batılı ülkeler ve Asya’yı birbirine bağlayan tek güvenli koridor olan Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan koridorunun güvenliği önemli derecede sarsılmıştır. Bu sebepten Batılı ülkeler ve Türkiye, Gürcistan’ın alternatifi olabilecek yeni bir güvenli ticaret koridoru arayışına girişmiştir. Bu arayış sürecinde Türkiye-Ermenistan diplomatik ilişkilerinin kurulması sınırların açılabilmesinde zaruri kabul edilmiş ve normalleşme sonunda Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması gündeme gelmiştir. Türkiye’nin Ermeni meselesi ve Dağlık Karabağ Sorunu gibi konularda Ermenistan’a baskısı azalmış ve bu durum Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesi için uygun ortamı hazırlamıştır (Wakızaka, 2021, s.36).

Normalleşme sonrası Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının açılması, Ermenistan nüfusunun önemli bir kısmının Türkiye ve Batı ülkelerine göç etmesine ve ekonomik açıdan neredeyse tamamen Türkiye’nin hâkimiyeti altına girmesine sebep olabilecek bir poyansiyel taşımıştır. Bu durumda Ermenistan’ın Türkiye ve Batı ülkelerinin etkisi altına girmesi, Rusya’nın Kafkasya üzerindeki etkisinin yok olmasına sebep olacağı için, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınır kapılarının açılması Rusya için hoş karşılanamaz bir gelişme olmuştur. Normalleşmeye karşı Rusya, 2009 yılında Azerbaycan etkeninden yararlanarak, Türkiye-Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını engellemeye çalışmıştır. Dahası Türkiye ve Ermenistan arasında sınır kapılarının açılmasına dair bilgileri Ermeni delegasyonundan elde ederek Azerbaycan yönetimine aktaran Rusya, “Türkiye Azerbaycan’ı satıyor” cümlesiyle Azerbaycan’ı provoke etmiştir (Oktay, 2012, s.369). Türkiye’yi Ermenistan’la ilişkileri normalleştirme kararından alıkoyan nedenlerden biri, Azerbaycan’la ilişkilerinin olumsuz yönde etkilenmesi, diğer neden ise Ermenistan’ın normalleşmeye sıcak bakmaması olmuştur. Nitekim Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin bu protokolü reddetmesinin ardından, Ermenistan hükümeti de protokolü iptal etmiştir. Bu sebeple hem Türkiye’de hem de Ermenistan’da protokol rafa kaldırılmıştır. Sonuç olarak Rusya, Azerbaycanda normalleşmeye karşı olumsuz bir strateji algısı yaratarak, Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını engellemeyi başarmıştır. Normalleşmenin gerçekleşmemesi Rusya için bir kazanç olmakla birlikte, Ermenistan ve Azerbaycan rahatlıkla kontrol altında tutulmuştur (Tarcan, 2018, s.259).

Türkiye ile Ermenistan ilişkileri normalleşme sürecine girerken, Türkiye ve Azerbaycan arasında kısa süreli de olsa gergin ve kırgın günlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu gerginliği arttıran olaylardan biri de “Bayrak Krizi”dir. 14 Ekim 2010 tarihinde Ermenistan ile normalleşmeye dair protokollerin imzalanması, iki ülke arasındaki Dünya Kupası Eleme grubu rövanş karşılaşması gününe denk gelmiştir. Serj Sarkisyan ilk maça Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ü davet etmiş ve davet kabul edilmiştir. Bursa’da oynanacak maçta ise Gül, Sarkisyan’a aynı teklifi etmiş ve “olur” yanıtını almıştır. Fakat Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın ve Milli Takımının, Türk seyirciler tarafından protesto edileceği ve statta Azerbaycan bayrakları açılacağı haberinin alınması üzerine, Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği (FIFA) stada Azerbaycan bayrağının sokulmasını yasaklayan bir karar almıştır. FIFA’nın isteği ve Valiliğin kararı üzerine stada Azerbaycan bayrağı ile girmek isteyenlerin ellerinden bayraklar toplatılmıştır. Bayraklar toplanırken Emniyet mensuplarından biri, medyaya Azerbaycan bayrağını çöpe atarken yansımış ve bu olay Azerbaycan’da büyük bir kızgınlıkla takip edilmiştir. Ardından Davutoğlu’nun Bakü’ye ziyareti gerçekleşmiş, Davutoğlu, Bursa’da Azerbaycan bayrağına yönelik girişimlerin kışkırtma olduğunu savunmuştur. Bir süre sonra ilişkiler normalleşmeğe başlamıştır (Gaytancıoğlu, 2010, s.47). Türkiye bu politikayla bir anlamda ekonomik ilişkileri de geliştirmeye hedeflemiştir. Lakin Azerbaycan’ın Karabağ Sorunu nedeniyle bu normalleşmeye sıcak bakmaması ve Türkiye ile ilişkilerin soğuması, TDP için istenmeyen bir durum olmuştur. Nitekim enerji güvenliği ve işbirliği çerçevesinde yürütülen ilişkiler, siyasi ilişkilerde yaşanan soğuk bir devrenin etkisinden dolayı olumsuz yönde etkilene de bilirdi. Bu sebeple Türkiye dış politikasını yeniden yapılandırmış ve Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yeniden gelişim yoluna girmiştir. Bu yönde 2010 yılında iki ülke arasında somut adımlar atılmıştır. Ağustos 2010’da Cumhurbaşkanı Gül, Azerbaycan’a yaptığı ziyarette “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmayla “Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi” kurulmasına karar verilmiş ve bu sebeple iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin daha da gelişmesinde rol oynamıştır. 2000 yılında Türkiye ve Azerbaycan arasında 325 milyon dolar olan ticaret hacmi bu anlaşma sonrasında, 2018 yılında 1,85 milyar dolara yükseltmiştir (Semercioğlu, 2020, s.125). 16 Ağustos 2010’da imzalanan bu anlaşmayla Azerbaycan güvenilir bir stratejik ortağı olan Türkiye ile ilişkilerinin güçlendirilmesi, Azerbaycan dış

politikasının çok önemli bir parçası olmuştur (“Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri”, 2021).

Türkiye, Ermenistan’la ilişkilerinin normalleşmesinin Rusya faktörü sebebiyle mümkün olmadığını görmüş, buna karşın 2010 yılında Güney Kafkasya politikasını yeniden gözden geçirmiş ve bölgede etkili olabilmenin yollarını aramıştır. Türkiye’nin bölgede etkili olabilmesi için bu bölge devletleriyle ilişkilerini sıcak tutması en temel gereklilik olarak kabul edilmiştir. Bu durumda ise, bölge devletlerinin dış politika öncelikleri gözardı edilemez bir konu haline gelmiştir. Kafkasya’da Rusya’nın yoğun etkisi devam ederken, Gürcistan ve Azerbaycan 1990’lı yılların sonundan itibaren Batı ile ekonomik ve siyasi ilişkileri pekiştirerek Rusya’nın nüfuzundan çıkmaya yönelmiştir. Azerbaycan Batıyla ilişkileri geliştirirken dış politikada denge sağlamaya çalışmıştır. Mesela Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu içinde kalarak Rusya ile ılımlı ilişkilere devam ederken; bir yandan da, NATO’nun Barış İçin Ortaklık Projesi’nde gözlemci olarak yer almıştır. Azerbaycan, Batı ülkelerinin inisiyatifi altındaki çeşitli uluslararası örgütlere katılarak Batı ülkeleriyle işbirliği sürecine girmiştir (Wakızaka, 2021, s.33). Azerbaycan’ın bölgede dengeli bir politika yürütmesi, Türkiye’nin Güney Kafkasya politikasında Azerbaycan’la ilişkileri geliştirmesinde etkili olmuştur. Nitekim, Ermenistan Rusya odaklı, Gürcistan Batı odaklı politikalar izlerken, Azerbaycan ise Rusya ve Batı arasında dengeli bir politika izlemiştir. Ermenistan’la normalleşme sürecinin Rusya tarafından engellenmesi sebebiyle Türkiye, Rus yanlısı değil Batı yanlısı politika izleyen bir devlete daha çok önem vermiştir. Nitekim Gürcistan ve Azerbaycan Batı’ya dönük dış politika yürütmeye çalışmaktadırlar. Fakat bu iki devlet arasında temel fark, Gürcistan’ın ve Rusya’nın ilişkilerinin iyi olmaması, Azerbaycan’ın ise genel olarak Rusya’yla ilişkilerini ılımlı ve sağlıklı şekilde devam ettirmesi olmuştur. Azerbaycan’ın bazen Rusya yanlısı kararları, Türkiye’ye ihanet olarak algılansa da aslında tam tersi bir durum söz konusu olmuştur. Azerbaycan’ın Rusya’yla ılımlı ilişkileri, aslında Türkiye’nin Güney Kafkasya’da mevcudiyetinin anahtarıdır. Bu sebepten Rusya-Azerbaycan ilişkileri Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini dolaylı olarak etkileyen bir faktör olmuştur. Bu açıdan Baskın Oran’ın, Türkiye’nin Güney Kafkasya’da mevcudiyetini yorumlarken, Rusya’nın Kafkasya’ya önem vermesi açısından, Türk-Rus ilişkilerinin sağlıklı olmasının Türkiye’nin Kafkaslarda kalıcı ilişki kurması karşısında en büyük engel olmasına, bu ülkelerdeki istikrarsızlığın Rusya’nın bölgeye

gelip yerleşmesinde başlıca rol oynamasına ve bu durumun hiç de Türkiye lehine olmayacağına vurgu yapması önemlidir. Türkiye'nin Kafkaslar'daki çıkarı ise, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın belirli bir iktisadi güce ve özellikle de istikrara kavuşmasına bağlı olmuştur (Oran, 1996, s.359). Bu yüzden Türkiye'nin Azerbaycan'la siyasi ve askeri ilişkilerini geliştirmesini ve stratejik ortak olarak Azerbaycan'ı seçmesini doğru bir adım olarak değerlendirmek mümkündür. Sonraki dönemlerde Karabağ Sorunu etrafında yapılan Türk-Rus uzlaşısının da gösterdiği gibi Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin ılımlı olması, Türkiye-Rusya ilişkilerini de etkilemektedir. Zira Türkiye'nin 1990 yıllarda bölgede etkili bir politika izleyememesi Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan soğuk bir devreden de kaynaklanmıştı. Fakat 2010 yılından itibaren ılımlı şekilde devam ettirilen Azerbaycan-Rusya ilişkileri sonraki dönemlere Rusya'nın Türkiye'yi dışlamadan işbirliği içinde olmasını hazırlayan bir faktör olmuştur.

Bu sebeplerden dolayı, özellikle de Rusya'yla sağlıklı ilişkiler açısından Güney Kafkasya konusunda TDP agresifliğin aksine, uyumlu ve barışçıl bir yaklaşımdan yana olmuştur. Türkiye, Kafkasya'da 1990'larda yaşanan uluslararası çatışmaların bu ülkeler için sosyal, ekonomik, siyasi işbirliği açısından ne kadar olumsuz etki oluşturduğunun farkında olup bu bölgeyle ilişkili dış politikasında Kafkasya ülkeleri arasında iyi ilişkilerin kurulmasından yana olmuştur. Türkiye Cumhurbaşkanı, Recep Tayyip Erdoğan 2008'de yaşanan Rus-Gürcü çatışmasının hemen ardından Kafkasya'da yerleşen beş ülke için barışçıl bir ittifakın, "Kafkas İttifakı" ideolojisi olabileceğini vurgulamış ve bu yöndeki önerisini Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'a iletmiştir. Bu ittifak Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı kapsamaktadır. İlişkiler düzeyine bakılırsa aslında durum karmaşıktır. Çünkü bu ideoloji bölgedeki karmaşık durumu çözmek için iyi tasarlanmış bir formül olarak görülebilir. Bu durumda Türkiye ve Rusya, Kafkasya'da genel ilişkilere en çok etki eden iki ülkedir. Kafkasya'da yaşanan problemlerin hem sebebi hem de çözümü Rusya'dır. İttifakın fikir mekaniğinin çalışabilmesi için Türkiye-Rusya ilişkileri bu düşüncenin gerçekleşebilmesinde merkezi bir rol üstlenmektedir. Şu anki duruma göre, Kafkaslarda barışın sağlanmasını en çok isteyen Türkiye, en çok istemeyen ise Rusya gibi görünmektedir. Bu durumda Türkiye ve Rusya uzlaşmalıdırlar. Bölgede ittifakların faaliyete başlaması hâlinde ne gibi gelişmeler yaşanacağı, Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ Sorunu etrafında önce diplomatik sonra da askeri çözüm

yöntemlerinin denendiği II. Karabağ Savaşı'yla görülmüştür. Bu durumda söyleyebiliriz ki, Türk-Rus ilişkilerinin sağlıklı olması Türkiye'nin Kafkaslarda kalıcı ilişki kurması karşısında bir engel olurken, Türkiye bu duruma Rusya'yla uzlaşma yolunu seçerek çözüm üretmiştir. Bu açıdan, uluslararası çatışmaların çözümünün olmamasına dair yaygın kanaat düşünülürse, Karabağ Sorunu'nun çözülmesi o kadar da kolay olmamıştır ("Türkiye Kafkas İttifakı İstiyor", 2008).

4.2 Karabağ Sorunu'nun Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Potansiyel Tehditleri

Enerji; ekonomik, siyasal, sosyal, toplumsal ve askeri alandaki gelişmeleri yakından etkileyen ve onlara yön veren bir faktördür. Bu yönüyle enerji uluslararası ilişkilerde önemli bir konuma sahiptir. Dünyada üretilen petrolün yaklaşık %40'ı güvenlik açısından en riskli bölgelerden petrol boru hatları vasıtasıyla nakledilmektedir. Dolayısıyla enerji nakil hatlarının saldırıya uğrama riski hep vardır. Bu sebeple petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmanın yanısıra, bu kaynakları talep eden ülkelere ulaştırmak da önemli bir jeopolitik konu olarak öne çıkmaktadır (Akbaş ve Ürün, 2016, s.112).

Uluslararası Enerji Ajansı'nın (UEA) tahminlerine göre dünya açısından küresel enerji talebinin büyük bir kısmının gelecek 30 yıllık süreçte fosil yakıtlar ve bilhassa da petrol ve doğalgaz tarafından karşılanacağı öngörülmektedir (Akbaş ve Ürün, 2016, s.105). Bu açıdan Orta Doğu ve Orta Asya-Hazar ülkelerinin dünya petrol ve doğal gaz arzındaki önemlerini uzun yıllar koruyacakları tahmin edilirken, bu havzalar AB ülkeleri ve Türkiye'nin enerji arz güvenliğinde de ön plana çıkmaktadır. Ayrıca enerji nakil hatları geçiş güzergahında bulunan ülkeler de, enerji piyasasındaki üreticiler kadar önemli stratejik ağırlığa sahiptirler. Bu kapsamda kaynaklara sahip ülkelerle beraber bu kaynakların tüketici ülkelere ulaşmasını sağlayan transit ülkelerin de önemi artmaktadır (Akbaş ve Ürün, 2016, s.105). Bu anlamda Türkiye; Hazar, Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerindeki petrol ve doğal gaz üreticilerinin bölgedeki en önemli müşterisi olmakla beraber, Batı'nın uluslararası pazarları için de transit boru hatlarına ev sahipliği yapan önemli ve güvenli bir transit geçiş ülkesi haline gelmiştir. Fakat Rusya'nın Kafkasya politikaları Hazar Havzası'ndaki enerji güvenliği için riskli bir duruma sebebiyet vermesinden dolayı enerji güvenliği, enerji üretim, iletim ve dağıtım organizasyonun alt yapısına yönelik olası terör saldırıları ve çeşitli provokasyonlar önemle üzerinde durulması gereken konular haline gelmiştir. Enerji nakil hatlarına

yapılan sabotaj ve saldırılar petrol ve doğal gaz akışını yavaşlatarak hem milyonlarca TL'lik zararlara sebep olmakta hem de Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit etmektedir. Örnek olarak, ABD'nin başı çektiği bazı ülkelerde şiddet yanlıları tarafından enerji nakil hatlarına saldırılar yapılırken Irak'ta 2003 yılından bu yana enerji nakil hatlarına 300'ün üzerinde saldırı gerçekleşmiş, bu saldırılar neticesinde Türkiye-Irak Petrol Boru Hattında yapılan sevkiyat durma noktasına gelmiştir. Böyle bir durumun Kafkasya'da yaşanması muhtemel ve Türkiye açısından istenmeyen bir durum olmuştur (Akbaş ve Ürün, 2016, s.111).

Türkiye'nin önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmasa da enerji kaynaklarının transiti olma yolunda son yıllarda yapılan projelerle bir adım öne çıkması, başta Rusya olmak üzere dünya da küresel güç olma ve enerji jeopolitiği konusunda söz sahibi olmak isteyen ülkeleri rahatsız etmiş ve bu sebepten ötürü de Türkiye'deki mevcut enerji nakil projeleri sabotaj ve saldırı riski altında olmuştur. Bu projelerin en zayıf noktası, Dağlık Karabağ Sorunu nedeniyle Ermenistan-Azerbaycan sınırında yer almaktadır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışmalar ise bu projelerin güvenliğini tehdit etmiştir. Türkiye sınırları dahilinde enerji nakil hatlarının güvenliği birinci derecede görevli olan Jandarma Genel Komutanlığı ve TPAO tarafından sağlanırken, uluslararası sahada bu rolü NATO üstlenmektedir. Bu açıdan enerji nakil hatlarının birden fazla ülkeden geçmesi Azerbaycan, Gürcistan ve Irak başta olmak üzere uluslararası alanda ortak bir güvenlik konseptinden de söz edilmesine zemin hazırlamıştır (Akbaş ve Ürün, 2016, s.112).

Fransız devlet adamı Georges Clemenceau I. Dünya Savaşı sırasında "bir damla petrol askerlerimizin bir damla kanı değerindedir" sözleri, enerji kaynakları ve enerji nakil projelerinin ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple petrol ve doğalgazın sağlıklı bir şekilde nakil istasyonlarına ulaşımlarının sağlanması enerji nakil hatlarına ev sahipliği yapan ülkelere önemli bir güç ve itibar kazandırmaktadır. Böylece Türkiye, ulusal güvenliğini sağlamak ve sürdürmek için, bölgesel ve uluslararası alandaki güvenlik zafiyetlerini ortadan kaldırmak suretiyle bölgesel bir güç olduğunu enerji güvenliği alanında da göstermiştir (Akbaş ve Ürün, 2016, s.111). Ayrıca Avrupa ve Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamayı hedefleyen Rusya'ya alternatif enerji projeleri, Rusya'nın çıkarlarına uymamış ve bu sebeple Rusya bu projelere çeşitli yollarla engel olmaya çalışmıştır. Nitekim Rusya'nın gerçekleştirmek istediği projelerle hemen hemen eşit şansa sahip olan Orta Asya enerji kaynaklarının

Azerbaycan üzerinden yüksek taşıma kapasiteli boru hatları Türkiye'ye taşınması hem maliyetinin düşük olması bakımından hem de kaynak ülkelerinin bağımsız enerji ticaretine girmeleri bakımından önem arz etmiştir. Bu kapsamda Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan petrol ve doğalgaz kaynaklarının, Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye ve buradan da Avrupa'ya ve dünyanın çeşitli yerlerine gönderilmesini amaçlayan Trans-Hazar Boru Hattı Projesi (THBHP) gerçekleştirilmesi amaçlansa da gerçekleştirilememiştir. Buna karşın TAP-TANAP projeleri ön plana çıkmıştır. Ayrıca 2000'li yılların başında Rusya tarafından engellenmeye çalışılan BTC ve BTE boru hatlarının sürekli ve güvenilir bir şekilde faaliyet göstermesi, Türkiye ve Azerbaycan'ın istikrarlı şekilde ticari faaliyetlerini sürdürmesine hizmet etmekle birlikte, her iki ülkenin ekonomilerine de uzun vadede önemli katkılar vermektedir (Ener ve Ahmedov, 2007, s.134).

Fakat boru hatlarının Ermenistan-Azerbaycan çatışmasından etkilenebilecek bir mesafede olması zaman zaman bu projeler için tehdit niteliği taşımıştır. Buna karşın Türkiye Azerbaycan'la geliştirdiği stratejik ilişkiler çerçevesinde hem II. Karabağ Savaşı öncesi, hem savaş sırasında hem de sonrasında Azerbaycan'a siyasi ve askeri alanlarda destek vererek I. Karabağ Savaşı'na kıyasla bölgede etkili bir dış politika izleyebilmiştir.

4.2.1 2008'de Yaşanan Rus-Gürcü Çatışması

2005 yılında Rusya'da iktidar değişikliği olmuş, iktidara Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin geçmiştir. Putin, 2005 yılında Sovyetler Birliği'nin 1991 yılındaki çöküşünü 20. yüzyılın "en büyük jeopolitik felaketi" olarak ifade etmesinin ardından bu ifade, kimi uzmanlar tarafından jeopolitik geri dönüş olarak nitelendirilmiştir. Yeni iktidarın bu yaklaşımı, Rusya açısından radikal bir dönemin başlangıcını ifade etmiş ve bu politikanın devamı ise beş günlük Rus-Gürcü çatışmasına yansımıştır (Toal, 2017, s.57).

Rusya'da yeni iktidar yakın çevre yerine merkezleşme politikasına önem vermiştir. Bu nedenle birçok eski Sovyet ülkesi batı ülkelere entegrasyon yapma eğilimine girmiştir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan buna örnektir. Gürcistan'da iktidar değişikliği yapılmış, iktidara batı yanlısı Miheil Saakaşvili geçmiştir. Azerbaycan ise batıya entegrasyon yapmış, ancak Rusya ile de ilişkileri

korumaya çalışmıştır. Saakashvili, 8 Ağustos 2008’de, kendi ülkesinde, Güney Osetya ve Abhazya’nın iki ayrı eyaletini devlet birliğine yeniden entegre etmek için yıldırım saldırısı ile müdahale etmiştir. Ancak bu saldırı, Rus ordusunun ve yerel milislerin karşı saldırısı nedeniyle başarısız olmuştur (Aksoy, 2021, s.8). 2005 yılında Kırgızistan’daki “Lale Devrimi”, 2004 yılında Ukrayna’daki “Turuncu Devrim” ve 2003 yılında Gürcistan’daki “Gül Devrimi” Rusya’nın kendi etki sahasında güç kaybetmesinin işaretleri olmakla beraber, Rusya kendi psikolojik egemenlik sahası içinde ABD tarafından yönlendirilen baskı altına girmiştir. Şubat 2007’de Münih Güvenlik Konferansı’nda NATO’nun doğuya doğru ikinci genişlemesine atıfta bulunarak yaptığı vurgu da, Rusya’nın jeostratejik alanına müdahaleye daha fazla izin vermeyeceğine dair uyarılar yapan Putin, bu uyarıların ardından, Rusya ve Gürcistan arasında meydana gelebilecek çatışmalardan çekinmemiştir (Golts, 2018, s.9).

Rusya’nın konvansiyonel savaşa dönüşen çatışmacı yaklaşımının nedeni, Gürcistan’ın Batı ile yakınlaşması ve bir Kafkasya devletinin NATO’ya katılma çabalarından kaynaklanan jeopolitik ve jeostratejik çıkarlarla ilgili olmuştur. Rusya, silahlı güç kullanarak bölgedeki kendi etki alanını korumak için Batı’nın ilerlemesine kararlı bir şekilde tepki vermiş, Güney Osetya ve Abhazya’yı egemen devletler olarak tanımıştır. Buna karşın, Gürcistan devlet başkanı Saakaşvili’nin kendi ülkesindeki ayrılıkçı çatışmaları askeri güç kullanarak çözme isteğinin başarısız olması ve ortaya çıkan Rusya-Gürcistan savaşı, Avrupa’nın doğu sınırlarının siyasi olarak ne kadar istikrarsız olduğunu göstermiştir (Aksoy, 2021, s.9). Rusya’nın, Gürcü şarapları, maden sularını yasaklaması ve 2006 yılındaki gaz boru hattı patlamaları Rusya’nın, ABD ve NATO ile yakın bağları nedeniyle Gürcistan’a yaptığı baskının bir aracı olarak yorumlanmıştır (Aksoy, 2021, s.19).

Yine bu dönemde Rusya, Azerbaycan petrollerini Türkiye üzerinden Batı piyasalarına aktaracak olan BTC projesine şiddetle karşı çıkmıştır. Batı, bu projeye hem kendi enerji alternatifini oluşturmayı hedeflemiş, hem de bölgede Rus tekeli zayıflatmaya çalışmıştır. Rusya’nın Gürcistan üzerindeki baskısının diğer bir nedeni ise bölge enerji projelerine tehdit oluşturmakla kendisine alternatif olabilecek ve Batı’yı kendisine olan enerji bağımlılığından kurtaracak enerji projelerini engellemek olmuştur. Rusya’nın zaman zaman AB devletlerine doğal gaz akışını keseceği iddiası buna bir örnektir (Macit, 2020, s.16). Azerbaycan, Rusya için, Güney Kafkasya’da doğal gaz ve petrol açısından büyük rezervlere sahip olması ve aynı zamanda Hazar

Denizi'ne kıyısı olması gibi birçok nedenden ötürü önemlidir. 1994 yılında Azerbaycan ve Batı devletleri arasında "Asrın Anlaşması" imzalanırken Rusya, Yeltsin'in emrini yayınlarak Rusya'nın anlaşmadan dışarıda kalma ihtimaline karşın Hazar denizi'nde menfaatlerini korumak için gerekli tüm tedbirleri alacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Rusya hem BDT çerçevesinde Azerbaycan'la sıkı ilişkiler yürüterek hem de Dağlık Karabağ Sorunu, Hazar'ın statüsü ve boru hatları rekabeti üzerinden birçok konuda Azerbaycan dış politikasını etkileyerek, Azerbaycan'ı Türkiye başta olmakla diğer Batı ülkelerinden uzak tutmaya çalışmıştır. Bu dönemlerde Türkmenistan ve Azerbaycan arasında gerçekleştirilimesi planlanan ve Türkmen gazını Türkiye ve Avrupa devletlerine iletecek olan THBHP Rusya tarafından engellenmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın BDT'dan çıkması, zengin enerji kaynaklarının işletilmesiyle ilişkili, Batı devletleri ve Türkiye'ye yaklaşma politikaları sonucunda, 1993 yılında milliyetçi iktidara karşı darbe bile yapılmıştır. (İsmayilov, 2013, s.99). Dahası sonraki dönemlerde, Türkiye-Azerbaycan arasında yakınlaşma olduğu zaman Kremlin Ermenistan-Azerbaycan sınırında provokasyonlara el atmıştır. Nitekim 2008 yılında Gürcü yönetiminin Güney Osetya bölgesine karşı başlattığı saldırıya karşı Rusya'nın Gürcistan topraklarına girerek askeri operasyonu başlatması, Azerbaycan'ın Batıya yönelik politik tutumunu tetiklemiştir. Azerbaycan yönetimi Rusya'nın Dağlık Karabağ Sorunu nedeniyle Gürcistan'da olduğu gibi bir baskıya maruz kalmamak için Batı'ya dönük politika yoluna girmiştir. Azerbaycan'ın Batıya dönük dış politikası ve NATO ile ilişkilerinin canlanması Rusya için kaygı uyandırmıştır. Rusya, 2007 başı itibariyle Azerbaycan'a sevk ettiği gazın fiyatını iki katına çıkarmıştır. Azerbaycan yönetimi Rusya'nın beklemediği ölçüde sert bir tepki vererek Rusya'ya yaptığı petrol sevkinin kesmiştir. Rusya, Azerbaycan'ın bu tutumu sonucunda tamamen Batıya yöneleceği endişesiyle sert tutumundan vazgeçmiştir. İlham Aliyev ve Putin arasında resmi olmayan bir ziyaret gerçekleşmiş, bu ziyaret olumlu sonuçlarla tamamlanmıştır. Karabağ Sorunu'ndaki baskın konumunu kullanan Rus yönetimi, Azerbaycan'ı Batı etki alanından uzak tutmaya yönelmiştir. Saldırı, Rusya'nın desteğini alan ayrılıkçı bölgelerin Rusya'nın askeri gücünden de yararlanabileceklerini göstermesi açısından bir uyarı olarak algılanmış ve Rusya'nın askeri gücünü Ermenistan lehine Karabağ için de kullanabileceğinin sinyalini vermiştir. Bir yandan da saldırı karşısında NATO'nun ve de Batılı ülkelerin Gürcistan'a yardım edememesi veya etmemesi de Azerbaycan için bir diğer uyarı olmuştur. Son olarak bölgeye yönelik saldırının BTC boru hattının

güvenliğini için risk oluşturması da üçüncü tehdit unsuru olmuştur. Bu tehdit algılaması Azerbaycan'ın Batılı ülkelerle yakınlaşma politikasında dönüm noktası olurken, 2009 yılında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde “Bayrak Krizi” sebebinden yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerini yeniden onarmaya çalışmıştır (Beşikçi, 2016, s. 250). 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'a müdahale etmesinin bir sebebi de bu ülkenin Batıya olan ilgisini sınırlandırmak olduğu için, Türkiye bölgede siyasi mevcudiyeti gereği Azerbaycan'la ilişkilerini yeniden yapılandırmış ve bundan dolayı beş günlük Rus-Gürcü çatışması Türkiye'nin Kafkaslar politikasının bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü, yukarıda da ifade edildiği üzere Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan arasındaki en önemli bağ enerji alanındadır ve Azerbaycan'ın doğalgaz projeleri Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmaktadır. BTC, TANAP, Lapis-Lazuli, TRACECA gibi doğalgaz, petrol ve ulaşım projeleri Gürcistan üzerinden Türkiye'ye geçmektedir. Gürcistan bölgede Azerbaycan ve Türkiye arasındaki enerji güvenliği ve ulaşım konusunda iki ülkeyi birbirine bağlayan ülke konumundadır. Rus-Gürcü çatışması bir yandan Rusya'nın jeostratejisiyle ilgili olurken, bir yandan da enerji projeleriyle ilgili olmuştur. Enerji projelerine tehdit yaratan diğer bir çatışma ise 4 Nisan 2016'da Karabağ'da Ermenistan-Azerbaycan arasında gerçekleşen “Nisan Savaşları” ya da “4 Günlük Savaş” olmuştur.

4.3.2 2016'da Yaşanan “4 Günlük Savaş”

Güney Kafkasya boru hattı projelerinin, zengin enerji kaynaklarının ve tarihi İpek Yolu'nun geçtiği bir bölge olduğu için stratejik bir öneme sahiptir. Rusya, Türkiye-Azerbaycan arasında yakınlaşma olduğu zaman Karabağ Sorunu nedeniyle Ermenistan-Azerbaycan sınırında provokasyonlara el atmıştır. Bu nedenle Dağlık Karabağ Sorunu bölgedeki enerji projelerinin güvenliği için tehdit niteliği taşımıştır (Seferov ve İbadov, 2007, s.169). Azerbaycan'ın hem AB hem de Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlaması, Türkiye'nin; Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Karabağ Sorunu'na yönelik dış politikasında hem çözüm odaklı hem de enerji merkezli bir dış politika izlemesine neden olmuştur (Hodalogulları ve Aydın, 2016, s.99). Bu açıdan Türkiye'nin çözüm odaklı tutumuna etki eden bazı faktörler olmuştur. Bunlardan biri de Ermenistan'ın giderek askeri gücünü arttırması ve silahlanmasıdır. Dağlık Karabağ

Sorunu enerji güvenliğini doğrudan etkilerken, Ermenistan'ın sorunun çözümünden yana olmayışı ve aksine daha da silahlanması devam eden gerginliğin artacağı sinyali vermiştir. Ateşkes sonrası dönemde Ermenistan Azerbaycan'a karşı güvenlik oluşumlarında yer almış, ordusunu modernleştirmeye ve silahlandırmaya başlamıştır. Ermenistan genel bütçesine göre, 2007-2009 yıllarında silahlanmada dünyada sekizinci sırada yer alırken, 2013 yılında ise dünya üçüncüsü olmuştur. (Abbasov, 2020, s. 1391). Ermenistan'ın askeri bütçesi 2001'de 65, 2002'de 75 milyon Amerikan Doları olmuştur. Bu bütçe 2014'te 472 milyon Amerikan Dolarına yükselmiştir. Dünyadaki Ermeni diasporaları ve Rusya, Ermenistan'ın askeri bütçesini arttırmasına büyük katkı sağlamıştır (Abbasov, 2020, s. 1391). Z. Brzezinski'nin, ABD'nin yurtdışı siyasetini etkileyen lobilerin en etkili olanları Yahudi, Yunan ve Ermeni lobileri olduğu kanısından yola çıkarsak, bu bağlamda Ermeni lobileri Ermenistan'ın silahlandırılmasında ABD'den destek alma konusunda başarılı olduğunu da söyleyebiliriz (Brzezinski, 2005, s.29). Almanya'da faaliyet gösteren Uluslararası Kongre Merkezi (UKM) teşkilatının hazırlarken her bin kişiye düşen asker sayısı, GSYİH'da silahlanma masrafları, askeri harcamalar, sağlık harcamaları, ordunun sayısı ve ağır silahları göz önünde bulundurulan, Küresel Askerileşme Endeksi (KAE) raporuna göre ise Ermenistan Avrupa'nın en çok silahlanan devleti olmuştur. 2015-2017 yıllarında Ermenistan bu listenin başında yer almıştır (Cabbarlı, 2017, s.136). Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SUBAE) verilerine göre ise Ermenistan, 2016-2020 yılları arasında toplam silah ithalatının yüzde 94'ünü Rusya'dan yapmıştır (Levent Özdemir, 2021, s.91). Ermenistan'ın silahlanması Türkiye açısından bölgede gerginliğin devam edeceği ve çeşitli tehditler taşıyacağı sinyali verirken, buna karşılık Türkiye, Azerbaycan ordusunun modern silahlarla donatılması ve askeri eğitimine önem vermiştir. Böylece Azerbaycan, Türkiye ile ilişkiler kapsamında yeni silahlar ithal etmenin yanısıra askeri eğitim konusunda da ilerleme elde etmiştir. Fakat buna rağmen Azerbaycan ve Ermenistan arasında çıkan çatışmalar enerji boru hatlarının güvenliğini tehdit eder nitelikte olmuştur.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1994'den beri devam eden ateşkes sürecinde pek çok ihlal ve ufak çaplı çatışmalar yaşanmışsa da, ateşkes sürecinin en ciddi ihlali 2-5 Nisan 2016 yılında gerçekleşen "4 Günlük Savaş" sonucunda yaşanmıştır. Boyutu ve sonuçları itibariyle öncekilerden çok farklı olan bu savaşta en yoğun çatışmalar 2 Nisan'da gerçekleşmiş ve çatışmaya paralel olarak medya ve

sosyal medyada da müthiş bir propaganda savaşı yapılmıştır (Asker ve Özpınar, 2021, s.87). Ermenistan'ın askeri provokasyonuna karşı Azerbaycan tarafının saldırısı çok etkili olmuş ve Azerbaycan ordusu Ermenistan'ın askeri teçhizatını ve insan gücünü yok ederek birçok stratejik mevziyi kurtarmayı başarmıştır. Ancak Rusya savaşa müdahale ederek Azerbaycan tarafını savaşı durdurmaya zorlamış ve işgal altındaki toprakların tamamen kurtarılmasına izin vermemiştir (Paşa, 2021, 207). Azerbaycan ordusu, Talış köyü (Terter bölgesinde) ve düşman kontrolündeki sekiz mevki işgalden kurtarsa da, süreç içerisinde Talış köyü yeniden Ermenilerin eline geçmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanı, 3 Nisan günü, Ermeni birliklerinin Azerbaycan yerleşim yerlerinden çekilmeleri ve saldırıyı sonlandırmalarını isterken Ermenistan tarafı, Azerbaycan'daki doğal gaz ve petrol boru hatlarına saldırı düzenleyeceğini açıklamıştır (Asker, Özpınar, 2021, s.87). Ermenistan bu saldırıyla sadece Azerbaycan'ın enerji güvenliğini değil, aynı zamanda Türkiye, Gürcistan ve hatta Avrupa'nın enerji-ulaşım güvenliğini tehdit etmiştir. Karabağ'da Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının, Türkiye ve AB enerji güvenliğini tehlike altına atmasından dolayı, AB gelecekte de Karabağ'da böyle bir durumun yaşanmasından endişe duymuştur (Salmanov, 2020, s.52). Türkiye'nin bu bölgede etkinliğini araştırırken söyleyebiliriz ki, Azerbaycan Avrupa'nın enerji güvenliğinin önemli bir parçası, Türkiye ise bu güvenliğin korunmasında en önemli bölgesel güçtür. Dolayısıyla, enerji güvenliği Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin boyutlarını aşarak uluslararası bir nitelik de kazanmıştır. Bu sebeple Türkiye açısından bölgede istikrarın sağlanmasına gerek duyulmuştur (Salmanov, 2020, s.52). Azerbaycan-Ermenistan arasında Türkiye ve AB ülkelerinin enerji güvenliğini tehlike altına atan diğer bir çatışmaysa 12 Temmuz 2020 yılında Tovuz'da gerçekleşmiştir.

4.3.3 2020'de Yaşanan Tovuz Çatışması

Nisan 2016'daki Dört Gün Savaşı'ndan sonra Temmuz 2020 yılına kadar da her iki taraftan kayıpların yaşandığı ateşkes ihlalleri devam etmiştir. Bu dönemde Ermenistan siyasi eliti içindeki şahin kanada mensup olan Nikol Paşinyan, Nisan-Mayıs 2018'deki toplumsal olayların neticesinde halk seçimiyle iktidara gelmiştir. Ermenistan'daki iktidar değişiminden sonra bölgede bazı gelişmeler yaşanmıştır. Paşinyan yönetiminde Savunma Bakanı olan David Tonoyan, 30 Mart 2019'da New

York'ta Amerikalı Ermenilerin düzenlediği bir toplantıda “güvenlik veya barış için toprak” formülasyonunun yerine “yeni topraklar için yeni bir savaş” formülasyonunu benimsediğini böylelikle siperlerden, sürekli savunma durumundan kurtulacaklarını ve çatışmaları düşman topraklarına taşıyabilecek birliklerin sayısını artıracaklarını ifade etmiştir. Bu açıklamalar Azerbaycan için yeni toprak işgali tehditleri sinyalini vermiştir. 5 Ağustos 2019'da Paşinyan Karabağ'daki *de facto* Ermeni yönetiminin başkent olarak nitelendirdiği Hankendi'nde halka yaptığı bir konuşmada, “Artsakh (Karabağ) Ermenistan'dır, o kadar” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bunun ardından halk arasında Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakını ifade eden “birleşme” sloganı kullanılmaya başlanmıştır. Sonrasında 31 Mart ve 14 Nisan 2020 tarihlerinde Karabağ'daki *de facto* Ermeni yönetiminin bir “genel seçim” düzenlemesi Azerbaycan'ın sert tepkisine neden olmuş, Ermenistan hariç hiçbir ülkenin ve uluslararası kuruluşun tanımadığı seçim hakkında AB oldukça sert bir kınama metni yayımlamıştır. AGİT Minsk Grubu ise seçimi tanımadığını bildirmiştir. 28 Mayıs'ta Paşinyan ve Harutyunyan arasında gerçekleşen ilk resmi görüşmede, Harutyunyan Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesinin niteliksel olarak yeni bir evreye gireceğini” ifade etmesinin ardından, 6 Temmuz 2020'de Aliyev, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Avrupa ülkeleri ve Avrupa Konseyi, AB ve AGİT gibi Avrupa kuruluşlarını sorunun çözümünde rol almamaları çağrısında bulunmuştur. Aliyev, Azerbaycan topraklarında ikinci bir Ermeni devletinin kurulmasına asla izin verilmeyeceğini, işgal altındaki tüm toprakların işgalcilerinden kurtarılması ve Azerbaycan vatandaşlarının atalarının topraklarına geri dönmesinin gerektiğini ayrıca vurgularken Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne atıf yaparak askeri seçeneğin imkânsız olmadığını açıkça söylemiştir.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerilimi artıran son olay ise 10 Temmuz 2020'de yaşanmıştır. Bu tarihte Paşinyan Ermenistan'ın yeni ulusal güvenlik strateji belgesini kamuoyuna duyururken konuşmasının ulusal hedefler ara başlıklı kısmında “Karabağ'ın hiçbir kısıtlama olmadan kendi kaderini tayin hakkının uluslararası düzeyde tanınmasını vurgulamıştır. Bununla da Karabağ Ermenistan'a birleştirilmeğe çalışılmış ve bu Azerbaycan açısından kabul edilemez bir durum olmuştur. Nitekim Nisan 2016'dan Temmuz 2020'ye kadar geçen sürede Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki artan gerginlik, sonunda 12 Temmuz çatışmalarıyla sonuçlanmıştır (Tuncel, 2020). 12 Temmuz 2020 tarihinde Ermenistan, yeni topraklar işgal etmek ve orada

bulunan enerji-ulaşım hatlarını kontrol altına almak ve Azerbaycan-Gürcistan sınırını ele geçirmek amacıyla Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine saldırıya geçmiştir (Asker, Özpınar, 2021, s.87). Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın verilerine göre, Ermenistan'ın havan topları ve obüslerle aniden gerçekleştirdiği saldırıda Azerbaycan Ordusu'nun askeri personelleri şehit olmuştur. Ardından Rusya, ABD ve Fransa'dan oluşan Minsk Grubu'nun sorunun çözümlü için arabuluculuk yapması hiçbir sonuç vermemiş ve Bakü yönetiminin savaştan başka seçimi kalmamıştır (Gürlü ve Baghirova, 2021, s.573). Daha önce de Ermenistan tarafından defalarca bu bölgede Azerbaycan'ın sivil ve askeri yerleşim yerlerine saldırılar yapılırsa da, 12 Temmuz'da yapılan bu saldırı "4 Günlük Savaş"tan sonra bölgede yaşanan en büyük çatışma olarak kayıtlara geçmiştir. Burada en önemli konu son derece önemli projelerin, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortaklaşa gerçekleştirdiği Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının, Bakü-Tiflis-Kars demir yolunun ve TANAP'ın başlangıcı olan Güney Kafkasya doğal gaz boru hattının geçtiği bir bölgedir. Bu sebeple Ermenistan, bu savaşı başlatırken müttefiklerinin desteğini almayı, bu sayede Azerbaycan'ın ekonomik gücünü yıpratmayı hedeflemiş, bununla beraber, Türkiye'yi savaşın içine çekerek son dönemde daha da gelişen Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini sekteye uğratmayı hedeflemiştir. Tovuz saldırısının nedeni sadece enerji hatlarıylada sınırlı kalmamıştır. Nitekim 2018 yılında, Samvel Karapetyan isimli bir Ermeni araştırmacı Rusya'da "Kuzey Artsah" (Karabağ) adlı bir kitap yayınlamıştır. Kitapta Gazah ve Tovuz bölgelerinde gerçekleştirilen saha çalışmalarından, Ermeni kültürü ve tarihinden, kiliselerinden ve mimari eserlerinden bahsedilmiştir. Nitekim bu bölgeye Kuzey Karabağ adını veren Ermeniler bölgede hak iddia ederken, gelecekte Gence ve Mingeçevir hattını da almayı hedeflemişler. Kapağında "Kuzey Artsah" adı verilen bir haritada Tovuz-Gazah bölgelerini de kapsayan bu kitap Rusya'da, yaklaşık 200 üniversite ve kütüphaneye gönderilmiştir. Ermenistan Tovuz saldırısında sadece enerji güvenliğini tehdit etmemiş aynı zamanda yeni toprakların işgalini de hedeflemiştir (Asker ve Özpınar, 2021, s.89).

12 Temmuz 2020 tarihinde Ermeni silahlı kuvvetlerinin Tovuz bölgesinde gerçekleştirdiği provokasyonlarda boru hatlarına saldırı düzenleneceği iddiası propogantif bir şekilde Rusya tarafından ileri sürülmüş ve Batı'nın enerji güvenliği üzerinde bir etkisini sürdürme mesajını vererek Ermenistanı Batı etki alanından uzak tutumaya çalışmıştır (Paşa, 2021, s.207).

Tovuz provokasyonu enerji güvenliğinin yanısıra, Asya ve Avrupa arasında ağırlıklı olarak Rusya üzerinden yapılan taşımacılık karşısında alternatif oluşturan ve bölge ülkeleriyle beraber AB tarafından benimsenen TRASEKA programına da bir potansiyel tehdit oluşturmuştur (Kazımlı, 2018, s.104).

Rusya, Ermenistan iktidarının kendi ekserininin uzaklaşarak Batıya yönelmesine karşın Türkiye'nin bölgedeki etkinliğine ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple Ermenistan'ın çatışmayı boru hatlarına zarar verebilecek bir biçimde yönetmiş olması Türkiye'nin bölgeye müdahale etmesine de imkân vermiştir. Böylece Rusya Ermenistan'ı siyasi olarak yalnız bırakarak eksenini kendisine döndürmeğe çalışmıştır. Bu sebeple, 2016 yılına kıyasla 2020 yılında gerçekleşen Tovuz çatışmasında Türkiye'nin gerek uluslararası gerek bölgesel düzeyde etkisinin artması ve askeri, siyasi anlamda imkânlarının genişlemesiyle, Güney Kafkasya'da gelişen olaylara karşı aktif tavır alabilmesi için uygun koşulları oluşturmuştur. Türkiye, Azerbaycan ile birlikte Tovuz'daki olaylardan ciddi şekilde rahatsızlık duymuş çatışmanın hemen ardından Türkiye yüksek düzeyli yetkilileri, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan ordusunun mevzilerine düzenlediği saldırıyı kınayan açıklamalarda bulunmuştur. Bu sebeple 2016'da ve 2020' de yaşanan Azerbaycan-Ermenistan çatışması Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'na müdahil olmasını tetikleyen birkaç sebepten biri olmuştur (Paşa, 2021, 207).

Azerbaycan'ın Milletvekili Ganira Paşayeva çatışmanın meydana geldiği Tovuz bölgesinin stratejik önemini vurgulayarak Ermenistan'ın kışkırtma peşinde olduğunu, çatışmanın yaşandığı bölgenin BTC, TANAP ve BTK projelerinin geçtiği yerlere yakınlığına vurgu yaparak Ermenistan'ın bunları hedef aldığını söylemiştir. Bu bağlantıyla Paşayeva, Ermenistan'ın arkasında Rusya'nın olduğunu ima etmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Ermenistan'ın gerçekleştirdiği saldırının bu ülkenin "çapını aşan bir hadise" olduğu şeklindeki açıklamalarından sonra Türkiye'nin çatışmayla ilgili sert tepkisi dikkat çekmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı, çatışmaların başladığı gün olan 12 Temmuz'da, diğer üçüncü aktörlerin hepsinden önce, yaptığı açıklamada, yaşanan olaydan açıkça Ermenistan'ı sorumlu tutmuş ve Ermeni tarafının bu tür tehlikeli taktiklerden vazgeçmeli olduğu yönünde açıklama yapmıştır. Ayrıca Ermenistan'ın kendi kapasitesini aşan emeller uğrunda çaba göstermesinin bölgedeki barış ve istikrarın önündeki en büyük engeli oluşturmasına vurgu yapılmıştır. Son olarak, Ermenistan'ın saldırgan milliyetçilik anlayışının yeni

bir tezahürü olan bu eyleme karşı Türkiye'nin toprak bütünlüğünü koruma mücadelesinde tüm imkânlarıyla Azerbaycan'ın yanında yer almaya devam edeceğini söyleyerek açıkça Azerbaycan'dan yana bir tavır sergilemiştir (Tuncel, 2020).

12 Temmuz saldırılarının ardından Türkiye Ermenistan'ın bölgede isiriksizlik yaratan ve boru hatları güvenliğini tehlikeye atan eğilimlerini sert bir şekilde kınamıştır. Türkiye, 3 ay gibi kısa bir süre sonra ortaya çıkan II. Karabağ Savaşı'nda yapılan açıklamalar üzerine tutarlı davranarak Azerbaycan'a askeri ve siyasi desteğine devam etmiştir. Bölgesel ve küresel güçleri de etkileyen bu savaşta, Türkiye bölgesel ve küresel güçlerin Azerbaycan'ı olumsuz yönde etkileyerek savaşı durdurma eğilimlerini engellemiş ve dolayısıyla işgal altındaki toprakların kurtarılmasında Azerbaycan'a önemli derecede askeri ve siyasi destek sağlamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNDA TÜRKİYE’NİN SİYASİ VE ASKERİ DESTEĞİ

5.1 II. Karabağ Savaşı’nda Türkiye’nin Rolü

Türkiye’nin II. Karabağ Savaşı’ndaki çözüm odaklı tutumu 1990’lı yıllarda değişen dış politika önceliklerinin bir sonucu olmakla birlikte, I. Karabağ Savaşı sonrası dönemde uygulanmaya başlanmıştır. Fakat 2009 yılında Ermenistan’la normalleşme süreci Türkiye’nin bu politikadan uzaklaşmasına dair yorumların yapılmasına neden olmuştur. Ancak, Azerbaycan’la ilişkilerin zarar görmesi ve Ermenistan’la normalleşmenin imkânsız oluşu sebebiyle 2010 yılından itibaren ilişkiler stratejik ortaklık çerçevesinde yürütülmüştür. Bir yandan da enerji merkezli ilişkilerin gelişmesi Azerbaycan’ın ciddi derecede Türkiye ve Avrupa enerji arz güvenliğini sağlamasına zemin hazırlamıştır. Böylece II. Karabağ Savaşı öncesi süreçte bölgede yaşanan çatışmalara karşın enerji güvenliğinin sağlanması öncelikli bir konu haline gelmiştir. Nitekim 4 Nisan 2016’da dört gün süren Azerbaycan-Ermenistan çatışması enerji güvenliğini tehdit eder bir nitelik taşımış ve Türkiye’nin bölgeyle biraz daha yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Ardından enerji boru hatlarının geçtiği Tovuz bölgesinde 2020 yılında yaşanan Azerbaycan-Ermenistan çatışması yine enerji güvenliğini tehdit etmiş, bu sefer durumun ciddiyeti biraz daha artmıştır.

Bu nedenle Türkiye Azerbaycan’a siyasi ve askeri destek sağlayarak hem bölgedeki enerji hatlarının güvenliğini sağlamayı hedeflemiş, hem de bu durumdan doğan bir fırsatla bölgenin kurtarılmasını ve bu kapsamda Türkiye-Azerbaycan arasında mevcut engelin ortadan kaldırılmasıyla ilgili stratejik bir adım atmıştır. Bu durumda Osmanlı’nın Nahçıvan’la ilgili siyasi tutumuna dayanarak söyleyebiliriz ki, Türkiye’nin Karabağ Sorunu’na çözüm arayışlarının arkasında çok uzun tarihe dayanan bir jeopolitik neden de bulunmaktadır. Nasıl, ki Türkiye Zengezur bölgesinin Ermenistan’a bırakılması nedeniyle Nahçıvan üzerinden doğudaki coğrafi mekanlarla bağlantı kuramamışsa, aynı şekilde eski Dağlık Karabağ Sorunu da Türkiye’nin doğu coğrafyalara açılımını Zengezur’dan sonra engelleyen ikinci faktör olmuştur. Bu sebeple Türkiye’nin Dağlık Karabağ Sorunu’na çözüm odaklı dış politikasının ardında

jeopolitik nedenler de önemli bir faktör olmuştur. Bu jeopolitik tutmun bir devamı olarak, II. Karabağ Savaşı'yla birlikte Rusya ile Türkiye'nin Kafkaslarda Zengezur'a uzanan "uyumları" ve ABD'de seçimlerin oluşturduğu fırsat, bu bölgede Azerbaycan'ın zaferine yol açmıştır. Rusya bu koridoru kullanarak sıcak denizlere inmeyi ve Orta Doğu'ya ulaşmayı hedeflemektedir (Demirkollu, 2020, s.135). Böyle bir uzlaşma Erdoğan ve Putin görüşmesinde sağlanmış, İdlib'de yaşanan çatışmalarda Türk-Rus ortak merkezi kurulmuştur. Putin Suriye konusunda her zaman hemfikir olmasalar da, ikili ilişkilerin yüksek seviyede olması nedeniyle Türkiye ve Rusya'nın uzlaşabileceğini vurgulamıştır (Patan, Tüfekçi, 2020, s.16). Zira 10 Kasım 2020 tarihinde ateşkes antlaşması imzalandıktan sonra, Karabağ'da 11 Kasım 2020 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında ateşkes antlaşmasının şartlarının sürdürüldüğünü denetlemeleri amacıyla Türk-Rus Ortak Merkezi'nin kurulması için uzlaşma sağlanmıştır. Diğer yandan imzalanan ateşkes antlaşmasının şartlarına uyum sağlanıp sağlanmadığını denetlemek amacıyla Ağdam'da, Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi kurulmuştur. Merkezde 60 Türk, 60 Rus olmak üzere toplam 120 asker görev yapmıştır (Çeliksoy, 2021, s.129). Bu uzlaşıdan sonra, Rusya Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümünde rol oynayan yegâne aktör olmaktan çıkmış ve Rusya'yla beraber Türkiye de çözüm sürecinde rol oynamıştır. Bu sebepten sorunun çözümünde Türk-Rus uzlaşısı gözardı edilemez bir durumdur. Bu çerçevede her iki ülke, bölgedeki sorunları batılı ülkeleri dışlayarak çözerken, karşılıklı kazanç elde etmeyi hedeflemektedirler. Bu sebeple Rusya, etkisi alanında olan Kafkasya bölgesine 2018 yılından sonra Türkiye'nin girmesine ses çıkarmamıştır. Bunun en büyük nedeni Ermenistan iktidarındaki Nikol Paşinyan'ın, ABD ve Fransa ile ilişkilerini geliştirerek Rusya'ya olan bağlarından kurtulmak istemesi olmuştur. Rusya için Türkiye'nin Kafkasya'da yeni bir aktör olması Ermenistan'ın yeniden Rusya eksenine girmesine yardımcı olmuştur. Ancak Rusya bu durumu kontrollü bir şekilde yürütmüştür. Rus paralı asker grubu Wagner'in sözde sahibi Yevgeny Prigozhin bir röportajında, Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ı eleştirmiştir. Bölgede ABD ve Fransa'nın olması yerine Türkiye'nin olmasını daha uygun gördüklerini açıklamıştır ("Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh", 2020). Rusya'nın böyle bir tutum geliştirmesinde, 2015 yılından itibaren Ermenistan'ın Gürcistan gibi ekseninin batıya kayması ve Rusya'nın güdümünden çıkmak istemesi etkili olmuştur. Bu ayrıca Moskova'nın 2016 yılında kısa süreli de olsa Azerbaycan'ın yanında yer almasına neden olmuştur. Sonuç olarak yukarıda da anlatıldığı üzere 2016 yılının Nisan ayında

Ermenistan'ın Batı'dan aldığı güçle Karabağ'da ve sınır bölgesinde provokasyonlarını artması sonucunda Azerbaycan ordusu Ermenistan ordusu ile "4 Günlük Savaş"a girmiştir. Savaş sırasında Erivan yönetimi Kremlin'den istediği desteği alamamıştır. Erivan'ın savaş sırasında Moskova ile yaptığı görüşmeler ve yeniden Rusya eksenine dönmesi savaşın durmasını sağlamıştır. Ancak 2020 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan mevzilerine saldırı yapması ve bölgedeki enerji projelerine tehdit oluşturmasının ardından, üç ay gibi kısa bir süre sonra 27 Eylül 2020 yılında Azerbaycan-Ermenistan arasında geniş çaplı II. Karabağ Savaşı'nın yaşanmasını tetiklemiştir. Böylece II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin bölgedeki etkisinin artması ve Azerbaycan'ın askeri yolla işgalde olan topraklarını kurtarmaya yönelik adımları, Ermenistan'ın ekseninin Batı'dan Rusya'ya dönmesine sebep olmuştur ("Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh", 2020).

Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere Batı yanlısı olan Paşinyan iktidarının yönetiminde Savunma Bakanı olan David Tonoyan'ın, New York'ta Amerikalı Ermenilerin düzenlediği bir toplantıda, "güvenlik veya barış için toprak" formülasyonunun yerine "yeni topraklar için yeni bir savaş" formülasyonunu benimsediğini ve çatışmaları düşman topraklarına taşıyabilecek birliklerin sayısını artıracaklarını ifade etmesi Rusya için bir tehdit olarak algılanmıştır (Tuncel, 2020). Böylelikle ABD'nin kendi etki alanına müdahale etme isteğine karşın Rusya, II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı Azerbaycan'a karşı yalnız bırakmıştır. Bu sebepten Rusya, Türkiye'nin bölgeye müdahale etmesine ses çıkarmamış, hatta bu dönemde Rusya Türkiye'yi bir müttefik olarak görmüştür. Bu sebeple, II. Karabağ Savaşı'nda bir Türkiye-Rusya uzlaşısından söz edilebilir. Ancak hızla ilerleyen ve müttefiklik seviyesine yükselen Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin, Rusya açısından ne kadar tehdit olarak algılanacağı bölgedeki istikrarın devam edip etmeyeceğini gösterecektir ("Russia, Turkey have common objective in Karabakh", 2020).

Bölgede istikrarın sağlanmasında bazı bölgesel ve küresel faktörler de etkin olacaktır. Nitekim Batılı ülkeler de Türkiye gibi doğuya açılmak için Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan koridorunu tek güvenli koridor olarak değerlendirmektedirler. Bu bağlamda, 2008 yılında yaşanan Rus-Gürcü Savaşı Batılı ülkeler ve Asya'yı birbirine bağlayan bu koridorun güvenliğini önemli derecede sarsarak, Batılı ülkelerin ve Türkiye'nin, Gürcistan'a alternatifi olabilecek yeni bir güvenli ticaret koridoru arayışına girmelerine sebep olmuştur. Rus-Gürcü çatışmasıyla başlayan yeni bir

koridor arayışının, II. Karabağ Savaşı'na kadar olan dönemde herhangi bir alternatifinin oluşturulmadığı gözönünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin enerji ihracatı yapması sebebiyle AB'yle beraber bu alternatif arayışının II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin müdahil olmasına etki eden en önemli sebeplerden biri olduğu söylenebilir (Wakızaka, 2021, s.36; Kasım, 2009, s.192). Yeni petrol kaynakları arayışı nedeniyle petrol şirketleri aracılığıyla Hazar petrolüne yatırım yapan ABD açısından ise, yeni bir savaşın yatırımlarını tehlikeye atma riski Azerbaycan ve Ermenistan arasında kalıcı bir barış ve ilişkilerin geliştirilmesini tercih etmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi daha fazla bölgesel entegrasyon sağlayacak ve ABD'nin bölgedeki etkisini artıracak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (Eminoğlu ve Deniz, 2021, s.251). ABD'nin bu tutumu Türkiye'nin Kafkaslarda istikrarın sağlanması isteğiyle de örtüşmektedir. Nitekim savaş sonrası Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin yumuşamasına dair medyaya yansıyan bilgiler ve Azerbaycan Milletvekillerinin Erivanı ziyaret etmeleri, artık bu sürecin başladığının bir işaretidir. Bu duruma olumlu yanaşmayan Ermeni devlet yetkililerinin tutumuna baktığımızdaysa, bu tutumların Rus yanlısı bir politikadan hareketlendiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü Rusya kendi çıkarları açısından çatışmanın kendi kontrolünde ve çözümsüz kalmasına dikkat ederken, ABD bölgeye yönelik çıkarlarının tehlikeye girmemesi için bölgede kalıcı bir barışı desteklemiştir. (Gamaghelyan, 2010, s.46). Rusya'nın meselenin çözümsüz ve kendi denetiminde kalmasına dikkat etmesinin sebebi, çözümün ardından, Ermenistan'ın Moskova'ya bağımlılığının azalması tehlikesi ve Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji sayesinde, Avrupa ve ABD ile yakınlaşma ihtimalinin artması ve AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığının azalma tehlikesi olmuştur (Söker, 2017, s.563). Bu sebepten Rusya, Güney Kafkasya'daki eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin ekonomileri üzerinde hem doğrudan yatırımlar hem de stratejik ihracat yollarının kontrolü ile uzun süredir bölgeyi kontrolü altında tutmaktadır (Oskanian, 2013, s.134).

Buna karşın Azerbacan'ın dış politika önceliklerinden, ABD ve Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarından yola çıkarsak üçlü bir uzlaşının olduğunu, bu uzlaşımın da Rusya çıkarlarına ters düşerek Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltıldığını söyleyebiliriz. Rusya'nın bölgede etkisiz duruma düşmesi ise bölgede Türkiye için yeni imkanlar yaratmakta ve Türkiye'nin bölgedeki kontürölünü arttırmaktadır. Bu noktada söyleyebiliriz ki, Karabağ Sorunu'nun çözümü Türkiye için hem genel

politikaları hem enerji politikası hemde Batıyla ilişkileri açısından önem taşımaktadır. Bununla beraber Karabağ Sorunu'nun çözümü Türkiye'nin hem kendisinin hemde AB'nin garantörü olduğu enerji boru hatlarının güvenliği için stratejik bir adım olmuştur. Bununla beraber Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan tarafından geri alınması hemde Rusya'nın yıllardır dondurduğu savaşın bitmesine doğru atılmış bir adım olmuştur. Bu süreç içerisinde ekonomik olarak ülkelerin birbirine bağlanması önlenmesi için Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından 3+3 formatında proje ortaya konulmuştur. Bu proje Rusya, Türkiye, İran, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı ulaşım hatları ile Karabağ ve Zengezur koridoru bölgesinden birbirlerine bağlamayı hedeflemektedir ("3+3 formatındaki bölgesel iş birliği platformu", 2021). Burada Türkiye'nin rolü çok büyüktür. Türkiye ve Azerbaycan bölgede yeni bir ekonomik güzergah kurarak bölge ülkelerini ekonomik olarak birbirine bağlamayı ve bu sayede gelecekte olası bir savaşı önlemeyi hedeflemektedirler.

Nitekim, 10 Kasım 2020'de imzalanan bildirinin uygulanması Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde etkili siyasi oyuncuya dönüşmesinde büyük önem taşımıştır. Bununla da Azerbaycan Güney Kafkasya'da güvenilir bir ortak kazanmış ve bu bölgenin geleceğinin şekillenmesinde rol oynamıştır. Türkiye'nin siyasi gelişmelerde yer alması bölgede Rusya'nın politik tekeline sona erdirmiş ve Rusya'yı Güney Kafkasya'da yaşanan politik, ekonomik gelişmelerde eşit ağırlıklı bir taraftara çevirmiştir (Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, s.528).

Türkiye'nin bölgedeki rolüne vurgu yapan Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aleksey Erkhov, Türkiye'nin varılan anlaşmada kalıcı ve geniş kapsamlı çözüm için gerekli şartları sağlayacağı ve Azerbaycan ve Ermenistan halklarının çıkarlarını koruyacak adil bir temel üzerinde uzlaşılacak bir çözüm getirdiğini söylemiştir. Anlaşmaya giden süreçte Rusların ve Türklerin birlikte çalıştığını söyleyen Türk güvenlik yetkilileri, uzun süredir ABD'nin yaptırımları ve Rusya'nın etkisiyle uluslararası alanda Türkiye karşıtı propaganda yürüten Ermenistan'ın, Türkiye'nin adının anlaşmada olmamasını talep etmiş olma ve maddeleri bu şartla kabul etmiş olma ihtimaline karşın Türkiye'nin anlaşma metninde yer almadığı açıklamasını yapmışlardır. Aliyev ise Türkiye'nin Anlaşma metninde resmen yer almamış olsa da 5. Madde'de belirtilen "barış gücü merkezinde" Rusya'yla birlikte yer alacağını söylemiştir. Bunun üzerine Erdoğan, Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan toprakları üzerinde kurulacak olan, ateşkesin ihlâlini önlemeye yönelik tüm tedbirlerin alınacağı

ve Türkiye'nin ateşkesin kontrolü ve denetimi için oluşturacağı Ortak Türk-Rus Merkezi ile ilgili mutabakat zaptının 11 Kasım 2020'de imzalandığını açıklamıştır. Ayrıca savaş devam ederken Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, MİT Başkanı Hakan Fidan ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun Bakü'de, Azerbaycan yönetimi ile irtibatda olması, Türkiye'nin bölgedeki durumu daha rahat kontrol etmesini sağlamıştır ("Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye'nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?", 2020).

Bu yeni gerçeklik Rusya-Azerbaycan, Rusya-Türkiye ilişkileri açısından yeni bir sayfa açmış, kısa vadede Rusya'yı ve Türkiye'yi bölgede ortak çıkarları doğrultusunda işbirliği yapan devletlere çevirmiştir. Sorunun Türkiye-Rusya uzlaşmasında çözüme kavuşması, bölgede sadece Azerbaycan'ın değil, Türkiye'nin de nüfuzunu arttırmıştır. (Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, s.526). Savaş boyunca Türk askeri yetkililerinin devamlı Bakü ziyaretleri, 11 Kasım 2020 tarihinde Türkiye ve Rusya arasında Türk-Rus Ortak Merkezi'nin, 10 Kasım 2020 tarihli ateşkes anlaşmasını denetlemek amacıyla kurulması, savaş sonrası dönemde Zengezur Koridoru meselesinde Türkiye'nin tutumu, yine savaş sonrası Karabağ, Zengezur ve Nahçıvan'ı birleştirecek yolların yapımını ve inşaat işlerini Cengiz, Kolin, Kalyon ve başka Türk şirketinin üstlenmesi, Türkiye'nin Kafkaslar'da mevcudiyetinin bir göstergesidir.

Bu politikanın bir devamı olarak 15 Haziran 2021 tarihinde Şuşa'da Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında "Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi" diye bir metin imzalanmıştır. İmzalanan bu Beyanname, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini temel alarak 9 Şubat 1994'te imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma" ile "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü" ve 16 Ağustos 2010'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" gibi anlaşmalara dayanmaktadır ("Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi", 2021). Şuşa Beyannamesi, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine katkı sağlayarak Türkiye ve Azerbaycan halklarının menfaatlerine hizmet edildiğinin altını çizen, her iki ülkenin kültür, sağlık ve sosyal alanlarda güçlerinin birleştirilmesinin taşıdığı önemin farkında olan, uluslararası stratejik konulardaki

faaliyetlerin karşılıklı şekilde koordinasyonunun gerekliliğini ifade eden bir beyannamedir (“Türkiye ve Azerbaycan arasında Şuşa Beyannamesi imzalandı”, 2021).

5.1.1 II. Karabağ Savaşı’nda Türkiye’nin Askeri Desteği

Türkiye’nin Karabağ Sorun’unun çözülmesinde en önemli rolü, Azerbaycan’a karşı diplomatik tutumunda ve uluslararası hukuk çerçevesinde askeri yardım kararında tutarlı davranışlar sergilemesi olmuştur. Ayrıca Türkiye, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki propoganda savaşlarında da Azerbaycan’a etkili destek sağlamıştır. Ayrıca 1991 yılından itibaren gelişen Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkileri de savaşta olumlu etkilerini göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye ve Azerbaycan arasında karşılıklı askeri ilişkiler konusunda birçok antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmalardan ilki 11 Ağustos 1992 tarihinde “Askeri Eğitim İşbirliği Antlaşması” olmuştur. Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkileri başlatan bu anlaşmanın ilk somut adımı olarak, 200 Azerbaycan askeri Türk ordusuna mensup emekli subaylardan askeri eğitim almıştır (“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun”, 1993). Ardından 2010 yılında iki ülke arasında imzalanan “Stratejik İşbirliği Anlaşması” askeri vurgulara da sahip olmuş ve böylece Türkiye-Azerbaycan arasındaki askeri ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Bu anlaşma, İran ve Ermenistan’ın yakınlaştığı dönemde yapılmış ve bölgede dengeyi değiştiren önemli adımlardan biri olarak kabul edilmiştir. Nitekim ROKETSAN şirketi, Azerbaycan Savunma Sanayisi’nin bazı ürünlerine ilgi göstermesinin ardından 20-24 Şubat 2011 tarihinde ABU-Dabi’de gerçekleştirilen “IDEX 2011 Uluslararası Savunma Fuarı ve Konferansı” sırasında roketlerin ortak üretim modeli ile ilgili iki ülke arasında anlaşma sağlanmıştır. İki ülke savunma teknolojilerinin ortak üretimi ile Güney Kafkasya bölgesinin güvenliği konusunda aynı noktadan baktıklarını göstermiştir. Ayrıca askeri ilişkilerin hızlı şekilde ilerlemesi “kazan-kazan” politikası çerçevesinde ilerlemiştir. Bu doğrultuda Türk subaylar Azerbaycan askerlerine F-16 savaş uçaklarının kullanımı, Azerbaycanlı subaylar ise Türk askerlerine Mig-29 ve SU-25 savaş uçaklarının kullanımı ile ilgili eğitim vermiştir (Türkiye-Azerbaycan Savunma İş Birliğinde Askeri İttifaka, 2017). Bu tür uygulamalar hem Türk hem de Azerbaycan hava kuvvetlerinin savunma kapasitelerini artırması açısından çok önemli olmuştur.

Azerbaycan 2012 yılında ordusunun haberleşme ve uydu sistemlerini yenilemiş, ASELSAN ile bu kapsamda bazı araç gerecini akıllı hâle getirmiş ve drone savarlar edinerek savaş hazırlığında önemli bir avantaj elde etmiştir. Azerbaycan, 26 Haziran 2018’de Roketsan’ın ürettiği hava, deniz ve karadan atılabilen SOM B1 füzesi ve Orta ve uzak menzilli tanksavar silah sistemleri de bu şirketten satın alarak kendi askeri envanterine katmıştır. II. Karabağ Savaşı’nın ardından 26 Haziran 2018 yılında Bakü’de gerçekleşen askeri geçiş töreninde bu füzelere de yer verilmiştir. Dahası Azerbaycan’ın Türkiye’den ithal ettiği Kaplan isimli füze sistemi, Ermenistan’ın saldırılarına karşı hem Karabağ’da hem de Nahçıvan’da savunma amaçlı değerlendirilmiştir. Ayrıca Azerbaycan, Türkiye’den İnsansız Hava Aracı (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Aracı (SİHA) ithal etmiş ve sonraki dönemlerde ise iki ülke arasında yapılan askeri anlaşmalar kapsamında bu askeri malzemeler Azerbaycan’da üretilmeye bile başlanmıştır. İHA ve SİHA’lar II. Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan ordusunun sahada ilerlemesine çok etkili olmuştur (“Dağlık Karabağ: Türkiye, Azerbaycan’ın askeri kapasitesini geliştirmesinde nasıl rol oynadı?”, 2021).

Türkiye, Azerbaycan ordusunu eğitmek ve karşılıklı işbirliğini arttırmak amacıyla 2010 sonrasında Azerbaycan’la birçok ortak tatbikat yapmıştır. Bu çerçevede 13 Eylül 2014 yılında “TurAz Kartalı-2014”, 20 Mart-2 Nisan 2015 tarihleri arasında “TurAz Şahini-2015”, 22 Ağustos 2015 yılında “TurAz Kartalı-2015”, 7-25 Mart 2016 tarihleri arasında “TurAz Şahini-2016”, 28 Mart-8 Nisan 2016 tarihleri arasında “Türkiye-Azerbaycan Ortak Bilgisayar Destekli Tabur Görev Kuvveti Komuta Yeri Tatbikatı”, 18-30 Eylül 2017 tarihleri arasında Azerbaycan’da “TurAz Kartalı-2017”, 3 Eylül 2018 yılında “TurAz Şahini”, 1-3 Mayıs 2019 tarihinde Bakü etrafında “Mustafa Kemal Atatürk-2019”, 8-11 Haziran 2019 tarihinde Nahçıvan’da “Sarsılmaz Kardeşlik 2019” tatbikatları yapılmıştır. Bu tatbikatlar her iki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında karşılıklı işbirliğini arttırmak amacıyla yapılmış, aynı zamanda iki ülkenin ani karar verme ve hızlı müdahale mekanizmini artırması açısından önemli olmuştur (“Sarsılmaz Kardeşlik 2019 tatbikatı başarı ile gerçekleştirildi”, 2019).

Türkiye askeri tatbikatlar ile Azerbaycan ordusunun güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ortak tatbikatlarla Azerbaycan ordusu yeniden yapılandırılmış ve Türkiye askeri eğitim sistemi Azerbaycan ordusuna yansıtılmıştır. Özellikle Azerbaycan ve Ermenistan sınırında bulunan Tovuz şehrindeki 12 Temmuz 2020 yılındaki çatışmaları enerji güvenliği açısından stratejik bir tehdit olarak değerlendiren

Türkiye, iki haftalık bir tatbikat için Türk jetleri ve askerlerini Azerbaycan'a göndermiştir. Türk yapımı silahlı drone ve F16 uçakları Gence ve Tovuz gibi Ermeni saldırısına uğrayan Azerbaycan şehirlerinin korunmasında etkili olmuştur (Patan ve Tüfekçi, 2020, s.31). Ayrıca Türkiye'nin askeri alanda Azerbaycan'la yaptığı işbirliği Karabağ'da hem savaş öncesi Ermenistan tarafından yapılan provokasyonların engellenmesinde, hem de II. Karabağ Savaşı'nda savaşın seyrini değiştirmesi açısından çok etkili olmuştur. Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesine etki eden birkaç faktör vardır. Öncelikle, Azerbaycan'ın Ermenistan ile savaş içinde olması, ordunun daima savaşa hazır olmasını gerekli kılmıştır. İkincisi, Türkiye'nin Azerbaycan ile askeri ilişkilerini geliştirilmesi bölgede Ermenistan'dan gelebilecek herhangi bir askeri tehdit karşısında savunma niteliği taşımıştır. Üçüncüsü, Kafkasya bölgesinin Orta Asya ve Avrupa arasında köprü görevini görmesinden dolayı, Türkiye bölgenin güvenliği ve huzurunun garantörü olarak rol oynamayı hedeflemiştir. Böylelikle Türkiye-Azerbaycan askeri ilişkileri II. Karabağ Savaşı'yla yakından ilintili olmuştur. 27 Eylül 2020 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen II. Karabağ Savaşı, 12 Temmuz 2020 yılında gerçekleşen Tovuz provokasyonundan 3 ay gibi kısa bir süre sonra sınırdaki gerginlik sebebiyle başlamıştır. II. Karabağ Savaşı'ı, 1828 tarihinde Rusya ve İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'ndan sonra Kafkaslardaki parçalanmanın ve Azerbaycan'ın toprak kaybının durdurulduğu ve parçalanmanın önüne geçildiği ilk savaş olmuştur ("Azerbaycan'da Karabağ Zaferi'nin yıl dönümü kutlanıyor", 2021).

Türkiye II. Karabağ Savaşı'nda nötr bir tutum sergilememiş, aksine Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ı desteklemiştir. İki ülke arasında yapılan tatbikatlar Azerbaycan ordusunun modern bir savaş kabiliyeti elde etmesi açısından çok etkili olmuş, Ayrıca II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri desteğinde tutarlı bir tavır sergilemesinin ve doğrudan sahada olmasının sinyali veren durumlar da söz konusu olmuştur.

27 Eylül 2020 yılında II. Karabağ Savaşı başlarken, Rusya yönetimi Karabağ Ermenistan toprağı olmadığı için Azerbaycan'ın bu bölgede askeri operasyon yapmasına tehdit unsuru olarak bakmadığını beyan etmiştir. Ayrıca Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu ve sadece uluslararası düzeyde tanınan Ermenistan topraklarına herhangi bir tehditte bulunulması durumunda müdahale edeceğini açıklamıştır (Zengin, 2021, s.47). Bunun üzerine N. Paşinyan, ulusa sesleniş

konuşmalarının birinde TSK'ne mensup 150 üst rütbeli subayın harekâtın sevk ve idaresinde görev aldığını, ayrıca Özel Kuvvetler Komutanlığı'na (ÖKK) bağlı personelin sahada savaştığını iddia etmiştir (Paşinyan: Türkiye'den 150 üst rütbeli asker Azerbaycan saflarında savaşıyor, 2020). Savaş devam ederken Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın Bakü ziyaretleri ve savaş sonrası TSK'nin, Bakü'de Zafer Törenine katılması Türkiye'nin askeri alanda da Azerbaycan'ı desteklediğinin bir göstergesi olmuştur. II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'a hukuki çerçevede askeri desteği gizli değildir. Nitekim bu destek daha önce yapılan askeri anlaşmalara dayanmaktadır. Başta İHA/SİHA'ların kullanımı hususundaki tecrübe birikiminin aktarılması ve Azerbaycan ordusuna her türlü askeri-teknik yardımın yapıldığına yönelik kuvvetli işaretler bulunmaktadır (Özgen, 2021, s.113). 1994 Bişkek Ateşkesinden günümüze kadar Azerbaycan ordusunun güçlendirmesi için tecrübe paylaşımı yapan Türkiye, II. Karabağ Savaşı'nda Suriye ve Libya'da kullandığı İHA ve SİHA'ların Azerbaycan'a ihracatını sağlamıştır. Bununla yetinmeyen Türkiye, Karabağ'ın stratejik önemi nedeniyle çok değerli bir katkıda daha bulunarak, Barış Planı ve Zeytin Dalı operasyonlarında uyguladığı stratejiyi Azerbaycan'la paylaşmıştır. Bu strateji az bir personel kaybıyla hızlı bir şekilde düşman kontrolündeki mevzilerin elde edilmesini sağlamıştır (İnaç, 2021, s.515).

Zorlu koşullarda çoğunlukla İHA ve SİHA'ların etkin olduğu II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan ordusu, Ermenistan ordusuna ait 4 Smerç çok namlulu Roketatar, 53 Tanksavar, 2 Elbruz operasyonel füze sistemi, 1 TOS termobarik silah, 97 Grad ve 2 Urugan roketatar, 7 S-300 füze sistemi fırlatıcı, 40 OSA ve 14 Zastava Hava Savunma Sistemi, 5 TOR, 22 İHA ve 5 Radyo Elektronik Harp Sistemi'ni imha etmiştir. Ayrıca, 287 tank, 69 piyade savaş aracı, 5 SU-25 tipi savaş uçağı, 63 Havan, 315 farklı kalibreli Top, 252 Kamyon, 10 özel araç ile birlikte Ermenistan birliklerine ait 7 komuta noktası ve 11 mühimmat deposu da Azerbaycan ordusu tarafından imha edilmiştir. Sonuç itibariyle Ermenistan bu yıkım karşısında yaklaşık 4 milyar dolar değerinde bir silah kaybı yaşamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a vermiş olduğu SİHA'lar, bu savaşta Ermenistan ordusuna büyük zarar vermiş ve ağır kayıplar sonrasında Ermenistan'ın teslim olmaya mecbur olmuştur. Askeri ve siyasi desteğin sonunda Azerbaycan ordusunun Şuşa'yı işgalden kurtarmasıyla tüm bölge kontrol altına alınmış ve Ermenistan ateşkes imzalamak zorunda kalmıştır. Askeri operasyon

halinde 44 gün devam eden II. Karabağ Savaşı'nda 5 il, 4 kasaba ve 286 köy kurtarılmıştır (Levent Özdemir, 2021, s.96).

10 Kasım 2020'de II. Karabağ Savaşı'nı bitiren ateşkes Antlaşmasına göre; Öncelikle, Azerbaycan ve Ermenistan tarafı mevcut kontrol alanlarını korumakla beraber, Ermenistan Ağdam ve Kazah bölgesindeki toprakların işgalini durdurup 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan'a teslim edecektir. İkincisi, Ermenistan ordusunun geri dönmesiyle birlikte Rusya'nın barış güçleri Laçın koridoruna yerleşecektir. Üçüncüsü, Nahçıvan ve Azerbaycan arasında durdurulmuş iletişim hatları yeniden işlerlik kazanacaktır. Dördüncüsü, beş yıl içerisinde Rusya barış birlikleri bölgede kalacaktır. Beşincisi, sürenin bitmesinden sonra eğer ilgili devletler talep ederlerse Rusya yeniden beş yıl daha bu bölgede kalmaya devam edecektir (Çeliksoy, 2021, s.128). Anlaşmada, Ermenistan'ın Kelbecer'i, Ağdam'ı, Laçın'i aşamalı olarak boşaltması ve Azerbaycan'a teslim etmesi, Madrid ilkelerinde yer alan 7 bölgenin 5+2 şeklinde boşaltılmasını somut hale getirilmesidir. Buna göre Azerbaycan, askeri yolla geri aldığı 4 bölgenin yanında çatışma olmadan da 3 bölgeyi işgalden kurtarmıştır (Suyundikov, 2021, s.141). İlâveten Nahçıvan ile Azerbaycan arasında, Ermenistan'dan geçmesi gereken bağlantı yolu olan Zengezur Koridoru'nun açılması da anlaşma maddeleri arasında yer almıştır ("Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye'nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?", 2020). Ateşkes anlaşması Madrid ilkelerine benzemektedir. Ancak II. Karabağ Savaşı bittikten sonra bölgeye Rus barış birliklerinin gelmesi, Madrid ilkeleri'yle aynı değildir. Çünkü Azerbaycan tarafı, Madrid ilkelerinden farklı olarak Dağlık Karabağ'ın kendi kaderini belirleme hakkını ve Azerbaycan topraklarında "Dağlık Karabağ" gibi ayrılıkçı bir rejimin mevcudiyetini tanımamıştır. Bundan dolayı Azerbaycan, bölgeye Rus barışçı birliklerinin gelmesinden sonra anti-terör harekatı yapabilmiş ve savaş sonrasında bölgede kalan küçük silahlı grupları bölgeden uzaklaştırmıştır.

Savaş bittikten hemen sonra bölgeye barış birliklerin gelmesi tartışılırken, NATO barış birlikleri de tartışma konusu olmuştur. NATO barış birliklerinin bölgeye gelmesi Rusya tarafından olumlu karşılanmamış ve bölgeye Rus barış birliklerinin gelmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Bölgeye Rus barış birliklerinin gelmesinin ardından, resmi olarak Rusya'nın barış koşullarını sağlamaktan yana bir tutum sergilemesi beklenirken, Rusya barış birliklerinin bölgede uzun süre kalabilecekleri ve

bu nedenle barış anlamında yararlı olamayacakları şeklinde yorumlar da yapılmıştır. Bu yorumlara göre; Gürcistan-Rusya Abhazya Sorunu'nda da Rusya bölgeye 1800 kişiden oluşan barış gücü göndermiş, fakat uzun süre barış birlikleri bölgede kalmış ve barışın tesisinde beklenen gelişmeyi yaratamamışlardır. Buna karşın Türkiye, savaş sonrasında Dağlık Karabağ'ın statüsünün ne olacağı konusunda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden yana bir tavır sergilemiştir. Bölgenin nasıl yönetileceği Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında masada tartışılırken, Ankara, Azerbaycan'ın talep etmesi hâlinde hem diplomatik hem de askeri olarak Azerbaycan'ı destekleyeceğini vurgulamıştır. Bu durumda Azerbaycan'ın Batı ve Doğu arasında dengeli politikadan artık giderek uzaklaşması ve Batı'ya dönük bir politika izlemesi, bundan sonraki süreçte eski duruma göre Türkiye'nin bölgede daha ağırlıklı olarak kontrol sağlayacağını sinyali vermiştir ("Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye'nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?", 2020).

II. Karabağ Savaşı sadece sahada değil enformasyon alanında devam etmiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında devam eden propoganda savaşında da Azerbaycan'a etkili destek sağlamıştır.

5.1.2 II. Karabağ Savaşı'nda Türk Medyası'nın Tutumu

II. Karabağ Savaşı döneminde, birçok Türk muhabir Azerbaycan'da görev almıştır. Yayın yapan muhabirler savaş bitene kadar sıcak çatışmaları haber yapmış, yayın kanalları çeşitli programlarda savaşa dair konulara yer vermiştir. Bu yönüyle Türk medyası, hem Azerbaycan hem Türkiye hem de dünya kamuoyunu bilgilendirme konusunda özveri göstermiştir.

Haber Türk, CNN Türk, Halk TV, A Haber, NTV, Ülke TV, TRT 1 ve Haber Global adlı Türk televizyon kanalları ve Türkiye'de yayın yapan yabancı haber siteleri; DW Türkçe, BBC Türkçe ve Sputnik Türkiye, Azerbaycan ordusu aleyhinde propaganda yapan sahte Ermeni bloklarınıyla mücadele etmiştir. Haber Türk ve CNN Türk TV kanallarında yayımlanan ve yayın sürelerinin tamamını veya büyük bir bölümünü yalnızca II. Karabağ Savaşı konusuna ayırmıştır. II. Karabağ Savaşı'nın devam ettiği tarihlerde Türkiye ulusal televizyon kanallarının akşam yayın kuşaklarında yayımlanan tartışma programları, kamuya yönelik konuların büyük bir kısmını oluşturmuştur. Bu bağlamda; Haber Türk TV'de yayımlanan 8, A Haber'de

yer alan 7, CNN Türk TV’de yayımlanan 5, Halk TV’de 3, Haber Global’de 3, NTV’de 2, Ülke TV’de 2 ve TRT 1’de 1 olmak üzere, toplamda 31 tartışma programı yapılmıştır (Hüseyin ve Salamov, s.132).

Tablo 3. Yayın Yapan Türk Televizyon Kanallarında II. Karabağ Savaşı Konusunun Yer Aldığı Programlar

Televizyon Kanalları'nın İsmi	Program Sayısı	Programların İsmi
TRT 1	1	Enine Boyuna
Ülke TV	2	En Sıra Dışı, Mustafa Yıldız ile 5. Gün
NTV	2	Ahmed Arpad ile Siyasi İşler, Yorum Farkı
Halk TV	3	Özlem Gürses ile Kayda Geçsin, Perdenin Önü Arkası, Gökmen Karadağ ile Açıkça
Haber Global	3	Senem Toluay Ilgaz ile “Neden?”, Saynur Tezel İle Kayıt Altında, Buket Güler ile "Mesele”
CNN Türk	5	Gece Görüşü, Akıl Çemberi, Ahmet Gündem, Hakan’la Tarafsız Bölge, Semiha Şahin’le CNN Türk Masası
A Haber	7	Yüz Yüze Siyaset, Canan Barlas’la Gündem, Memleket Meselesi, Her Yöne 80 Dakika, Toplumsal Hafıza, Yaz-Boz, Söz Teması
Haber Türk	8	HT 360, Açık ve Net, Teke Tek, Nedir Ne Değildir? Olaylar ve Görüşler, Enine Boyuna, Eren Eğilmez ile Gerçek Fikri Ne? Habertürk Gündem

Kaynak: Hüseyin, K. ve Salamov, N. (2021, s.132). TV Tartışma Programlarında Çarpıtma Unsurları: II. Karabağ Savaşı (Ermenistan-Azerbaycan Çatışması) Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(Özel Sayı), 128-152.

Programlarda süren tartışma konuları kamuoyu bilgilendirme amaçlı olup tüm savaş boyu tekrarlanmıştır. Savaş sırasında en fazla tartışılan konulardan biri, Rusya’nın Ermenistan’ın yanında yer alıp almayacağı meselesi olurken, tartışmaların yapılmasında Ermenistan’ın KGAÖ üyeliği ve geçtiğimiz dönemlerde Rusya’dan gelen mesajlar etkili olmuştur. Burada özellikle 102. Askeri Üs Komutanı Albay

Andrey Ruzinsky'nin 2013 yılında yaptığı bir açıklamada, Azerbaycan'ın Karabağ'daki sorunu askeri güç kullanarak çözmeye kalkması halinde Erivan'ın yanında yer alacaklarına dair ifadesi dikkat çekmektedir. Nitekim Bakü yönetimi, Temmuz 2020'de Tovuz'da cereyan eden çarpışmalardan sonra Rusya'nın Ermenistan'a yoğun şekilde silah sevkiyatına başladığını duyurmasının ardından, II. Karabağ Savaşı'nda Rusya'nın direk olarak savaşa karışacağına dair yorumlar ve tahminler ileri sürülmüştür. Ancak birçok uzmanın tahmin ettiği aksine Rusya, savaşta doğrudan Ermenistan'ın yanında yer almamıştır. Rusya'nın gelişmeler karşısındaki tutumunun ne olabileceğine ilişkin tartışmalar sürerken, Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov KGAÖ kapsamındaki yükümlülüklerinin Karabağ için geçerli olmadığı açıklamasını yapmıştır (Özgen, 2021, s.114). Rusya'nın bu tutumu geleneksel Kafkasya politikasından farklı şekilde gerçekleştiği için, Rusya'nın bu tutumunun nedenleri merak uyandırmaktadır. Bu dönemde Azerbaycan'ın Rus yönetimi tutumunu etkileyecek herhangi bir stratejisinin olmadığını gözönünde bulundurursak, bu durumda Türk-Rus uzlaşmasının Rusya'nın tutumuna etki eden en önemli faktör olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan, Erivan yönetimi savaşın Karabağ ile sınırlı kalması halinde Moskova'nın tutumunun değişmeyeceğinden hareketle, doğrudan Ermenistan'dan fırlatılan balistik füzelerle Azerbaycan kentlerine saldırılar gerçekleştirmiştir. Ancak Erivan'ın kışkırtma maksatlı tutumundan ve Rusya'yı savaşa dahil etmeği amaçlamasından dolayı Bakü yönetimi, Ermenistan sınırları içinde yerleşen herhangi bir hedefe saldırı yapmamış ve Rusya'nın müdahalesine zemin hazırlayacak eylemlerden kaçınmıştır (Özgen, 2021, s.114). Nikol Paşinyan'ın Kıdemli Askeri Danışmanı Vagharshak Harutyunyan 6 Ekim 2020'de yaptığı açıklamada "Hedeflerinin Azerbaycan'ın sivil nüfusunu ağır silahlarla vurarak panik oluşturmak olduğunu" dile getirmiştir. Burdan hareketle söyleyebiliriz ki, sivillere yönelik saldırılar Ermenistan tarafından resmi bir devlet politikası olarak uygulanmış ve bu bağlamda Ermenistan savaş stratejisini "sivillere saldırarak başarıya ulaşma" üzerine kurgulamıştır. Bu tip açıklamaların ardından Ermenistan doğrudan Gence ve Berde'de sivillere yönelik saldırılar gerçekleştirmiştir. Diğer yandan Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları'nın geçtiği Tovuz, Güney Kafkasya'nın en büyük hidroelektrik santralının ve barajının bulunduğu Mingeçevir şehri de Ermenistan'ın saldırısına uğramıştır. Bu saldırı Cenevre Sözleşmesi'nin 1977 tarihli Ek Protokolü'nün 56. maddesini ihlal

etmiştir. Söz konusu maddede su kanalları, barajlar ve nükleer tesisler gibi tehlike arz eden yapılara saldırmanın sivil halka büyük zarar vereceği yansıtılmış ve bu gibi saldırılar yasaklanmıştır (Özdaşlı, 2021, s.60). Azerbaycan kentlerine saldırılar yapılmasının hemen ardından Türk medyası sivillere yönelik saldırıların yapıldığını dünya kamoyuna sunmuş ve bu konuda da başarılı olmuştur.

Savaş devam ederken, Ermenistan Savunma Bakanlığı Basın Sözcüsü Shushan Stepanyan, Ermenistan'ın Su-25 tipli savaş uçağının Gence Hava Üssü'nden kalkış yapan bir Türk F-16'sı tarafından düşürüldüğü iddia etmiştir ("Dağlık Karabağ'da Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında farklı bir cephe: Propaganda savaşı", 2020). Ayrıca N. Paşinyan, ulusa sesleniş konuşmasında Türkiye tarafından Suriye Milli Ordusu'na mensup 300 cihatçının bölgeye getirildiğini ve Ermenistan'a karşı savaştığını iddia etmiştir ("Paşinyan: Türkiye'den 150 üst rütbeli asker Azerbaycan saflarında savaşıyor", 2020). Suriye'den getirilen teröristlerin varlığı ya da Türk F-16'sı tarafından savaş uçaklarının düşürülmesi gibi propaganda amaçlı haberler yapılırken, tarafların gerek zayıf konusunda farklı rakamlar vermesi gerekse birbirini suçlayıcı iddialar ortaya atması, 44 gün boyunca mücadelenin sadece cephede yaşanmadığına işaret etmektedir.

Bu çerçevede, savaşta her iki tarafın da "bilginin kontrolü" ve "haklılığını ispat etmek" için propaganda tekniklerine yoğun şekilde başvurduğu ve psikolojik harbi önem verdiği gözlemlenmiştir. Nitekim bazı medya kuruluşlarının durumu "propaganda savaşı" başlığıyla okuyucularına aktardığı da bilinmektedir. Propaganda amaçlı faaliyetlerin yürütülmesinde geleneksel medya araçlarıyla birlikte, dijital medya da öne çıkmıştır. Bilhassa sosyal medya kanalları, fotoğraf ve görüntülerin çok hızlı bir şekilde geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlarken, akıl ve vicdanları hedef alan psikolojik harbin, ulusal ve uluslararası kamuoyunu yönlendirme işlevinin önemi üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda özellikle Azerbaycan'ın dolaşıma sunduğu İHA/SİHA saldırısı görüntülerinin, bilfiil savaşan askerler üzerindeki etkisi olup, Ermeni askeri kuvvetlerinin moral ve savaşma azminin kırılmasında ciddi rol oynadığı değerlendirilmektedir (Özgen, 2021, s.114).

Ayrıca uluslararası kamuoyunu yönlendirme işlevini başarılı bir şekilde gerçekleştiren Türkiye'de yayın yapan yabancı haber siteleri, Ermenistan'ın sivil halka karşı saldırısını gündeme getirmiştir. Bu haber siteleri; DW Türkçe, BBC Türkçe ve Sputnik Türkiye'dir. II. Karabağ Savaşı devam ederken DW Türkçe Almanya, BBC

Türkçe İngiltere ve Ermenistan, Sputnik Türkiye ise Rusya yönetimini hedef alarak Azerbaycan'a destek niteliğinde haberler yapmıştır. Karabağ'daki durumla ilgili, Azerbaycan'a destek niteliğinde, DW Türkçe toplamda 94, BBC Türkçe 59, Sputnik Türkiye ise 650 haber yapmıştır. DW Türkçe Dağlık Karabağ'daki sivillerin durumuyla ilgili yaptığı haberlerle tutumunu nötrlemeye çalışırken, Alman hükümetinin Dağlık Karabağ konusunda tarafsız kalmasında rol oynamıştır. Sputnik Türkiye, RF'nun Dağlık Karabağ ile ilgili dış politikasından etkilenerek Rusya'nın Azerbaycan'ı destekleyen bakış açısına yönelik haberlere daha fazla yer vermiştir. BBC Türkçe, Ermenistan'la ilgili gelişmelere daha fazla yer verirken, aynı zamanda nötr bir tavır takınmayı tercih etmiştir. Bu konuda BBC Türkçe'nin Dağlık Karabağ Savaşı'yla ilgili yaptığı haberler, İngiltere hükümetinin Dağlık Karabağ konusundaki sessiz ve tarafsız tutumuna da etki etmiştir. 2 Kasım 2020 tarihinde Sputnik Türkiye'de yayınlanan haberin spotunda Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal ettiği ve Azerbaycan'ın işgal altındaki yerleşim yerlerini kurtardığı yayınlanmıştır. Bu noktada RF'nun Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ı desteklemesinin Sputnik Türkiye'nin bu yönde bir tavır almasını etkilediği düşünülmektedir (Umut Özdemir, 2021, s.687-690).

Tablo 4. Dağlık Karabağ ile İlgili Haberlerin Çerçevesini Oluşturan Konular

Haber Siteleri	Azerbaycan ile ilgili gelişmeler	Ermenistan ile ilgili gelişmeler	Sivillerin durumu	Rusya'nın bakış açısı	Ateşkes çağrısı	Diğer ülkelerin tutumu
DW Türkçe	37 Haber	31 Haber	5 Haber	6 Haber	7 Haber	8 Haber
BBC Türkçe	10 Haber	19 Haber	6 Haber	6 Haber	2 Haber	16 Haber
Sputnik Türkiye	115 Haber	107 Haber	85 Haber	283 Haber	46 Haber	60 Haber

Kaynak: Özdemir, U. (2021, s.688).Türkiye'de Yayın Yapan Yabancı Haber Sitelerinin Dağlık Karabağ Savaşı'na Bakış Açısı. *İstanbul Aydın Üniversitesi*, 683-691.

Türkiye medyası, savaş sırasında Azerbaycan'a siyasi ve kamuoya yönelik destek sağlayacak şekilde bir tavır sergilemiş ve emformasyon savaşında da Azerbaycan'ı desteklemiştir. Medyanın bu tutumu siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri alanlarda iki ülke arasında gelişmeye devam eden ilişkilerden ve aynı çizgide kesişen pragmatik çıkarılardan kaynaklanmıştır. Türk medyasının savaştaki faaliyeti

Azerbaycan kamoyunda devlete karşı güven oluşturmuştur. Bu ise kamuoyuna yönelik bilgilendirme açısından savaş azminin arttırılmasında en önemli faktörlerden biri olmuştur.

5.4 Karabağ'daki İstikrarın Türkiye Açısından Önemi

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Hazar Denizi ve Güney Kafkasya bölgesi, öncelikle dünyanın en eski ve potansiyel olarak da en zengin petrol ve doğalgaz üretim alanlarından biri olması nedeniyle, uluslararası ilginin merkezine yerleşmiştir. Bu bakımdan bölgesel güçler olan İran, Türkiye ve Rusya ile çevrili olan Güney Kafkasya, Soğuk Savaş sonrası dönemde jeopolitik rekabetlerin odağında yer almıştır (Eminoğlu ve Deniz, 2021, s.247). Bu sebeple, üçlü eş başkanlık yapısıyla Minsk Grubu olarak Rusya, Fransa ve ABD çatışma sonrası çözümün sağlanmasında önemli rol oynayacak aktörler olarak ön plana çıkarılarken enerji, güvenlik ve ticaret konularında Ermenistan ve Azerbaycan ile aralarındaki ikili meselelerden dolayı Güney Kafkasya'da politik oyuncular haline gelmişlerdir (Öztarsu, 2012, s.245). Bu devletler açısından güçlü bir Azerbaycan, Kafkasya'da güçlü bir Türkiye anlamına gelmiş ve II. Karabağ Savaşı'na kadar devam eden süreçte Minsk Grubu üyeleri dolayısıyla sorunun çözümüne çok ilgi göstermemişlerdir. Bu bakımdan Dağlık-Karabağ, bölgesel bir sorun olmanın ötesinde güç mücadelesinin verildiği siyasi bir alan haline gelmiştir (Asker, 2021, s.99). Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalinin doğurduğu sosyo-ekonomik sorunlar ve bu işgalin ortaya çıkardığı 1 milyon kişilik göç, madencilik ve turizm potansiyeli açısından önemli olan yüzde %20'lik Azerbaycan topraklarının işgal altında kalması, Azerbaycan ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir (Bağırzade, 2011, s.299). Bu durum ise TDP için olumlu sonuçlar vermemiştir. Nitekim Karabağ Sorunu'nun mevcudiyeti Türkiye'nin Azerbaycan'dan petrol ve doğal gaz ithalatı projelerine olumsuz etki etmiş ve bunun gerçekleşmesini geciktirmiştir (Oran, 1996, s.364).

Bununla beraber, Karabağ Sorunu ile ilişkili yaşanan istikrarsızlık nedeniyle Türkiye Orta Asya pazarlarına açılmamış ve Türkiye'yi ekonomik ve siyasî açılardan olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye Azerbaycan'la karşılıklı yürütülen ekonomik ilişkiler ve işbirliğinin de etkisiyle, II. Karabağ Savaşı'nda sorunun çözümünden yana tutumunu, siyasi ve askeri alanlarda tamamlamıştır. Türkiye, bu tutumuyla sorunun ortadan kalkmasını hedeflemiştir. Çünkü Karabağ Sorunu bölgeye getirdiği

istikrarsızlıkla birlikte Türkiye'nin bölgede siyasi mevcudiyetinin ve ekonomik işbirliğinin önünde bir engel oluşturmuştur. Bu açıdan Azerbaycan'ın güvenliğinin sağlanması, Güney Kafkasya'da kalıcı bir barışın tesis edilmesi, savaşlara son verilmesi bölgede işbirliği ve refahın tesis edilmesi Türkiye'nin etkin dengeleyici denkleştirici konumu sayesinde mümkün olmuştur (Asker, 2021, s.101). Karabağ'ın kurtarılması bölgede istikrarın sağlanması, Türkiye açısından işbirliğinin yolunu açmış, bölgenin Zengezur Koridoru'yla etkileşimi ve ulaşımda önem taşıması gibi avantajları beraberinde getirmiştir. Be nedenle İngiliz basınında, Azerbaycan ve Ermenistan savaşındaki en büyük kazananın Türkiye olduğu, elde edilen stratejinin de çoğunlukla jeopolitik ve jeoekonomik kazançlar olduğuna dair bilgiler yer almış ayrıca, Türkiye'nin bölgede büyük bir farklılık oluşturması sebebiyle bunun siyasi karşılığını da alacağı vurgulanmıştır (Levent Özdemir, 2021, s.95). Bu noktada söyleyebiliriz ki, Türkiye'nin Güney Kafkasya'da istikrarın sağlanmasından yana tutumunun sebeplerinden biri de budur. Çünkü istikrarın sağlanması bölgede içinde Türkiye'nin de bulunduğu işbirliğinin yolunu açmıştır. Bununla da hem Türkiye hem de Azerbaycan için faydalı yatırım ve ulaşım projelerinin gerçekleşmesi söz konusu olabilmıştır. Zengezur Koridoru doğuya açılırken işgalden kurtarılan topraklardan geçmesi ise Karabağ'ı ulaşımda en az Zengezur Koridoru kadar önemli kılmaktadır.

Karabağ Savaşı'nda kazanılan zafer Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatırken, Türkiye, Güney Kafkasya'da jeostratejik işbirliğinde yeni faydalar elde etmiştir. Öncelikle, işgal edilen toprakların kurtarılması, bu bölgenin ülke ekonomik sistemine entegre edilmesi sürecini başlatarak ve bu süreç yeni yatırım olanakları oluşturacaktır. Bu yatırım ortamından ise en fazla Türk işadamlarının faydalanması beklenilmektedir. İkinci olarak, Karabağ Sorunu'nun sona ermesi yeni işbirliği oluşması için temel oluşturacaktır. Yeni projeler, küresel ölçekli gelişim olanaklarına fırsat tanırken Azerbaycan'ın stratejik ortağı olarak Türkiye'ye bu projelerde belirleyici güç olma imkânı verecektir (Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, 2020, s.527).

Bu bağlamda, Asya'dan Avrupa'ya uzanan ekonomik kalkınmayı hedefleyen yol projesi, işgalden kurtulan Füzuli, Cebrayıl ve Zengilan bölgelerinden, Zengezur-Derelyez ve Nahçıvan'dan geçerek Türkiye'ye ulaşacaktır. İpek Yolu'na ilave olarak, Karabağ'da ticari amaçlı yolların yapımının planlanması da gündeme gelecek ve Türkiye için yeni imkânlar yaratacaktır. Bunlardan biri yeni Şuşa yolunun inşasıdır ki;

bu yola yeni inşa edilerek Bakü-Nahçıvan yolu da eklenmiştir. Bu yol Türkiye ve Azerbaycan'ı birleştirecek en kısa kara yolu olacaktır. Bununla birlikte, bölgede demiryolları da inşa edilmektedir. Aynı yol inşalarının, Orta Asya devletleri lojistiğine de önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Yapılan demiryolu inşaatı, Çin ve Orta Asya devletlerinden gelen yüklerin, Karabağ ve Zengezur bölgeleri üzerinden Türkiye'ye iletilmesine de olanak sağlayacaktır. Ayrıca Türkiye direk olarak bölgede işbirliğine dahil olmuştur.

Azerbaycan'ın Ekonomi Bakanı Mikail Cabbarov Türk şirketlerinin Karabağ'da 3,8 milyar Amerikan Doları hacminde projeler gerçekleştirdiğini vurgularken, Azerbaycan'ın Karabağ için Türk şirketlerine 19 yatırım projesi sunduğunu ve bunların 14'ü için öngörülen yatırımların 3,8 milyar Amerikan Doları olduğunu vurgulamıştır. ("Azerbaycan: Türk şirketleri, Dağlık Karabağ için 3,8 milyar dolarlık projeler önerdi", 2021). Azerbaycan Bakanlar Kurulu İnşaat, Şehircilik ve Kamu Hizmetleri Daire Başkanı Feyruz Mustafayev, inşaat ihaleleri konusunda yaptıkları çalışmaları ve yenilikleri değerlendirirken, Hükümetin ülkedeki inşaat ihalelerinde Türkiye modelinin uygulanması yönünde karar aldığını vurgulamıştır. Bu taban fiyatının belirlenmesini hızlandırmakla Türk şirketlerinin projelere hızlı bir şekilde başlamasını sağlamıştır ("Karabağ'ın inşasında Türkiye modeli", 2021). Türk firmaları Cengiz İnşaat ve Kolin İnşaat'ın Ermenistan'ın kontrol ettiği bölgenin dışından zorlu bir coğrafyadan geçen güzergahda Ermenistan'ın yerleştirdiği mayınlardan temizlenen bölgede yol inşaa etmektedirler ("Şuşa'daki zorlu projeleri Türk şirketleri Cengiz İnşaat ve Kolin İnşaat üstlendi", 2021). Bu projelerin stratejik önemi ise Zengezur Koridoru ile birleşecek olmasıdır. Ayrıca Azerbaycan Ekoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı'nın 2020 yılı istatistiğine göre Kelbecer'de Söyütlü (Zod) sahasında 112,5 ton altın rezervi bulunmaktadır ("Ermenistan Kelbecer'deki 112 ton altın rezervine göz dikti", 2020). Dahası ikliminin gıda ürünlerinin üretimine uygun olması nedeniyle Kafkasya'nın gıda maddelerinin önemli bir kısmını karşılama kapasitesine sahip olan Karabağ bölgesi tahıl üretimi içinde geniş kapasiteye sahiptir. Bu kaynaklar işgal boyunca Ermenistan tarafından kullanılsa da toprakların kurtarılmasıyla birlikte artık yeniden Azerbaycan'ın kontrolüne geçmiştir.

Azerbaycan Tarım Bakanlığı'nın (ATB) istatistiklere göre, eski SSCB'de Karabağ'da 1987 yılında toplamda 145.4 bin ton tahıl üretilmiştir. Karabağ'da modern sulama sistemlerine sahip büyük çiftliklerin olmamasına rağmen, Ermenistan Tarım

Bakanlığı işgal döneminde Azerbaycan topraklarında yıllık 150 bin ton tahıl üretilerek Ermenistan'a taşındığını açıklamıştır. Bölgenin üretim kapasitesi göz önüne alınarak Karabağ işgalden kurtarıldıktan sonra Azerbaycan'ın bu alanlarda yapacağı inşaat ve peyzaj çalışmaları, büyük çiftliklerin tarım arazilerinde modern sulama sistemleriyle yüksek potansiyeli, ülkeye ortalama yıllık 1,3-1,5 milyon ton buğday üretimi şansı tanıyacağı ve gelecekte tahıl ithalatını azaltacağı beklenmektedir. İşgalden kurtarılan toprakların 1,7 milyon hektarı çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesine elverişlidir. Bölgedeki mayınlar temizlendikten sonra, eski nüfusun bölgeye yerleşmesi, bu ürünlerin işlenmesi için koşullar yaratacak ve gıda endüstrisinde güvenilir bir tedarik üssünün oluşmasına izin verecektir. Karabağ bölgesi için hazırlanacak olan sosyo-ekonomik projelerin, mineraller ve hammadde potansiyeli dahil olmak üzere su temini potansiyeli, elektrik rezervleri, endüstriyel rekreasyon fırsatları, bölgenin mevcut potansiyelinin ayrıntılı bir analizini içereceği düşünülebilir. Bu alanlarda geleneksel olanların yanısıra birçok yeni üretim ve hizmet sektörü geliştirilerek petrol dışı sektörde ihracat hacmi değerlendirilmesi ve canlandırılması beklenmektedir. Bu açıdan Karabağ'la ilgili tüm gelişim senaryolarında Türkiye de büyük paya sahiptir ("Azerbaycan'ın işgalden kurtarılmış toprakları ile diğer bölgeler arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için beklentiler", 2021).

Bölgede tahıl üretimi için Tekirdağ'da faaliyet gösteren bir tohum firması, Türkiye ile Azerbaycan arasında BTK demiryolu hattında yük taşımacılığında eklenen yeni güzergahta, Turkuaz Ekspresi ile Türkiye'nin Karabağ'da modern teknolojilerle tarım faaliyetlerinin gerçekleştirileceği tarım parkına 600 ton buğday, 300 ton arpa, 50 ton yulaf ile 50 ton yem bezelyesi tohumu olmakla toplamda 1000 ton tohum göndermiştir. Türkiye ve Azerbaycan'ın birlikte yürüttüğü bu işbirliğinde de Türkiye'nin hem siyasi hem de ekonomik kazanç sağlamıştır (Trakya'nın yerli tohumları Azerbaycan'da, işgalden kurtarılan bölgelerde filizlenecek, 2021).

Sonuç olarak Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'nın ardından stratejik bir kazanç elde etmesi, dış politika öncelikleriyle de açıklanabilir. Bölgenin önemini vurgulayan Davutoğlu, Balkanlar ve Orta Doğu'yla birlikte Kafkasya'yı Türkiye'nin "yakın kara havzasında" yer alan bölgelerden biri olarak nitelendirmiştir. Bu sebeple Kuzey Kafkasya'dan İran Körfezine uzanan bu bölgede Türkiye için bir Batı Asya politikası geliştirilmesi zaruri kabul edilmiştir. Nitekim Batı Asya politikası Türkiye'nin Orta-Asya ile ilişkilerini de sıhhatli bir tarzda düzenleyebilmesinin temel şartıdır. Çünkü

Türkiye'nin bu bağlantılar arasındaki ilişkiler üzerinde etkili olması, iç ve dış güvenlik parametreleri arasındaki ilişkiler üzerinde farkındalığını arttırmaya ve ekonomik güç alanı oluşturacak kaynakların verimli bir tarzda kullanılmasına fırsattır. Bu sebepten Kafkaslar, sadece Türkiye'nin yakın çevresi açısından değil, Balkanlar-Orta Doğu-Orta Asya ekseninin bir parçası olmasından dolayı da genel politikaları açısından önemlidir. Kafkaslarda Azerbaycan, Balkanlarda ise Arnavutluğun istikrarlı ve güçlü bir bölgesel konum kazanması, Türkiye'nin her iki bölgedeki ağırlığını artırabilmesinin, yakın deniz havzası içinde olmakla birlikte sınır-ötesi etkinlik alanları içinde kalan Adriyatik ve Hazar'a yönelik politikalar geliştirebilmesinin temel şartıdır. Bu sebepten Türkiye'nin Kafkaslara bakışında Azerbaycan, merkezi bir konumdadır (Davutoğlu'dan akt. Çelikpala, 2010, s.104). Türkiye'nin özellikle 2020'de Suriye ve Kuzey Irak'taki askeri operasyonlarını takiben Doğu Akdeniz, Dağlık Karabağ, Libya ve Yunanistan üzerinde şekillendirdiği politikası, TDP'nin statükoyu koruma eyliminden uzak kalmıştır. Burdan hareketle Türkiye “komşularla sıfır sorun” temelinde şekillenen yumşak güce dayanan dış politika anlayışını arka planda tuttuğunu söyleyebiliriz (Patan, Tüfekçi, 2021, s.20). Nitekim Türkiye Güney Kafkasya'da Rusya tekeline sona erdirmiş ve böylece bölgede siyasi mevcudiyetini ortaya koymuştur. Fakat bu Türkiye'nin “komşularla sıfır sorun” politikasından tamamiyle vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Zira Türkiye savaş sonrası Türk-Rus uzlaşısının ardından Zengezur Koridoru'yla beraber Ermenistan'la sınırları açmaya çalışmış ve bölgede yeni işbirlikleri için çaba göstermiştir.

Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemden farklı olarak, II. Karabağ Savaşı'ndan itibaren artık Güney Kafkasya'nın jeopolitik ortamının belirleyici aktörlerinden birisine dönüşmüştür. Bu durumda Türkiye geç de olsa Güney Kafkasya politikasında 1990 yıllarında elde edemediği veya kaybettiği stratejiyi yeniden kazanabilmiştir. Burada Türkiye'nin Karabağ Sorunu'ndaki tutumu bölgenin kurtarılması ve istikrarın sağlanmasından yana olurken, çok yönlü bir Kafkaslar politikası uygulanırken yakın kara havzasının diğer bölgeleri arasında bağlantıların kurulmasında Zengezur Koridoru öne çıkmaktadır. Türkiye'nin bölgede önem verdiği iki birbiriyle ilişkili bölgesel jeostratejiden biri Karabağ olurken diğeri Zengezur bölgesi ve bu bölge üzerinde açılan Zengezur Koridoru'dur.

5.5 Zengezur Koridoru'nun Türkiye Açısından Önemi

Zengezur coğrafi olarak Nahçıvan ve Karabağ bölgesi arasında yerleşmektedir. Zengezur sözünde “zengi” sözü bir Türk tayfasının adıdır. Birçok yerin adlandırılmasında Selçuklular ve Oğuz Türkleri arasında kullanılmıştır. Köken olarak Farsça olup “Taş” anlamına gelmektedir. “Zur” sözcüğü ise Arapça, “Sur” sözünün Türkçedeki söyleniş biçimidir. Zengezur, birleşik ad olarak “Taş, duvar” demektir. Ermeniler bu adı özümsemeye ve kendininkileştirmeğe çalışmışlar (Nerimanoğlu, 2019, s.4). Güney Kafkasya’da yerini sabitlemeye çalışan Çarlık Rusyası 1827 yılında Erivan ve Nahçıvan bölgesini işgal etmiştir. Ardından Çar I. Nikolay’nın emriyle işgal edilen bölgelerde Ermeni vilayeti kurulmuştur. Bu politika Çarlık Rusyası’nın Kafkasya’da yerleşmek ve kendisi için bir tampon bölgenin yaratılmasına hizmet etmek amacıyla yürürlüğe konulmuştur (Hesenov, 2010, s.60).

4 Eylül 1918’de AHC’nin kuruluşu ilan edildikten 90 gün sonra; ABD, Fransa, İngiltere, Yunanistan ve Rusya’nın silahlandığı Andranik Ozonyan’ın kumandanlığı altında Ermeni terör grupları Zengezur’a girmiştir. Ozonyan, kendisini “Zengezur’un Valisi ilan ederek 115’ten fazla Türk-Kürt köyünü yağmalamış, 10 binden fazla sivili katletmiştir (Duran, 1970, s.29). Bu olaylar bölgenin Ermenistan’a verilmesini hızlandırmaya hizmet etmiştir. 7.500 km²’lik yüz ölçümüne sahip olan Zengezur’un Ermenistan’a verilmesi, 30 Kasım 1920’de Rusya Komünist Partisi’nin (RKP) kabul ettiği bir kararla gerçekleşmiştir. Bu kararla Zengezur; Batı ve Doğu Zengezur olmakla tanımlanmış ve bir kısmı Ermenistan, bir kısmı da Azerbaycan SSC’nin yönetiminde kalmıştır (Nerimanoğlu, 2019, s.177). Zengezur’un Ermenistan’a bırakılması, özellikle Türkiye’nin doğuya açılımını sınırlamıştır. Bu sebeple bölgenin Ermenistan’a bırakılması, Rusya’nın küçük bir toprak parçasını kullanarak attığı büyük bir stratejik adım olmuştur (Kızıl, 2016, s.5). Bölgeye bu politikanın uygulanması Çar I. Petro’nun siyasetine dayanmaktadır ve Petro’ya göre; Türklerin doğu vilayetlerini Ermeni nüfusuyla yerleşik arazilere dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu politikanın uygulanışı Rusya’nın hem Kafkasya’yı hem de İran’ı kontrol altında tutmasına imkân tanımaktaydı (Kızıl, 2016, s.3). Bu sebeple Zengezur, Osmanlı Devleti’nin son döneminden bu yana emperyal jeopolitikte dikkat çekmeyen ama gizli gündemlerle el değiştiren stratejik bir bölge olmuştur. Ceyhun Demirkollu’ya göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurucuları bu bölgenin İngilizlerin eline geçmesinden Kafkas bölgesinin etkin gücü SSCB’nin geçici olarak

kontrolünde olmasına *de facto* razı olmuşlardır. Ancak Karabağ'ın batısında yer alan bu bölge, II. Karabağ Savaşı'nın ardından yeniden gündeme gelmiştir (Demirkollu, 2020, s.135). Nitekim 2008 yılında yaşanan Rus-Gürcü çatışmasının Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan koridorunun işlerliği üzerinde bir tehdit oluşturması, Türkiye'nin gelecekte doğudaki ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini kesebileceği sinyalini vermiştir. Bunun üzerine Türkiye Ermenistan'la normalleşme sürecine girerek sınırların açılmasını ve böylece doğu coğrafyalara ulaşımında Gürcistan'a alternatif olabilecek yol arayışına girmiştir. Fakat bu gerçekleşmemiştir. Zira II. Karabağ Savaşı sonrasında Türkiye'nin Zengezur Koridoru üzerinde siyasi bir direnç ortaya koyması, Gürcistan'a alternatif koridor arayışının hala devam ettiğinin sinyalini vermektedir.

Bu yönde 10 Kasım 2020'de imzalanan bildiride, I. Karabağ Savaşı'nda Nahçıvan'nin zorla durdurulmuş iletişim ve ulaşım bağlarının yeniden yapılandırılmasına ilişkin madde de yer almıştır (Seyidov ve Akıncı, s.399). Bu ise sadece Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile bağlantısını sağlaması açısından değil, aynı zamanda Türkiye'nin de bölgedeki ekonomik gelişmelerde daha aktif yer alması açısından büyük önem taşımaktadır. İlk başta bu durum Ermenistan için kabul edilemez olsa da bu bildirinin imzalanmasıyla Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerinin gelişimine katkı sağlayacaktır (Hasanoğlu, Memmedov ve Maharramov, 2020, s.528). Bunu Türk Dilini Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin gayri resmi zirvesinde video konferansla konuşan Aliyev, Azerbaycan'ın tarihi toprakları Zengezur'un artık Türkiye ve Azerbaycan'ı birleştirme rolünü oynayacağını ve Türkiye'nin de Orta Asya devletlerine rahat bir şekilde ulaşabileceğini ifade etmiştir. Bununla da Zengezur'da açılan koridorun sadece Kafkaslar için değil, daha geniş anlamda bölge için de stratejik öneme sahip olacağını vurgulamıştır. Koridor Macaristan'dan Çin'e kadar uzanan bir coğrafyada 1,1 trilyon doları aşan nominal GSYİH ile Türkçe konuşan ülkeleri birleştirecek stratejik ve ekonomik bir koridordur. 2021 verilerine göre; Türkiye 761,4 milyar Amerikan Doları, Kazakistan 181,7 milyar Amerikan Doları, Özbekistan 57,9 milyar Amerikan Doları, Azerbaycan 48 milyar Amerikan Doları, Türkmenistan 48 milyar Amerikan Doları ve Kırgızistan 8,5 milyar Amerikan Doları nominal GSYİH'ye sahiptir. Bu proje ile ulaşım Gürcistan üzerinden değil, kısa yoldan Türkiye ve Azerbaycan'ı birleştirmesi nedeniyle ulaşım maliyeti çok daha ucuz olacaktır. Koridor Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan bir ticaret kapısı olacak

ve ülkenin Orta Asya ve Çin ile ekonomik bağlarını güçlendirmesini sağlayacaktır (“Zengezur Koridoru bölge için büyük stratejik öneme sahip”, 2021).

Çin 2013 yılında ilk adımları atılan modern ipek yolu olarak adlandırılan Bir Kuşak Bir Yol Projesi’yle (BKBY), mal ve hizmetlerinin dünya pazarlarına ulaşabileceği tarihi ipek yolunu yeniden canlandırmayı hedeflemektedir. Projenin bazı altyapı projeleri Türkiye’de yerleşmektedir. Bu projeler; Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Marmaray, Çanakkale 1915 köprüsü ve otoyolu projesi’dir. Bunlarla beraber BTK demiryolu da Bir Kuşak projesinde önemli bir altyapıdır. Son olarak Zengezur Koridoru’nun altyapılara eklenmesiyle birlikte proje tamamlanmaktadır (Altun, İpek ve Özbaysal, s.90). Proje Çin dış politikasının en önemli önceliklerinden birisi olmakla birlikte, girişimin temel misyonu, Çin’den Avrupa’ya kadar projede yer alacak üye ülkeler arasında engelsiz ticaret ortamını yaratmaktır. Bu yönüyle Zengezur Koridoru projenin gerçekleşmesinde çok büyük bir öneme sahiptir (Okur, 2017, s.51).

BKBY projesi Türkiye’ye, Şangay İş Birliği Örgütü (ŞİÖ) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi projelerde öncelikle gözlemci üye ve ardından tam üyelik konularında adım atmasına fırsat tanımaktadır. Proje özellikle hem Türkiye’nin Asya ve Avrasya ülkeler ile ticaretini artıracak, hem de jeostratejik ve ekonomik konumunu güçlendirecek bir güçtedir. Proje bu yönüyle Türkiye için bölgede gerçekleştirilecek potansiyel iş birlikleri için de girişimlerini arttırmaya imkân tanımaktadır (Altun, İpek ve Özbaysal, s.93). Diğer yandan, Hazar’dan Avrupa’ya uzanan petrol ve doğal gaz boru hattı sisteminin işleyişini de kolaylaştıracaktır. Aynı zamanda ABD, AB, Rusya ve Çin’in enerji tedarik operasyonları için kilit bir rol oynayacak olan koridorun, bölgenin transit kapasitesini arttırmakla beraber, Ermenistan’ın Avrasya Ekonomik Birliği (EEU) ve Rusya pazarlarına ulaşma konusundaki ekonomik sorunlarını da azaltacaktır (Altun, İpek ve Özbaysal, s.90). Ayrıca Zengezur Koridoru Gürcistan üzerinden iletilen boru hatları projelerine alternatif olması bakımından da yeni bir güzergâh olma potansiyelini kendisinde barındırmaktadır.

Bu çerçevede Orta Asya’ya yönelik geliştirilen jeoekonomik stratejiyi daha dinamik bir Türkiye’nin uyguladığını gözönünde bulundurduğumuzda, stratejinin Türkiye’nin Batılı müttefikleriyle ile mevcut ilişkilerine alternatif olarak değil, çok yönlü dış politikanın gereği olarak tasarlandığı ve bölge ülkeleriyle ekonomik işbirliğini stratejik düzeye taşındığını görmekteyiz (Budak, 2013, s.138). Bu bağlamda

Türkiye, Dağlık Karabağ Savaşı'nı takiben Azerbaycan zaferini dış politikada bir kazanım olarak değerlendirmektedir (Patan, Tüfekçi, 2020, s.32).

Nitekim ulaşımda gelişmenin vazgeçilmez unsurlardan biri olduğunu her geçen gün daha güçlü delillerle kanıtlayan enerji ve enerjinin verimli kullanımı, hızlı bir küreselleşme sürecinde bulunan dünyamızda arz kaynağı ülkelerle talep merkezlerinin çeşitli taşıma yolları ve en önemlisi boru hatlarıyla birbirine bağlanmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü gerek kara gerekse de deniz taşımacılığına göre yatırım maliyeti daha yüksek olan boru hattı taşımacılığı, diğer taşıma şekillerinden daha emniyetli, daha ekonomik ve daha süratli olup, yapılan yatırımı da kısa sürede geri ödemektedir. Fakat gelişmiş ülkelerde, ulaştırma sistemleri sürekli olarak ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların değişimine paralel ve planlı gelişmeler gösterdiğini gözönüne aldığımızda Türkiye ve Azerbaycan'ın benzeri bir gelişmeyi sağlayamadığı için, ulaştırma türlerinin ve özellikle demiryolları ile denizyollarının çok önemli olanaklarını gereğince kullanmayan, dengesiz, pahalı ve sağlıksız bir ulaştırma sisteminin ciddi sorunlarını yaşadığını görürüz (Zengin ve Esedov, 2009, s.98). Fakat Nahçıvan ile kara yollarının açılmasının, Türkiye-Azerbaycan arasında yeni enerji boru hatlarının geçiş güzergâhlarını sağlayarak Azerbaycan ile Türkiye arasındaki yatırımların artırılmasında büyük bir potansiyel barındırdığı söylenebilir. Zira Nahçıvan ile ulaşım koridorunun restorasyonu, tarihi Alat-Culfa demiryolu hattının restorasyonu ve bu demiryolunun Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan muhtırada öngörülen Kars-Iğdır-Culfa demiryolu hattına entegrasyonu ile tek bir ulaştırma ve lojistik ağı gelecekte kurulabilir. Bu dev proje ile Azerbaycan ve Türkiye'nin, Avrupa ve Asya arasında kesintisiz ulaşım sağlamada kilit ortaklar olacakları ve bunun da her iki ülkedeki yatırımları artırabileceği söylenebilir.

Sonuç olarak bölgenin önemini yorumlarken denilebilir ki; SSCB'nin yerine kurulan RF, bölgede jeopolitik olarak etkili bir devlet olmaya devam etmiştir. RF eski SSCB devletlerinin Batı'ya ve Türkiye'ye yönelik politika izlemelerine olumlu yaklaşmamış ve siyasi olarak bu bölgedeki devletleri baskı altında tutmaya çalışmıştır. Bu bölge, Türkiye ve Azerbaycan için kapalı kalmıştır. Türkiye II. Karabağ Savaşı'nın ardından bölgede istikrarlı bir ortam elde etmiştir. Karabağ bölgesi kurtarıldıktan ve Zengezur Koridoru açıldıktan sonra ise Türkiye, Güney Kafkasya devletleri ile iş birliği alanlarının yanı sıra stratejik iş birliği kurma eğilimi içinde olabilir. Türkiye'nin, "Kafkas İttifakı" çerçevesinde Güney Kafkasya'da etnik, ırksal

sorunların ve uluslararası çatışmaların çözülmesi için dış politika sergileyeceği yönünde yorum da yapılabilir. Türkiye'nin Ermenistan ile sınırlarını açacağına dair medyaya yansıyan bilgiler buna bir örnektir.

SONUÇ

30 Kasım 1923’de Zengezur Rusya tarafından Ermenistan’a bırakıldıktan sonra Türkiye’nin doğu coğrafyalara olan çıkışı kapanmıştır. Ardından Azerbayca’nın SSCB’ye katılmasıyla Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tamamen kesilmiştir. 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan hemen sonra Türkiye’nin doğuya açılımını engelleyen probleme bir de Dağlık Karabağ’ın işgali eklenmiştir. Karabağ’ın işgali jeopolitik ve jeostratejik problemleri de beraberinde getirmiş ve sonraki dönemlerde Türkiye’nin doğu ülkeleriyle ekonomik ilişkiler kurmasını engellemiştir. Bunun yanında, SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlaşan Güney Kafkasya devletleri istikrarsız bir ortamla karşılaşmış ve bu durum devletlerin Rusya’yla uzlaşma içinde kalmalarını zorunlu kılmıştır. 1990’lardan itibaren Azerbaycan bağımsızlığına kavuşsa da bazı sorunlardan kurtulamamıştır. Rusya 1990’lı yılların başında, Güney Kafkasya’da en etkili devlet olmuş ve kendi jeopolitik çıkarları açısından burada yerleşen devletlerin Avrupa ve Türkiye’yle entegrasyonuna olumlu bakmamıştır. Güney Kafkasya’nın kontrol altında tutulmasının nedenlerinden biri de bu olmuştur. Bu dönemde Ermenistan’ın Karabağ bölgesine hücumuyla başlayan Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Sorunu, Türkiye’nin enerji politikalarını ve doğu coğrafyalara açılımını engelleyen en önemli faktör olmuştur. Türkiye iç ve dış dinamikler sebebiyle I. Karabağ Savaşı’na müdahil olamamıştır. Fakat, Türkiye 1994 yılından itibaren Dağlık Karabağ Sorunu’nda çözüm odaklı bir dış politika izlemiş, I. Karabağ Savaşı’na müdahil olmazken II. Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a siyasi ve askeri alanlarda destek vermiştir.

Öncelikle Türkiye’nin II. Karabağ Savaşı’na müdahil olmasını gerektiren faktörlerin neler olduğunu irdelememiz gerekmektedir. Zira 1980’li yıllarda ekonomik açıdan geleneksel “ithal ikameci” ekonomi politikasının yerini “ihracat öncelikli” bir politikaya bırakmasının ardından gerçekleşen dışa açılış, ihracatı ön plana çıkarmış ve dolayısıyla yeni pazarlar gerektirmiştir. Fakat I. Karabağ Savaşı nedeniyle bölgede süren istikrarsızlık ortamı Türkiye’nin Hazar enerji politikalarını engellemiştir. Bu sebeple Türkiye Güney Kafkasya’da izlediği dış politikasını Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözümü yönünde şekillendirmiştir. Böylece uygun zaman ve koşullarda Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözümünde rol oynamıştır.

Nitekim 1994 yılında I. Karabağ Savaşı bitdikten sonra Türkiye bölgedeki istikrarlı ortamda enerji diplomasisini şekillendirmiştir. 1994 yılında Azerbaycan ve

Batılı devletler arasında imzalanan “Asrın Anlaşması”nda Türkiye’de yer almış ve böylece önceliğin Güney Kafkasya bölgesinde oluşturulmasına çalışmıştır. 2000’li yılların başından itibaren ABD’nin de desteğiyle Türkiye Hazar enerji diplomasisinde olumlu sonuçlar elde etmiştir. Böylece Azerbaycan ve Türkiye’yi kapsayan BTC ve BTE gibi enerji projeleri gerçekleştirilmiş ve her iki ülkenin ekonomik olarak kalkınmalarına katkıda bulunmuştur. Sonraki dönemlerde de İpek Yolu, Lapis-Lazuli ve TRACECA gibi Asya devletlerini de kapsayan ulaşım projeleri, Türkiye ve Azerbaycan ekonomisine büyük oranda katkı sağlamıştır. Bu projelere 2017 yılında TAP ve TANAP projeleri de eklenmiştir. Azerbaycan TANAP projesiyle Türkiye’nin toplam doğal gaz ithalatının %24’nü karşılamaktadır. TAP projesi ise yıllık 10 milyar metreküp doğal gaz ihraç etmekle AB ülkelerinin enerji arz güvenliğini sağlamaktadır. Fakat bu projelere bazı bölgesel ve küresel tehditler de ortaya çıkmıştır.

1994 yılında Azerbaycan ve Batı devletleri arasında “Asrın Anlaşması” imzalanırken Rusya, Yeltsin’in emrini yayınlarak Rusya’nın antlaşmadan dışarıda kalma ihtimaline karşın Hazar denizi’nde menfaatlerini korumak için gerekli tüm tedbirleri alacağını belirtmesinin ardından, Azerbaycan’dan Türkiye ve Avrupa’ya petrol ve doğal gaz akışını sağlayacak enerji projelerinin kendisine alternatif oluşturması sebebiyle karşı çıkmıştır. 2008 yılında Rus-Gürcü Savaşı patlak verince Batılı ülkeler ve Asya’yı birbirine bağlayan tek güvenli koridor olan Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan koridorunun güvenliğinin sarsılmasının ardından, Batılı ülkeler ve Türkiye, Gürcistan’ın alternatifi olabilecek yeni bir güvenli ticaret koridoru arayışına girişmiştir.

2008’de yaşanan Rus-Gürcü çatışması Türkiye’nin Güney Kafkasya politikasını ekonomik açıdan tehlike altına atmış, siyasi açıdan ise sınırlandırmıştır. Bu sebeple Türkiye Güney Kafkasya’da etkili olabilmek adına 2009 yılında Ermenistan’la normalleşme sürecini başlatmıştır. Fakat 2009 yılında Ermenistan’la normalleşme süreci ve “Bayrak krizi”, sonrasında Türkiye’nin bu politikadan uzaklaştığına dair yorumların yapılmasına neden olmuştur. Bu sebeple Türkiye, Azerbaycan ile enerji güvenliği ve işbirliği çerçevesinde yürütülen ilişkilerin siyasi ilişkilerde yaşanan soğuk bir devrenin etkisinden dolayı olumsuz yönde etkilenmemesi adına dış politikasını yeniden yapılandırmıştır. Böylece Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, yeniden gelişim yoluna girmiştir. Ağustos 2010’da Cumhurbaşkanı Gül, Azerbaycan’a yaptığı ziyarette “Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik

Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” imzalanmış ve bu anlaşmayla “Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi” kurulmasına karar verilmiştir. Bununla da Türkiye-Azerbaycan ilişkileri stratejik bir boyuta taşınmıştır. İlişkilerin stratejik bir boyuta yükselmesi sonraki dönemlerde Türkiye’nin II. Karabağ Savaşı’na müdahil olmasında etkili olmuştur. Türkiye’nin II. Karabağ Savaşı’na müdahil olmasına etki eden bir diğer sebep ise, enerji güvenliğinin sağlanması olmuştur. Azerbaycan önemli ölçüde, Türkiye’nin ve Avrupa’nın enerji arz güvenliğini sağlamaktadır. Bu sebeple tezde II. Karabağ Savaşı öncesi süreçte bölgede yaşanan çatışmalara karşın enerji güvenliğinin sağlanmasının öncelikli bir konu haline geldiği iddia edilmiştir.

Bu bağlamda Türkiye, Azerbaycan’a siyasi ve askeri alanda destek sağlarken, Güney Kafkasya’nın etkin gücü olan Rusya’yı dışlamadan sorunun çözümünde rol almaya çalışmıştır. II. Karabağ Savaşı’nda Türkiye’nin bölgeye müdahil olmasına karşın Rusya geleneksel Güney Kafkasya politikasından uzaklaşmış, bölgede Türkiye’yi dışlamadan işbirliği içinde olmuştur. Nitekim 2015 yılında Ermenistan’ın eksenin batıya kayması Rusya tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu sebeple 2016 yılının Nisan ayında yaşanan “4 Günlük Savaş”, Ermenistan’ın yeniden Rusya eksenine dönmesini sağlamıştır. Fakat bu çatışmalar Türkiye’nin enerji güvenliğini tehlikeye atmış ve Türkiye’nin bölgenin istikrarına daha fazla önem vermesine neden olmuştur. Ardından 12 Temmuz 2020 yılında yaşanan Tovuz çatışmalarında Ermenistan boru hatlarına saldırı gerçekleştireceğini beyan etmiştir. Bu sebeple Tovuz bölgesinde yaşanan çatışmalar, Türkiye’nin ve AB ülkelerinin enerji güvenliğini tehlike altına atmıştır. Bu sebeple Türkiye II. Karabağ Savaşı öncesi enerji güvenliğinin sağlanması için bölgedeki duruma siyasi olarak müdahale etmiştir. Rusya ise Türkiye’nin bölgeye müdahale etmesine ses çıkarmamış, hatta bu dönemde Rusya Türkiye’yi bir müttefik olarak görmüştür. Ardından Azerbaycan işgal altındaki topraklarını kurtarmıştır. Bunun en büyük nedeni Ermenistan iktidarındaki Nikol Paşinyan’ın, Rusya’ya olan bağlarından kurtularak Batı’ya yönelik bir politika izlemesi olmuştur. Diğer sebep ise ılımlı ilerletilen Rusya-Azerbacan ilişkileri olmuştur. Nitekim I. Karabağ Savaşı’nda Rusya’nın Ermenistan’ı desteklemesinin başlıca nedeni Azerbaycan’ın bağımsızlık kazanmasının ardından Rusyan’ın güdümünden çıkması ve Batı’yla ilişkilerini geliştirmek isteği olmuştur. Fakat 1994 yılından itibaren Azerbaycan’ın BDT’ye üye olması ve 2009 yılında Batı’yla ilişkiler kurmaktan vazgeçerek yeniden Rusya eksenine dönmesi, Rusya-Azerbaycan

ilişkilerinin ılımlı bir tarzda ilerletilmesine fırsat tanımıştır. Bu sebeple Rusya II. Karabağ Savaşı öncesi süreçte Azerbaycan dış politikasını bir tehdit olarak algılamamıştır. Fakat II. Karabağ Savaşı öncesi Ermenistan'ın Batı yanlısı bir dış politika izlemesi ve Rusya'nın güdümünden çıkmaya çalışması Rusya için bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu sebeple Rusya II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı Türkiye ve Azerbaycan'a karşı yalnız bırakmıştır. Böylelikle ılımlı tarzda ilerletilen Rusya-Azerbaycan ilişkileri Türkiye'nin bölgede aktif bir dış politika izleyebilmesini sağlamıştır.

Ayrıca II. Karabağ Savaşı başlarken, Rusya yönetimi Karabağ Ermenistan toprağı olmadığı için Azerbaycan'ın bu bölgede askeri operasyon yapmasına tehdit unsuru olarak bakmadığını açıklamıştır. Rusya'nın bu açıklaması Türkiye'ye bölgede etkili olabilmesi için fırsat tanımıştır. Türkiye, Dağlık Karabağ Sorunu'nun bölgedeki işbirliğini ve kendisinin doğu coğrafyalara açılımını engellemesi, enerji arz güvenliğini sağlayan petrol ve doğal gaz boru hatlarının tehlike altında atmasının farkında olmuş ve bu sebeplerle sorunun ortadan kalkmasına çalışmıştır. Böylelikle Türkiye hem enerji güvenliğinin sağlanması hem Dağlık Karabağ Sorunun çözüme kavuşturulmasıyla bölgede oluşacak istikrarın yeni işbirliklerinin önünü açması hem de doğu coğrafyalara açılımın elde edilmesini ön görerek II. Karabağ Savaşı'na hem siyasi hemde askeri olarak müdahil olmuştur. 27 Eylül'de başlayan ve 44 gün süren II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye askeri ve siyasi olarak Azerbaycan'a destek vermiştir.

Savaş devam ederken Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar sık sık Bakü'yü ziyaret etmiş, ayrıca Türkiye'nin Barış Planı ve Zeytin Dalı operasyonlarında uyguladığı strateji Azerbaycan'la paylaşmıştır. Bununla beraber Türkiye propoganda savaşında da Azerbaycana destek sağlamıştır. Bu bağlamda özellikle Azerbaycan'ın dolaşıma sunduğu İHA/SİHA saldırısı görüntülerinin, Ermeni askeri kuvvetlerinin moral ve savaşma azminin kırılmasında ciddi rol oynamıştır. Bununla beraber Türk medyası sivillere yönelik saldırıların yapıldığını dünya kamoyuna sunmuş ve bu konuda da başarılı olmuştur. II. Karabağ Savaşı'nda 5 il, 4 kasaba ve 286 köy işgalden kurtarılmıştır. II. Karabağ Savaşı Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan 10 Kasım 2020 bildirisiyle bitmiştir. Fakat Türkiye bu bildirde yer almamıştır. Anlaşma metninde resmi olarak adı geçerse de Türkiye'nin 5. Madde'de belirtilen "barış gücü merkezinde" Rusya'yla birlikte yer alması sorunun çözümü yönünde Türkiye'nin rolünü ortaya koymaktadır.

Sorunun çözümünde göz ardı edilmeyecek bir diğer faktör de, Türkiye-Rusya uzlaşması olmuştur. Türkiye ve Rusya'nın Karabağ Sorunu'nda uzlaşmalarının sebeplerini aydınlatmak amacıyla Soğuk Savaş yıllarında her iki devletin Güney Kafkasya'yla ilgili tutumlarına baktığımızda, her iki devletin bu bölgeyi yakın çevre olarak kabul ettiğini görürüz. Her iki devlet bu politikayla bölgeden gelecek tehditlere karşı kendisini savunmaya almıştır. Diğer taraftan Rusya ve Türkiye'nin farklılaştığı husus Rusya'nın bu politayı uygularken bölgede jeopolitik etkisini sürdürmesi, Türkiye'nin ise bu bölge dışında kendi sınırlarını koruması olmuştur. Aslında Soğuk Savaş'tan sonra bu bölgede Türkiye-Rusya çıkar karşıtlığı başlamış ve devam etmektedir. Türkiye'nin bölgedeki siyasi mevcudiyeti NATO üyesi olmasından dolayı tehlike arz etse de, kapalı kapılar arkasında yürütülen uzlaşmadan dolayı mümkün olmuştur. Burada ise Türkiye'nin dış politika araçlarından biri olarak kullandığı "yumuşak güç" devreye girmektedir. Azerbaycan ile yürütülen ilişkiler Türkiye'nin Güney Kafkasya'da siyasi mevcudiyetinin anahtarı sayılabilir. Çünkü Rusya-Azerbaycan ilişkileri genel olarak ılımlı olmuş ve bu durum Rusya-Türkiye ilişkilerine olumlu etki etmiştir. Nitekim Türkiye Karabağ Sorunu çerçevesinde Azerbaycan ile askeri ilişkilerini geliştirmiş, siyasi desteğini de bu sorun etrafında sürdürmüştür. 1990'lı yılların başında Türkiye Güney Kafkasya'yı yakın çevre olarak kabul ederken, burada askeri ve siyasi mevcudiyet göstermesi halinde risk ve tehditle karşılaşabileceğini öngörmüştür. Zira II. Karabağ Savaşı'nın Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanmasının ardından Türkiye 1990'lı yıllardaki durumdan farklı olarak bölgede siyasi bir mevcudiyet ortaya koymuştur. Fakat Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini olumlu ve olumsuz yönde etkileyen faktörler vardır. Bölgedeki durumun olumsuz yönleri şöyle özetlenebilir. Öncelikle, 10 Kasım 2020 Anlaşma metninde Türkiye'nin çözümün tarafı olduğuna dair hiçbir ibare yer almamıştır. İkincisi, Laçın koridorunun denetimi konusunda Rus varlığının süresi ve yetkisi bakımından belirsizlik söz konusu olmuştur. Bölgedeki durumun olumlu yanları ise; birincisi, Türkiye çözümün tarafı olduğuna dair hiçbir ibarede yer almasa da 10 Kasım 2020 bildirisinin, 5. Madde'sinde belirtilen "barış gücü merkezinde" Rusya'yla birlikte yer almaktadır. İkincisi, içinde Fransa ve ABD'nin de olduğu Minsk Grubu'nun devre dışı bırakılmış olması önemli bir gelişme olmakla beraber bölgenin kaderini Türkiye-Rusya uzlaşısı yöneteceği ve bu durumda nihai uzlaşmanın Türkiye ve Rusya arasında sürdürülecek müzakereler neticesinde şekilleneceğine dair işaretler vermektedir. Nitekim Rusya, Zengezur projesiyle Orta Doğu ve sıcak denizlere ulaşmayı hedeflemiş, bu nedenle koridorun

açılmasına razı olmuş gözükmektedir. Bu sebepler, uzlaşma gerçekleşirken savaşta stratejik bir etki yaratmış ve Rusya'nın Karabağ'la ilgili sert tutumunu yumuşatabilmiştir. Ayrıca Türkiye sorunun çözülmesiyle bölgede istikrarlı bir ortam yaratmayı hedeflemekle birlikte ulaşım ağları üzerinde de bir alternatif elde etmeğe çalışmıştır.

Bunun Türkiye'nin değişen dış politika öncelikleri açısından nedeni Davutoğlu'nun savunduğu çok yönlü bir Kafkaslar politikasında bulunabilir. Buna göre, Türkiye'nin bir yandan yakın kara havzasında bölgesel güvenlik ve işbirliği alanlarındaki çalışmalara öncülük ederken, bir yandan da, ekonomik ve kültürel alanlarda karşılıklı bağımlılık ilişkisini güçlendirecek adımlar atması, Azerbaycan'la ekonomik ilişkilerini karşılıklı bağımlılık yaratacak biçimde geliştirilmesine ve bir yandan da, bu ilişkilerin ciddiyet kazanmaya başladığı dönemlerden itibaren Karabağ Sorunu etrafında çözüm odaklı dış politika yürütmesine imkan tanıdığını görmekteyiz.

Zira Coğrafi uzaklık, Türkiye'nin Orta Asya politikasında önemli bir faktör olurken, 2020 yılına kadar Türkiye ile Hazar Havzası devletleri arasında doğrudan bir sınır bağlantısı olmamış, Türkiye-Azerbaycan sınırında Nahçıvan'ın dışa açılımının engellenmiş olması ve Karabağ'ın işgal altında olması nedeniyle, Türkiye'nin Hazar Havzası devletleri ile coğrafi bir bağlantı kurması mümkün olmamıştır. Çünkü Türkiye Zengezur bölgesinin Ermenistan'a bırakılması nedeniyle Nahçıvan üzerinden doğudaki coğrafi mekanlarla bağlantı kuramamıştır. Aynı şekilde eski Dağlık Karabağ Sorunu da Türkiye'nin doğu coğrafyalara açılımını Zengezur'dan sonra engelleyen ikinci faktör olmuştur. Bu sebeple Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorunu'na çözüm odaklı dış politikasının ardında jeopolitik nedenler de önemli bir faktör olmuştur. Bu sebeple II. Karabağ Savaşı sonrası dönemde, Azerbaycan'ın tarihi toprakları olan Zengezur bölgesinin eski belgelere dayanarak Ermenistan'dan alınması ve Azerbaycan'a geri verilmesi meselesi gündeme gelmiştir.

Bu bölge üzerinden gündeme gelen iddia ile beraber yine bu bölgede Türkiye ve Azerbaycan'ı bağlayan koridor meselesi de öne sürülmüştür. Bu olay Azerbaycan medyası ile beraber Türkiye medyasına da yansımış, bu bölgede açılacak olan Zengezur Koridoru'nun Türkiye ve Azerbaycan'ın irtibatına katkıda bulunacağı kamuoyunda işlenmiştir. Bu koridor Türkiye için jeopolitik ve ekonomik olarak önem arz etmiştir. Zengezur Koridoru Çin, Orta Asya devletleri, AB devletlerini, Türkiye'yi ve Azerbaycan'ı birleştirebilecek bir projedir. Zengezur bölgesi jeopolitik açıdan,

Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile irtibat kurabilmesinde önemli olurken, ekonomik açıdan da bu devletlerle ulaşım alanında daha hızlı, daha ucuz ve daha güvenli imkânlar sağlayacağı için önemli olacaktır. Buradan hareketle denilebilir ki; Zengezur Koridoru'nun açılması kararı, hem Türkiye'nin Azerbaycan, Çin ve Orta Asya devletleri ile irtibatında Rusya'ya alternatif olması, hem de bu devletlerin ekonomik ilişkilerine olumlu etki sağlaması açısından Türkiye'nin bölgede siyasi etkinliğinin sebeplerinden biri haline gelmiştir. Zira II. Karabağ Savaşı'nın ardından ekonomik olarak ülkelerin birbirine bağlanması için 3+3 formatında proje ortaya konulmuştur. Bu proje Rusya, Türkiye, İran, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı ulaşım hatları ile Karabağ ve Zengezur koridoru bölgesinden birbirlerine bağlamayı hedeflenmektedir. Burada Türkiye'nin rolü çok büyüktür. Türkiye ve Azerbaycan bölgede yeni bir ekonomik güzergah kurarak bölge ülkelerini ekonomik olarak birbirine bağlamayı ve bu sayede gelecekte olası bir savaşı önlemeyi hedeflemektedirler.

Bu çerçevede Türkiye, Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ Sorunu'nun askeri yollarla halledilmesi ve bölgede durumun kontrol altında tutulması için özel bir çaba göstermiştir. Bu yaklaşımla Dağlık Karabağ Sorunu Türkiye'nin, Güney Kafkasya'da gerçekleştirdiği ilk çözüm sayılabilir. Bu süreçte Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Azerbaycan için toprak bütünlüğünün artmasında etkili olmuş, Türkiye için bölgede siyasi mevcudiyet ve enerji güvenliğini sağlaması için fırsat sağlamıştır Güney Kafkasya'da tesis edilecek bir işbirliği platformunun önündeki en büyük engellerden biri olan Dağlık Karabağ Sorunu'nun sürmesi Güney Kafkasya'da âdeta bölgesel olarak izole edilmiş bir durumda olan Ermenistan'ın, Türkiye ve Azerbaycan ile ticari ve diplomatik bağlarını geliştirememesine neden olmuştur. Türkiye Güney Kafkasya'da istikrarsızlığın sona erdirilmesi yönünde attığı adımlarla Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülmesi veya "sağlıklı bir zemine oturtulması"ni hedeflemiştir. Bu açıdan Türkiye, Ermenistan engelinin ortadan kaldırılmasını, sorundan kaynaklı olarak bölgedeki enerji güvenliğini tehdit eden durumun sonlandırılmasını, ulaşım açısından önem taşıyacak olan ve Türkiye-Azerbaycan'ı karadan birleştirecek bir imkânın sağlanmasını, Orta Asya'ya ulaşımında alternatif oluşturmakla bölge devletleri açısından stratejik önemini biraz daha arttırmayı, bölgede siyasi konturölünü arttırmakla enerji kaynaklarının kullanımının devamlılığını sağlamayı hedeflemiştir.

Türkiye'nin bölgede kontrolü elinde tutması ise Türkiye-Rusya uzlaşısına bağlı olacaktır. Nitekim Rusya-Azerbaycan arasında devam eden ilişkiler Türkiye-Rusya ilişkilerini etkilemektedir. Bu sebeple Rusya-Azerbaycan ilişkileri ılımlı bir şekilde devam edeceği takdirde Rusya, bölgede Türkiye'yle uzlaşma ve uyum içinde kalacak, Türkiye ise elde ettiği avantajları biraz daha ileri taşıma imkanına kavuşacaktır. Zira Türkiye Karabağ'da Azerbaycan'la beraber inşaat işlerinde, yolların yapımında ve tarım işlemlerinde işbirliği içindedir.

Türkiye'nin Azerbaycan üzerinde siyasi olarak yürüttüğü dış politikasının sonucu temel olarak ekonominin kalkınmasına ve enerji arz güvenliğine yönelmiştir. Bunun gerçekleşebilmesi içinse Türkiye'nin enerji kaynaklarıyla zengin Hazar Havzası devletlerine çıkışını sağlayacak jeostratejik açıdan önem taşıyan Güney Kafkasya'ya hâkim olması, veya en azından siyasi mevcudiyetinin olması gerektiğini iddia ettik. Bu anlamda Azerbaycan ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin yanı sıra Karabağ Sorunu'na çözüm odaklı diplomatik destek ve siyasi ilişkileri destekleyecek biçimde askeri ilişkilerin kurulması da stratejik bir adım olmuştur. Türkiye Güney Kafkasya politikası çerçevesinde çeşitli petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri ve işbirliği çerçevesinde hem kendi hem de AB'nin enerji güvenliğini sağlamıştır. Ayrıca Dağlık Karabağ Sorunu çerçevesinde Azerbaycan'a çeşitli alanlarda destek vererek bölgede çıkar odaklı politika yürüten diğer büyük devletler arasında yer almıştır. Bununla beraber Orta Asya'ya ve Hazar Havzası'na ulaşımında güvenilir bir yola sahip olmak ve Zengezur Koridoru'nun işlerlik kazanması için siyasi olarak mücadele vermiştir. Burdan hareketle, tezde Türkiye'nin I. Karabağ Savaşı'na müdahil olmazken II. Karabağ Savaşı'nda etkinliğinin enerji ve ulaşım odaklı politika yürütmesinin bir sonucu olduğunu öne sürdük.

Sonuç olarak TDP'nin Dağlık Karabağ ile ilgili tutumunu değerlendirirken, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda Güney Kafkasya'da yeni bağımsızlık kazanan SSCB devletlerine karşı ilgisiz olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde Türkiye'nin I. Karabağ Savaşı'na kayıtsız kalmıştır. Bunun nedenlerine değinirken bölgede süren istikrarsızlığın Türkiye için tehdit niteliği taşıdığını ve Türkiye'nin ilk müdahalesinde SSCB ile karşılaşabileceğini söyleyebiliriz. Siyasi açıdan bu dönemde Türkiye'nin kayıtsız tutumunun sebebi, dış politika önceliklerinde Güney Kafkasya'nın yer almaması ve bölgede siyasi mevcudiyet isteğinin olmamasıyla ilgilidir. Ekonomik

açından ise, yeni bağımsızlık kazanan Azerbaycan ile Türkiye arasında herhangi bir ciddi ekonomik bağın olmaması, Türkiye'nin kayıtsız tutumu ile sonuçlanmıştır.

Diğer taraftan 2020 yılına geldiğimizde ise, AB ve Türkiye enerji güvenliğini sağlayan ve Güney Kafkasya'yla ilgili dış politika öncelikleri arasında merkezi konumda yer alan Azerbaycan ile karşılaşırken, TDP'nin Güney Kafkasya'yla ilgili dış politika önceliklerinde, 1990 yıllarında kaybettiği veya elde edemediği stratejiyi yakalamakta tutarlı olduğunu görmekteyiz. 2020 yılında Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a siyasi ve hukuki çerçevede askeri destek vermesini sağlayacak ciddi ve tutarlı sebepler bulunmaktaydı. Bu sebepler; Azerbaycan'ın 1990'lı yıllardan farklı olarak günümüzde TAP, TANAP, BTC ve BTE gibi enerji projeleriyle Türkiye'nin ve AB'nin enerji arz güvenliğini sağlaması; Türkiye'nin ve AB'nin Orta Asya ve Çin ile ekonomik ilişkilerinde İpek Yolu, Lapis-Lazuli ve TRACECA projelerinde Azerbaycan'ın merkezi konumda olması ve bu ekonomik bağlantıların sürdürülebilmesi için Türkiye'nin Azerbaycan ile siyasi ilişkilerinin devam ettirilmesi gerekliliğidir. Dahası tezimizde ekonomik bağlantılar konusunda II. Karabağ Savaşı'nın sonunda gündeme gelen Zengezur Koridorunun ulaşım alternatifi oluşturacak bir proje olarak öne çıkmasına da dikkat çektik. Bu konuda, Azerbaycan ve Türkiye AB'nin enerji güvenliğini sağladığı için, AB devletleri de Türkiye'nin bölgede siyasi mevcudiyetini desteklemiştir. Çünkü belirttiğimiz gibi, enerji güvenliği Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini aşmakla beraber, uluslararası nitelik de taşımaktadır. Tüm bu sebeplerden ötürü tezimizde Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'na müdahil olmasının birden çok sebebi olduğunu iddia ettik. Bunlardan biri de küreselleşen dünyada enerji güvenliğinin sağlanması için Hazar Havzası'na ulaşım ve bu kapsamda ulaşım yolları üzerindeki engellerin kaldırılmasıdır. Nitekim Karabağ bölgesinin Ermenistan tarafından işgali Türkiye'nin Hazar Havzası'na ulaşımını engellemiştir. Bu sebeple Gürcistan'dan geçen ulaşım ve enerji projelerine alternatif bir yol arayışına girilmiştir. Bu konuda Zengezur Koridoru bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özetle bu tezde, Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'na müdahil olmasının iki temel sebebi olduğunu iddia edilmiştir. Birincisi, Türkiye'nin enerji arz güvenliği ve ulaşım ağları üzerinde hâkimiyet sağlama isteğidir. Nitekim Karabağ'da istikrarın sağlanmasıyla, Türkiye jeopolitik açıdan Rusya'nın bölge üzerindeki baskılarını azaltmayı başarmıştır. İkincisi jeoekonomik açıdan Türkiye, hem bölgede Azerbaycan'la yeni işbirliği elde etmiş, hem bölgedeki enerji ve ulaşım ağlarının

güvenliğini kontrol altında tutmuş, hem de bu ulaşım ağlarına alternatif olabilecek Zengezur Koridoru üzerinde hakimiyet kazanma gibi bir potansiyel elde etmiştir. Böylece 10 Kasım 2020 tarihli bildiriyle bölgede oluşan yeni durum Türkiye'nin bölgeye yönelik dış politikalarında yeni imkânlar elde etmesinin önünü açmıştır.

KAYNAKÇA

- “Asrın Anlaşması”. (2011). Erişim adresi: “Asrın Anlaşması”-Azerbaycan (azerbaijans.com)
- 2010 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu. (2010). Erişim adresi: EPDK | Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- 2012 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu. (2012). Erişim adresi: EPDK | Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- 2013 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu. (2013). Erişim adresi: EPDK | Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- 2014 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu. (2014). Erişim adresi: EPDK | Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- 2015 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu. (2015). Erişim adresi: EPDK | Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- 2016 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu. (2016). Erişim adresi: EPDK | Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- 2020 Yılı Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu. (2020). Erişim adresi: EPDK | Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
- 2020 yılı Türkiye-Azerbaycan ticaret istatistikleri hakkında. (2021, 18 Ocak). Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/azerbaycan/2020-yili-turkiye-azerbaycan-ticaret-istatistikleri-hakkinda>
- 3+3 formatındaki bölgesel iş birliği platformu. (2021, 09 Aralık). Erişim adresi: <https://www.haberler.com/gurcistan-3-3-formatindaki-bolgesel-is-birligi-14587918-haberi/>
- Abbasov, A. (2020). Sovyet Sonrası Güney Kafkasya Ülkelerinin Askeri Güvenlik Politikaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(2), 1382-1398.
- Ağayev, M. (2008). Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Akal, H. Mustafa, A., ve Hasanov, G. (2020). Türkiye ile Azerbaycan’ın Dış Ticaret Gelişimi. *Journal Of Business And Trade*, 1(1), 16-26.
- Akbaş, F. ve Ürün, E. (2016). Enerji güvenliği: Bölgesel enerji merkezi Türkiye. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 103-113.
- Akpınar, E. ve Başbüyük, A. (2011). Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğalgaz. *Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(3).
- Aksoy, M. (2021). Rusya’nın Bölgesel Güç Perspektifleri Bağlamındaki Faaliyetleri. *Küreselden Yerele 21. Yüzyılda Siyaset*, 5.

- Aliyev, A. (2009). "Kıyı Devletlerin Hazar Politikası", Bakü Devlet Üniversitesi. *Tarih ve Onun Problemleri*, 1(2), 192-201.
- Altun, N., İpek, K., ve Özbaysal, T. Adım Adım Yeni Dünya Düzeni: Çin BKBY Projesi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 8(26), 81-93.
- Ancak, O. (2020). Yeni Avrasyacılık Bağlamında Güney Kafkasya'da Türkiye ve Rusya. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 75(3), 1113-1144.
- Aras, N. (2013). Ekonomik ve Siyasi Sonuçları Bakımından Hocalı Katliamı ve Karabağ Sorunu. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2015, 9.2: 113-122.
- Arslan, A. (2015). Moskova Anlaşması ve Türkiye'nin Kuzey-Doğu Sınırı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (2), 1-20.
- Aselsan nedir? Ne işe yarar?. (2020, 03 Şubat). Erişim adresi: <http://www.gazetevatan.com/aselsan-nedir-ne-is-yapar--1298815-gundem/>
- Asker, A. (2021). Güney Kafkasya'nın Güvenliği ve II. Karabağ Savaşı'nın Düşündürdükleri. *İrüistanbul*, 98.
- Asker, A. ve Özpınar, Z. (2021). Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 83-106.
- Askerzade, A. (2009). Nato Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları. *Karadeniz Araştırmaları*, (20), 1-17.
- Aslanlı, A. (2013). Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu. *Ankara, EkoAvrasya Yayınları*, 16-20.
- Aslanlı, A. (2014). Jeosiyasi Rekabet ve Jeosiyasi Çıkarlar Kapsamında "Hordi Düyümü". *Konrad-Adenauer-Stiftung*. 1-47.
- Ataman, M. (2003). Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 49-64.
- Atar, A., Şahin, H., ve Çavuşoğlu, T. (2018). Geçmişten Günümüze İpek Yolu Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Econder International Academic Journal*, 2(2), 334-348.
- Ataseven, E. (2020). Karadeniz ve Güney Kafkasya'da Rus-Türk İlişkileri: Güncel Meseleler. *Balkan ve Karadeniz Araştırmaları*, 99-110.
- Atnur, E. (1998). Mustafa Kemal (Atatürk) ve Nahçıvan. *Erdem*, 11(32), 367-370.
- Aydın, N. (2012). Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 207-224.
- Aydın, N. (2013). Türkiye'nin Dağlık Karabağ Politikası. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 153-169.

- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. (2021). Erişim adresi: 001_8_23.xls (live.com)
- Azerbaycan gazını dünya piyasasına ihrac eden boru hattı. (2019). Erişim adresi: https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/scp.html
- Azerbaycan tarihi ipek yolu tecrübesi. (2021, 04 Haziran). Erişim adresi: <http://www.anl.az/down/meqale/respublika/2018/mart/581156.p>
- Azerbaycan, Karabağ'daki tırlar nedeniyle İran'a nota verdi. (2021, 11 Ağustos). Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycan-karabagdaki-tirlar-nedeniyle-irana-nota-verdi-601316.html>
- Azerbaycan: Türk şirketleri, Dağlık Karabağ için 3.8 milyar dolarlık projeler önerdi. (2021, 14 Aralık). Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/20211214/azerbaycan-turk-sirketleri-daglik-karabag-icin-38-milyar-dolarlik-projeler-onerdi-1051755384.html>
- Azerbaycan'da Karabağ Zaferi'nin yıl dönümü kutlanıyor. (2021, 8 Kasım). <https://hi-in.facebook.com/HaberturkTV/videos/949728982637912/>
- Azerbaycan'ın işgalden kurtarılmış toprakları ile diğer bölgeler arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için beklentiler. (2021, 20 Ocak). Erişim adresi: <https://yesiligidir.com/haber/detay/27788>
- Azerbaycan-Ermenistan, Karabağ Sorunu ve Türkiye'nin tutumu. (2020, 28 Eylül). Erişim adresi: <https://www.sehriyar.info/?pnum=918>
- Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkileri (2020, 10 Aralık). Erişim adresi: https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Turkiye_iqtisadi_elaqeleri___Tehlil-1662839
- Bağırzade, E. (2011). Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (15), 277-312.
- Bakü Fatih Nuri Paşa. (2019, 15 Eylül). Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-fatih-nuri-pasa-/1584049>
- Bakü Tiflis Ceyhan. (2021, 04 Nisan). Erişim adresi: [http://www.socarmidstream.az/az/project/btc/#partners\(2021\)](http://www.socarmidstream.az/az/project/btc/#partners(2021))
- Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı. (2020, 13 Ağustos). Erişim adresi: https://azertag.az/xeber/Baki_Tbilisi_Ceyhan_neft_boru_kemerinin_istismara_verilmesinden_14_il_kechir-1534957
- Balayev, A. (1998). Azerbaycan Milli Harekatı, 1917-1918gg. Bakü Bilimsel Yayıncılık.
- Balayev, A. (2014). Karabağ Çatışmasının Nedenleri, 3(11).

- Baloğlu, M. (2010). Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (Socar) Yatırımlarının Tũrkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi. (The Evaluation Of The Effects Of State Oil Company Of Azerbaijan Republic (Socar) Investments To Turkish Economy).
- Baloğlu, M. (2012). Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Yatırımlarının Tũrkiye Ekonomisine Etkilerinin Değerlendirilmesi (The Evaluation Of The Effects Of State Oil Company Of Azerbaijan Republic Investments To Turkish Economy). *Journal Of Gafgaz University*, (33).
- Bayraç, H. (2010). Kũresel Enerji Politikaları ve Tũrkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açıısından Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Őniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 115-142.
- Berxudarlđ, A. (2015). ‘‘Azerbaycan Tũrkiye Ticaret-Ekonomik İlişkilerinin ağdaş Durumu ve Gelişim Yollarđ’’. *Azerbaycan Devlet Ekonomi Őniversitesi*.
- Beşikçi, A. (2016). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değerişimler ve Yönelimler. *Tũrk Dũnyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2).
- Bocutoğlu, E. ve Bulut, E. (2012). Tũrkiye-Ermenistan Sınırının Açıılmasının Olası Ekonomik Etkilerinin Ulaştırma Maliyetleri Açıısından Değerlendirilmesi. *Sũleyman Demirel Őniversitesi Fen-Edebiyat Fakũltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012(25).
- Bostancı, M. ve Lũleci, T. (2019). ‘‘21. Yũzyıl Başında Tũrkiye Kazakistan İlişkileri’’. *Journal Of History School*.715-754.
- Boy, A. (2018). Gũmrũ-Moskova-Kars Antlaşmaları Kapsamında Muhacir ve Mũlteci Problemi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4).
- Blũkbařı, Y. (2021). Tũrk Dış Politikasında Sũreklilik ve Değerişim: Kemalizm ve CHP. *Akademik Hassasiyetler*, 8(15), 83-110.
- Brzezinski, Z. (2005). Bũyũk Satranç Tahtası. İstanbul İnkılap Yayıncılık.
- Budak, T. (2013). Orta Asya’da Kũresel Jeoekonomik Rekabet ve Tũrkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 125-142.
- Cabbarlı, H. (2004). Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Rusya İlişkileri. Ankara: Asam Yayınları.
- Cabbarlı, H. (2017). Gũney Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Gũvenlik Sorunları: Dağlık Karabağ rneğinde. *Karadeniz Araştırmaları* (53), 51-69.
- Caferov, N. ve Aslanlı, A. (2016a). ABD ve Gũney Kafkasya: Ağustos 2008 öncesinde ve Sonrasında. *Aksaray Őniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakũltesi Dergisi*, 8(4), 1-10.
- Caferov, N. ve Aslanlı, A. (2016b). Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya. *Ermeni Araştırmaları*, (53), 239-260.

- Caşın, H. (2012). “Türk Dış Politikası Açısından Kafkasya ve Orta Asya”, http://www.hazar.org/UserFiles/yayinlar/MakaleAnalizler/Hazar_02_Makale8.pdf, (10.12.2014).
- Çelikpala, M. (2010). Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(25), 93-126.
- Çeliksoy, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı’nda Şuşa’nın Rolü ve Türkiye-Azerbaycan İşbirlikleri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 126-133.
- Çolak, İ. (2001). Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17(49), 23-48.
- Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye’nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?. (2020, 10 Kasım). Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54873432>
- Dağlık Karabağ: Türkiye, Azerbaycan’ın askeri kapasitesini geliştirmesinde nasıl rol oynadı?. (2020, 2 Ekim). Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105>
- Dağlık Karabağ’da Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında farklı bir cephe: Propaganda savaşı. (2020, 6 Ekim). Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54419734>
- Demirden ipek yolu Traceca: projesi. (2007, 21 Kasım). Erişim adresi: https://tasam.org/trTR/Icerik/24/demirden_ipek_yolu_traceca_projesi
- Demirkollu, C. (2020). Zengezur Koridoru Ekseninde Değişen İsrail Jeopolitiği. Dördüncü Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı. 2020 Bildiri ve Öz Kitabı.
- Denizhan, E. (2010). Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve Tika. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 2(1), 17-23.
- Duran, T. (1970). “Brest-Litovsk Anlaşmasından Sonra Türkiye ve Ermeniler”. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 38, 25-51.
- Durgun, Ş. (2020). Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlılık. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 300-316.
- Ekşi, M. (2009). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitığe. *Avrasya Etüdüleri*, 36(2), 95-112.
- Eminoğlu, A., Deniz, Y. (2021). ABD ve Rusya Ekseninde Dağlık-Karabağ’da Çatışma Çözümünü Geciktiren Güç Dengesi Sistemi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2), 245-255.
- Emrahov, M. (2011). Büyük İpek Yolu. Bakü Mütercim.
- Ener, M. ve Ahmedov, O. (2007). Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi.

- Enerji Savaşları: ABD-Rusya. (2019, 25 Mart). Erişim adresi: <http://www.gundem.be/yazarlar/konuk-yazarlar/enerji-savaslar-abd-rusya/>
- Ercan, M. (2011). Avrupa Birliği'nin Enerji Politikasında Türkiye'nin Önemi. *Akademik Bakış Dergisi*, (25).
- Erdoğan, N. (2017). Tanap Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 10-26.
- Ermenistan Kelbecer'deki 112 ton altın rezervine göz dikti. (2020, 30 Kasım). Erişim adresi: <https://www.star.com.tr/dunya/ermenistan-kelbecerdeki-112-ton-altin-rezervine-goz-dikti-sozde-sinira-kapi-koyarak-kirmiz-haber-1591155/>
- Erol, M. ve Emre, O. (2011). Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim. *Gazi Akademik Bakış*, 4(8), 13-38.
- Furuncu, Y. (2018). Tanap'ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi. Yönetim ve Ekonomi: *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 543-561.
- Gamaghelyan, P. (2010). Rethinking the Nagorno-Karabakh Conflict: Identity, Politics, Scholarship. *International Negotiation*, 15, 33-56.
- Gaytancıoğlu, K. (2010). Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 43-50.
- Golovko, A. (2013). Avrasya Ülkelerinin Dünya Ticaret Sistemine Entegrasyonu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 167-192.
- Golts, A. (2018). Determinants of Russian Foreign Policy: Realpolitik, Militarism and the Vertical of Power, Stefan Meister (Ed), *Between Old and New*
- Gökçe, M. (2011). Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 6, 1.
- Gürler, A. ve Bağirova, A. (2021). 30 Yılın Ardından Karabağ'ı Okumak: Arabuluculuk Faaliyetlerinden 2020 Savaşı'na. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 561-593.
- Hacıbeyli, G. "Zengezurun Ermenistana verimlesi kararı iptal edilebilir". (2009). Erişim adresi: https://musavat.com/news/gundem/zengezurun-ermenistana-verilmesi-qerari-legv-edile-biler_66245.htmlv
- Harun, B. (2010). Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 345-359.
- Harunoğulları, M. (2020). Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği. *Mukaddime*, 11(1), 177-211.

- Hasanlı, C. (1998). Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye Yardımından Rusya İşgaline Kadar (1918-1920). Çev. Aslan Erturun, Ankara Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A., ve Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 522-529.
- Hasanov, A. (2010). Jeosiyaset, Bakü Aypara yayıncılık, (Hesenov, E. (2010). Geosiyaset/Derslik. " Aypara-3".
- Hasanov, E. (2016). Azerbaycan Cumhuriyetinin Ulusal Gelişimi ve Güvenlik politikası, Bakü.
- Hodaloğulları, Z. ve Aydın, A. (2016). Türkiye'nin Doğalgaz Noktasında Rusya'ya Bağımlılık Durumunun Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasına Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 83-108.
- Hüseyin, K. Salamov, N. (2021). TV Tartışma Programlarında Çarpıtma Unsurları: II. Karabağ Savaşı (Ermenistan-Azerbaycan Çatışması) Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(Özel Sayı), 128-152.
- İmanov, V. (2003). Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934): Lider bir aydın ve bağımsız Azerbaycan cumhuriyeti'nin temsili. Boğaziçi Üniversitesi.
- İnaç, H. (2021). Yeni Dünya Düzeninin Bir Habercisi Olarak Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasının Soyo-Politik Analizi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 509-521.
- İran'dan Bakü ile gergin bir süreçte Azerbaycan sınırında askeri tatbikat. (2021, 02 Ekim). Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2021/10/02/iran-dan-baku-ile-gergin-bir-surecte-azerbaycan-s-n-r-nda-askeri-tatbikat>
- İsayev, E. (2012). Büyük İpek Yolu ve Nahçıvan. Bakü ilm ve Tarih yayınları.
- İsmayilov, E. (2013). 21. Yüzyıl Rusya Dış Politika Doktrinleri'nde Güney Kafkasya ve Orta Asya Değerlendirmesi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1), 87-105.
- İzzetgil, E. (2016). Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi. *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1), 51-85.
- Jeoekonomi. (2022, 17 Şubat). Erişim adresi: [Jeoekonomi Nedir? • Jeopolitik.net](http://jeoekonomi.net)
- Kantörün, U. (2010). Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 2(3), 87-114.
- Karabağ Savaşı'nın Gürcistan'daki Yansımaları. (2021, 26 Şubat). Erişim adresi: https://iramcenter.org/karabag-savasinin-gurcistandaki-yansimalari/?send_cookie_permissions=OK

- Karabağ'ın inşasında Türkiye modeli. (2021, 08 Ocak). Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/azerbaycan/karabagin-insasinda-turkiye-modeli-548259.html>
- Karabayram, F. (2007). Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası. *Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Karabulut, K. (2021). Kars Antlaşmasının Nahçıvan ve Karabağ Zaferi Açısından Önemi. Erişim adresi: | Kars Antlaşmasının Önemi ve Nahçıvan (Sonnoktahaber.Com)
- Kasım, K. (2009). Soğuk savaş sonrası Kafkasya. USAK Yayınları.
- Kasımlı, C. (2015). Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Üzerine. Gündoğan Yayınları.
- Kazımlı, E. (2018). Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar, *İstanbul Tasam*.
- Kınık, H. (2021). Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020. *Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler*, 51.
- Kızıl, Ö. (2016). Zengezur Koridoru'ndan Azez'e Türk Dünyası'nda Yapay Set Krizi. *2023 Dergisi*, 180.
- Kocaman, M. (2015). SSCB'nin Dağılması ve 11 Eylül Olaylarıyla Değişen Türkiye'nin Kafkasya Politikası. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 97-112.
- Laçiner, S. (2004). Türk Ermeni İlişkileri. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Laçiner, S., Ekinci, A., ve Kılıç, G. (2009). AB-Türkiye İlişkileri ve Avrupa'nın Enerji Güvenliği.
- Lapis-lazuli corridor. (2017, 22 Aralık). Erişim adresi: The Geopolitics of the Lapis Lazuli Corridor – The Diplomat
- Macit, N. (2020). Bölgesel ve Etki Merkezli İki Devlet: Türkiye ve Rusya. *Bildiriler Kitabı*, 15.
- Mavi akım nedir? Mavi Akım Projesine Dair her şey. (2020, 21 Kasım). Erişim adresi: <https://maabir.com/mavi-akim-projesi-nedir/>
- Mehmetzade, M. B. (1991). Milli Azerbaycan Hareketi. Azerbaycan Kültür Derneği.
- Memmedli, E. (2017). Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 206-215.
- Memmedli, N. (2015). “AKP Hakimiyeti Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası”. *Bakü Devlet Üniversitesi*.
- Musa, İ. (2011). Azerbaycan Dış Politikası, 1917-1920. Bakü Üniversitesi yayınları

- Mustafa, N. (2019). Nahçıvan ile Azerbaycan'ı Birbirinden Ayırmak Üzere Tertiplenen Zengezur'un Ermenistan'a Katılma Süreci. Center For Eurasian Studies (Avim). Erişim Adresi: <https://Avim.Org.Tr/Blog/Nahçıvan-Ile-Azerbaycan-I-Birbirinden-Ayırmak-Uzere-Tertiplenen-Zengezur-Un-Ermenistan-A-Katılma-Sureci-11-12-2019>
- Neciyev, E. ve Gasımlı, T. (2020). Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2018). *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1267-1273.
- Nerimanoğlu, H. (2019). Zengezur 100 Soru, 100 cevap. Zengezur Dernekleri Halk Birliği.
- Nesibov, E. (2006). ABD ve Türkiye'nin Kafkasya Jeopolitik Bölgesinde Stratejik Çıkarları ve Azerbaycan Cumhuriyeti, Bakü, Çırak Yayınları.
- Oğuzlu, T. (2012). Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal Bir Analiz. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 4(42).
- Oktay, H. (2012). Türk dış politikasında 41 kriz. Haydar Çakmak (Ed.). Azerbaycan krizi içinde. Kripto Yayınevi. S0. 3665-374.
- Okur, M. (2017). "Bir Kuşak, Bir Yol" Projesi'nin Jeopolitiği, Türk Kuşağı ve Uygurlar. *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 45-55.
- Okyar, O. (2017). Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Nahçıvan Üzerine Eleştirel Bir Bakış: Sorun Mu Fırsat Mı? *Ermeni Araştırmaları*, (56).
- Oran, B. (1996). Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(01).
- Oskanian, K. (2013). Fear, Weakness and Power in the Post-Soviet South Caucasus A Theoretical and Empirical Analysis. *Palgrave Macmillan, London*.
- Ozinian, A. (2018). Türkiye-Ermenistan Ticaretine Genel Bakış ve Olası İşbirliklerinin Geliştirilmesi.
- Özdaşlı, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 51-83.
- Özdemir, L. [Levent]. (2021). Dağlık Karabağ Meselesinde Değişen Gidişat ve Türkiye'nin Rolü. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 81-107.
- Özdemir, U. [Umut]. (2021, s.688). Türkiye'de Yayın Yapan Yabancı Haber Sitelerinin Dağlık Karabağ Savaşı'na Bakış Açısı. *İstanbul Aydın Üniversitesi*, 683-691.
- Özgen, C. (2021). 44 Günün Ardından: 2020 Karabağ Savaşı'nın Askeri Açından Analizi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 104-123.

- Özkan, G. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-Nato-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikası'na Yansımaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 109-132.
- Öztarsu, M. (2012). Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Arayışlarında Minsk Grubu ve Bölgesel Aktörlerin Rolü. N. Akyeşilmen (ed.), *Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi*. ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 239-260.
- Öztığ, L. (2018). Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinde Nahçıvan Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 413-430.
- Paşa. E. (2021). Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 192-215.
- Paşinyan: Türkiye'den 150 üst rütbeli asker Azerbaycan saflarında savaşıyor. (2020, 3 Ekim). Erişim adresi: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/24639/pasinyan-turkiye-den-150-ust-rutbeli-asker-azerbaycan-saflarinda-savasiyor/>
- Patan, R. ve Tüfekçi, Ö. (2021). Çok Yönlü Dış Politika Arayışında Türkiye.
- Russia, Turkey have common objective in Karabakh. (2020, 12 Aralık). <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/russia-turkey-have-common-objective-in-karabakh/2041871>
- Salmanov, E. (2020). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Kapsamında Uluslararası Güvenlik Sorunlarına Ortak Yaklaşım.
- Sancak, K. ve Çakıcı, F. (2011). Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Karşılıklı Bağımlılık Ekseninde Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Değerlendirilmesi.
- Sandıklı, A., İsmayilov, E., ve Gafarlı, O. (2014). Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye. *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (60), 1-72.
- Sariahmetoğlu, N. (2016). Karabağ Sorununun Çözüm Sürecinde Türkiye ve Rusya. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 93-119.
- Sarsılmaz Kardeşlik 2019 tatbikatı başarı ile gerçekleştirildi. (2019, 11 Haziran). Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/sarsilmaz-kardeslik-2019-tatbikati-basari-ile-gerceklestirildi-418906.html>
- Seferov, R. ve İbadov, A. (2007). Ermenistan'ın Karabağ'ı İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan'da Yaşanan Zorunlu Göçler ve Sorunları. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 159-173.
- Semercioğlu, H. (2020). Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası: Türkiye-Rusya İlişkileri Örneği, İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Seyidov, M. ve Akıncı, A. (2021). Nahçıvan'ın Varlık Mücadelesinde Türkiye. *International Journal of Disciplines Economics and Administrative Sciences Studies*, 7(30), 395-401

- Socar Türkiye, Türkiye’de Entegre enerji. (2018). Erişim adresi: <https://www.bilisimzirvesi.com.tr/documents/Dokumanlar/sunumlar/istanbulsocarenerji.pdf>
- Solak, F. (2003). Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 69-96.
- Söker, Ç. (2017). Dağlık-Karabağ Sorununun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16).
- Suyundikov, S. (2021). Dağlık Karabağ Savaşı’nın Çözümü Bağlamında Türkiye ve Rusya. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 132-145.
- Şanlı, B. (2008). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 13-30.
- Şihaliyev, E. ve Mustafayev, B. (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Yolunda Engeller ve Öngörüler. *Türk-Rus İlişkileri*, 109.
- Şihaliyev, E. ve Yılmaz, R. (2015). Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları. *Bilge Strateji*, 7(13), 31-54.
- Şuşa mağlubiyetinden sonra Ermenistan. (2020,10 Aralık). Erişim adresi: “<https://nuhcixan.az/news/siyaset/37583>
- Şuşa’daki zorlu projeleri Türk şirketleri Cengiz İnşaat ve Kolin İnşaat üstlendi. (2022, 16 Haziran). Erişim adresi: <https://www.superhaber.tv/susadaki-zorlu-projeleri-turk-sirketleri-cengiz-insaat-ve-kolin-insaat-ustlendi-haber-343819>
- T.C Ticaret Bakanlığı, 2021 Yılı İlk Çeyreğinde Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA) Yük Taşımacılığı Hakkında. (2021, 17 Mayıs). Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/azerbaycan/2021-yili-ilk-ceyreginde-avrupa-kafkasya-asya-ulasim-koridoru-traceca-yuk-tasim>
- TAP ile Avrupa’ya ihraç olunan Azerbaycan gazının hacmi 10 milyar metrekü oldu, (2020, 3 Mayıs) <https://azerbaijan-news.az/index.php/az/posts/detail/tap-ile-avropaya-neql-olunan-azerbaycan-qazinin-hecmi-10-milyard-kubmetre-catib-1647515530>
- Tarcan, B., Akgüller, H. ve Işık, K. (2018). Ahmet Davutoğlu dönemi Türk dış politikası. *Econder*, 2(2), 250-271.
- Tavkul, U. (2007). Kafkasya Gerçeği. Selenge Yayınları.
- Telli, A. (2015). Hazar Havzası Enerji Diplomasisinde Rekabet ve İşbirliği, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Toal, G. (2017). *Near Abroad: Putin, the West and the Contest over Ukraine and the Caucasus*, New York, Oxford University Press,
- Toprak, N. (2020). Orta Koridor Girişimi Bağlamında Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 19-32.
- Trakya'nın yerli tohumları Azerbaycan'da, işgalden kurtarılan bölgelerde filizlenecek. (2021, 23 Ekim). <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/trakyanin-yerli-tohumlari-azerbaycanda-ismalden-kurtarilan-bolgelere-filizlenecek/2400713>
- Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi. (2018, 4 Mart). Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/SEP/enerjifaslidokumanlar/tap_tr.pdf
- Transit ve Taşımacılık İşbirliği Anlaşması'nın onaylanması hakkında. (2018, 27 Kasım). Erişim adresi: <http://www.e-qanun.az/framework/40997>
- Tuncel, K. (2020). Azerbaycan-Ermenistan Sınır Hattında 12 Temmuz 2020'de Patlak Veren Çatışma ve Karabağ İhtilafı Hakkında Değerlendirmeler. AVİM (Uluslararası Avrasya İncelemeler Merkezi). Erişim Adresi: <https://avim.org.tr/tr>.
- Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh. (2020, 19 Kasım). Erişim adresi: <https://www.swp-berlin.org/en/publication/turkey-russia-partnership-in-the-war-over-nagorno-karabakh>
- Tutar, F., Koçer, F. (2019). Çin'in yeni ipek yolu projesi: Bir kuşak bir yol. *Sciences*, 5(17), 618-626.
- Türk Ordusu Azerbaycan'ın kurtuluşunda tarih yazdı. (2018, 14 Mart). Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-ordusu-azerbaycanin-kurtulusunda-tarih-yazdi/1088397>
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun (1993, 15 Nisan). Erişim adresi: [kanuntbmmc07603903.pdf](https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azərbaycan_SusaBeyannamesi.pdf)
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi. (2021). Erişim adresi: [https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azərbaycan SusaBeyannamesi.pdf](https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azərbaycan_SusaBeyannamesi.pdf)
- Türkiye Kafkas İttifakı İstiyor. (2008, 11 Ağustos). Erişim adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-08-11-voa13-88098277/862182.html>
- Türkiye ve Azerbaycan arasında Şuşa Beyannamesi imzalandı. (2021, 15 Nisan). Erişim adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-susada-1844603>

- Türkiye, Azerbaycan'a 200 milyon TL mali yardım sözünü yerine getiriyor. (2020, 22 Mayıs). Erişim adresi: <https://qha.com.tr/haberler/turkiye-azerbaycan-a-200-milyon-tl-mali-yardim-sozunu-yerine-getiriyor/216303/>
- Türkiye'nin en çok doğal gaz ithal ettiği 3 ülke. (2020, 21 Ağustos). Erişim adresi: Rusya, İran, Azerbaycan Türkiye'nin Doğal Gaz Verileri | Doğruluk Payı (dogrulukpayi.com)
- Türkiye'nin son 10 yılda ihracat ve ithalat ilişkileri. (2018, 04 Haziran). Erişim adresi: (bloomberght.com)
- Türkiye'nin ulusal güvenlik politikaları çerçevesinde yürüttüğü milli teknoloji projelerinin analizi. (2017, 5 Mayıs). Erişim adresi: <https://www.ssb.gov.tr/Website/ContentList.aspx?PageID=371>
- Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri. (2019, 15 Şubat). Erişim adresi: <https://ankara.mfa.gov.az/az/content/97/ikiterefli-siyasi-elaqeler>
- Urud, M. (2005). Zengezur, Bakü, Nurlar yayıncılık.
- Uygur, H. (2020, Ekim 09). Dağlık Karabağ ve İran'ın Kafkasya Politikası. İramcenter: Erişim adresi: <https://iramcenter.org/daglik-karabag-ve-iranin-kafkasya-politikasi/>
- Uzer, U. (2017). Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorununun Dünya Siyasetindeki Yeri. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 70-76
- Ünalı, A., Şafak, O. (2019). Karadeniz'de Rusya-ABD Rekabeti ve Ukrayna Krizi. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 1-10.
- Veliyev, A. (2007). Cumhuriyet Dönemi Basınında Kafkas İslam Ordusu, Bakü Çırac yayıncılık.
- Veliyev, C., Resullu, R., ve Aslanlı, K. (2011). Son yirmi yılda Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerine kısa bakış. 9-14.
- Veliyeva, M., Ahmedova Z., ve Hüseynova, A. (2018). (2013, April). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Kısa Biyografik Bilgi, In International Scientific Conference of Young Researchers GafGaz University, Bakü.
- Wakızaka, K. (2021). Rusya'nın Türkiye-Ermenistan Sınırına Yaklaşımının Dönüşümü ve Nedeni. *Küreselden Yerele 21. Yüzyılda Siyaset*, 5.
- Yakuplu, N. (2013). Kafkas İslam Ordusu Azerbaycan'da, Bakü.
- Yakupzade, M. (2010). "Asrın Anlaşması'nın Ülkemizin İhrac İmkanına Katkısı". "Halk Gazetesi", 227
- Yazar, Y. (2011). Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri. *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi*.

- Yesevi, C., Tiftikcigil, B. Y. (2015). Turkey-Azerbaijan Energy Relations: A Political And Economic Analysis. *International Journal Of Energy Economics And Policy*, 5(1), 27.
- Yılmaz, S. (2015). Yeni Avrasyacılık ve Rusya. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16(34), 111-120.
- Yüce, A. (2016). “The Caucasus and The World”. *International Scientific Journal*, 2, 56-64.
- Zararsız, Ö. ve Seyhan, A. (2021). Azerbaycan-Ermenistan Çatışması Haber Metinlerinin Eleştirel Söylem Çözümlemesi. *Selçuk İletişim*, 14(1), 269-305.
- Zengezur Koridoru bölge için büyük stratejik öneme sahip. (2021, 03 Nisan). Erişim adresi: <https://xalqqazeti.com/az/news/73652>
- Zengin, A. (2021). II. Karabağ Savaşı’nda Türk Kazanımları.
- Zengin, E. ve Esedov, A. (2009). Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri. *Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences*, 5(9).
- Zengin, E. ve Sarıyev, R. (2002). “Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Ekolojik Güvenliğinin Sağlanmasında Sosyal ve Hukuki Faktörler”, Kafqasya Üniversitesi, Azerbaycan Devlet Neft Akademisi, Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattının Uluslararası ve Bölgesel Önemi, Uluslararası Konferans, Bakü.

